

Кыргыз республикасынын улуттук илимдер академиясы  
Гуманитардык жана экономикалык илимдер бөлүмү  
Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институту

**“АЙТЫШ” СЕРИЯСЫ**

# **АЙТЫШ**

**II ТОМ**

**Токтогул, Ботобай, Калмырза,  
Эшмамбет, Үмөталы, Бекназар,  
Коргол**

*Академик Абдылдажан Акматалиевдин  
жалпы редакциясы менен*

**Түзгөндөр: А.Акматалиев, М.Көлбаева**

**Бишкек – 2015**

УДК 821.51  
ББК 84 Ки 7-5  
А 37

Жыйнак Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, №119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 515) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

### **Рецензенти:**

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Г.Орозова

|                     |                 |                  |
|---------------------|-----------------|------------------|
| <b>Редколлегия:</b> | Акматалиев А.А. | Мусаев С.Ж.      |
|                     | Байгазиев С.О.  | Садыков Т.С.     |
|                     | Жайнакова А.Ж.  | Токтоналиев К.Т. |
|                     | Маразыков Т.С.  | Эркебаев А.Э.    |

А 37 **Айтыш. II том:** Токтогул, Ботобай, Калмырза, Эшмамбет, Үмөталы, Бекназар, Коргол / Түзг. А.Акматалиев, М.К өлбаева.  
Б.: Имак Офсет, 2015. - 480 б

ISBN 978-9967-12-530-8

Кыргыз элинин оозеки жаралган көркөм чыгармаларынын бири – айтыш. Жыйнакта Токтогул, Ботобай, Калмырза, Эшмамбет, Үмөталы, Бекназар, Коргол ырчылардын чыгармачылыгынын орчундуу бөлүгүн түзүп, акындык жүзүн даана көрсөтүп турган айтыштары топтоштурулду.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

А 4702300200-15  
ISBN 978-9967-12-530-8

УДК 821.51  
ББК 84 Ки 7-5

© КР УИА, 2015  
© “Имак офсет”, 2015



## Айтыштар тууралуу

Кыргыздарда «өнөр алды – кызыл тил» деп аталып, мал сырын билген саяпкерден тартып, куш тилин билген мүнүшкөргө, темир болотту камырдай ийге келтирген темир уста, ийрини түздөп ийге салып, түздү түндүк кылган жыгач уста, жалпы эле колу чебер эптүү, көзү курч зергер, уздар менен катарлаш кысталышта калкка акыл айтып, туюктан жол тапкан даанышман, журт башкарган көсөм, нарк-нуска айткан акылман, өткүр чечендик өнөрү менен бирге көркөмдөп айткан сөзү жан эргитип, көңүл сергиткен төкмө ырчылык өнөр да жашап, бүгүнкүгө чейин учугу үзүлбөй келүүдө. Төкмөлүктүн бийик чегин көрсөтүп кыргыз эли менен өзөктөш өмүр кечирип келе жаткан айтыш өнөрү бүгүнкү күндө дагы өз өмүрүн токтотпой жашап келүүдө.

Кыргыздын бүткүл маданиятын, салт-санаасын, каада-жөрөлгөлөрүн тилине катып, оозеки ыр өнөрү менен муундан-муунга өткөргөн акындарыбыздын акындык чеберчилиги айтышта сыналып, айтышта бааланган. Айрымдары айтышта атак-даңкка бөлөнсө, айрымдары шылдыңга учураган.

Айтыш эки же андан көп адамдын катышуусунда калың элдин алдында аткарылып, чечендикти, сөз тапкачтыкты, билгичтикти, бир эле учурда бир канча өнөрлөрдү (обон кошуу, эл алдында аткаруу, аспап менен коштоо ж.б.) жуурулуштурган өзгөчө чеберчиликти талап кылат. Мындан улам аткаруучуларда ички эрегишүү, таймашуу орун алып, алардын арасында утуу же утулуу деген күч сынашуу орун алат. Аткаруучулардын өнөр

сыноосун таразалачу көрөрман журт, калың эл болуп саналат.

Айтыштардын аткарылуу орду чоң-чоң жыйындар, той, аштар, оюн-зоок кечелери болуп келсе, кийин белгилүү бир майрамдык даталарга, юбилейлерге байланыштуу уюштурулган кароо, конкурстарда эл назарында өткөн.

Айтыштар эки же андан көп ырчынын аткаруусунда алым-сабак же кезектешип ырдоо формасында аткарылган. Эки акындын ырдашуусунан түзүлгөн айтышты экиге бөлүп кароо мүмкүн эмес, себеби, чыгарма эки же андан ашык акындардын ырдашуусунда жаралганы менен тигил же бул турмуштук окуяны же кубулушту баяндаган өзүнчө өзгөчөлүккө ээ бүтүн бир чыгарма экенин көрөбүз.

Ырчылардын айтышында элдин турмушун, социалдык абалын, өткөнү менен учурдагы жашоосун чагылдырууга басым коюлуп, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардан собол салуу же жооп кайтаруу аркылуу мөрөйгө жетүү милдети коюлган.

Айтыш – көпчүлүк назарында, тыңдоочу журттун көз алдында өткөн. Байыркы мезгилдердеги көчмөндүү калктын турмушунда элдин көбү жыйылган аш, тойлор акындардын жар чакырып тойдун жүрүшүн жар салуусу менен коштолгон. Жарчылыкты акындарга ыйгыруу өзгөчө тандоо менен жүрүп, ырчыларды бири-бири менен айтыштырып, кайсы жеңгени жарчы аталган. Тойдо жарчылык кылуу ырчыларга өзгөчө чоң сыймык болуп, жарчы болгон акындын талант дарамети күчтүү, коомчулукту багыттай билген, элдин күрөө тамырын

таап, жыйынды алып бара турган ырчылыгы төшөлгөн адамдар болгон. Анан ал эл арасында “бул тойду бул алып барды, баланчанын тоюн тиги ырчы алып барды” деген кептер тарап, акындын ырчылыгы, жөндөмү эл арасында көпкө чейин сөз болуп, эл сынынан өткөн. Кайсы гана айтыш болбосун ырчылардын кимиси жеңип, кимиси жүйөгө жыгылып, жеңилгенин таразалай турган карапайым калк болгон. Мындан улам айтыштардагы дагы бир өзгөчөлүк катары тыңдоочу журт (аудитория) жана ырчынын карым-катышы дагы өзгөчө сөз кылууга арзыйт. Себеби, акындар – карапайым калктын маселелерин, алардын турмушун, баамы жетип көргөн билгендеринин баарын элден алып, аны жан дүйнөсүнө жалгаштырып, кайрадан калкка тартуулоочу өнөр адамы. Ал эми калың журт (аудитория) ырчыны угуучу, ага демөөр берүүчү чоң күч. Мына ушундай өтмө катар байланыштын өзү ырчылыктын бүгүнкү күнгө чейин сакталып турушунун негизги белгиси дешке болот. Ырчылар айтыш учурунда калың элге ар кандай тарыхый окуялар, уруулар ортосундагы чыр-чатактар, элдин башынан өткөргөн окуялары тууралуу өткөн тарыхты маалымдоочу милдетти аткарат. Бул ырчылардын аудитория менен байланышындагы *биринчи* милдети. *Экинчиден*, айтыштар угуучу журтка, айрыкча жаштарга таалим-тарбиянын үрөнүн сээп, жүрүм-турум нормалары тууралуу элдик тарбиянын жазылбаган эреже-жоболорунун таалимин үйрөтөт. *Үчүнчүдөн* ырга, күүгө ынтаа койгон жаш өнөрпоздорго үлгү болуп, чыгармачылык таасир берет, *төртүнчүдөн*, айтыш учурунда ырчылар угуучу журтуна эстетикалык ырахат

тартуулап, жан-дүйнөсүн тазартат, *бешинчиден*, айтыштардагы сатира жана юмордун ыктуу пайдаланышы менен көрүүчүнү күлкүгө бөлөйт, *алтынчыдан*, айрым коомго жат көрүнүштөрдү, эл башкаруучулардын кылык-жоруктарын сынга алат. Ошол эле учурда угуучу журт дагы акынга бир канча таасирлерди бергенин көрүүгө болот.

*Биринчиден*, көрүүчү эл - сүрөөнчү. Күлүккө түшкөн аргымак сүрөгөндө күчүнө келип, улам кызып чуркагандай, ырчылар да элдин сүрөөсү менен улам кызып, улам жаңы бийиктикке көтөрүлөт. Угуучулар ырчынын ырына ынтаа коюп, канчалык көңүл буруп, туш-туштан сүрөп турушса, ырчылар улам шаңдуу, улам күч алып ырдайт. Ырчыны колдоп, анын ар бир айткан сөзүнө демөөр берип турса, ырчыга шык бүтүп оболөйт. Буга Токтогулдун чыгармаларын, күүлөрүн жазып алуу үчүн Корголду суранып, алып келип, атайын даярдалган үн жазгычты коюп, тоскоол болбосун деп бөлмөдөгү адамдардын баардыгын эшикке чыгарып коюп, жазуу ишин баштаган музыка таануучу В.С.Виноградов: “Микрофонду жакындатып коюп, биз өз позициябызды ээледик. “Баштадык” – деп сигнал бердик. Коргол чертип кирди. Комуздун алгачкы эле добушу бизди тынчсыздантты. Кечээки шайыр, шайдоот Коргол жок. Жансыз солгун күү комузда араң эле кыңгыранат. “Ырдабайм” – деди ал чечкиндүү үн менен. Ордунан тура калды да: -Мени өмүр бою адамдар уккан! А силер жыландай ийрейген машинеге ырда дейсиңер, ырдабайм - деп бөлмөдөн чыгып кеткенин” [Виноградов В.С. Коргоол К-те: Коргоол: ырлар, термелер, айтыштар, эскерүүлөр.

/Түзгөн:Ондошева М., Батыркулова С. – Бишкек: Турар, – 2013, – 338 б.] кайра алып келип эшиктеги сагалаган ыр күйөрмандарын киргизип, микрофонду көмүскө жерге катып, элдин сүрөөнү менен Токтогулдун бир топ мурастарын жазып алганын эскерет. Мунун өзү көрүүчүнүн акынга кандай таасир бергенин ачык көрсөтүп турат.

*Экинчиден*, аудитория ырчыларга чыгармачылык эргүү берүүчү чоң күч. Чыгармачылык эргүү көпчүлүктүн колдоосуна ээ болуу менен андан ары улам кызып, шыктанып, толкундоо. Мындан улам ырчы ырынын ар бир сабына өзгөчө кооздук, терендик берип, чыгармачылыкка өзгөчө канат бүтөт. Бул тууралуу В.М. Жирмунский минтип жазат: “В момент исполнения сказитель-импровизатор находится в состоянии особого творческого подъема, который происходит в результате его общения с аудиторией” [Жирмунский, В.М. Введение в изучение эпоса «Манас» Кит-те: Киргизский героический эпос «Манас», - М., Изд-во Ан СССР. Сбоник статей, - 1961, С.90]. Демек, чыгармачылык эргүү эл менен түз байланышта өтүүчү төкмөлүк өнөрдү аркалаган баардык өнөр адамдарына бирдей таасир этип, көп өзгөчөлүккө ээ экендигин көрүүгө болот. Акындардын өз табында ырдашына айтыш учурундагы ырчынын маанайы, өнөрдү коштогон аспабы, сүрөөнчүлөрдүн аз же көптүгү, айтышка түшкөн өнөктөшү тууралуу маалыматынын жетиштүү же жетишсиздиги (же биринчи беттешип жаткандыгы) өзгөчө роль ойнойт;

*Үчүнчүдөн*, аудитория – ырчылардын талант дараметине, ой куроо мүмкүнчүлүктөрүнө, тилинин

көркөмдүгүнө, суроо коё билүү жөндөмүнө, ар бир соболдун иретин, маанисин бузбай ыгына жараша жооп айткан жөндөмүнө көз салып турган сынчы. “Угуучулар ырдын таасындыгына, акындын тапкычтыгына, сезимдүүлүгүнө, парасаттуулугуна, ал гана түгүл, үнүнө жана кыймылына чейин баа берип турат [Таштемиров Ж. Токтогулдун айтыштарынын өзгөчөлүгү– Фрунзе: “Адабият”, –1989, –37 б.].

*Төртүнчүдөн*, ошол эрөөлдө кайсы акын жүйөөгө жыгылды, кимиси жеңишке ээ болду, кимиси утулуп калганын аныктоочу калыс. Буга “Арстанбек менен Сүйүнбайдын айтышы” мисал болот. Эки акындын айтышында мурда болуп өткөн Кененсары, Ноорузбайдын окуяларынан кеп баштап, улам кызып баратканда уу-дуу кеп чыгып “Түбү бир эл элек, уруш-талаш ыркыбызды кетирди. Ынтымакка жаңыдан келип отурабыз, өткөн чактан кеп баштап Арстанбек сеники да ыңгайсыз болду. Өз кезинде Сүйүмбай да жөн калган жок. Орду менен жооп кайтарды. Сөз жагынан бириңди-бириң жеңе албайт көрүнөсүңөр. Экөөңдүн тең чоң акын экениңерге күбө болдук. Экөөнө тең ыраазыбыз” [Арстанбек: Ырлар. Түзгөн: Б.Кебекова. – Бишкек: КЭ Башкы ред. – 1994, -59-80 – б.] – деп экөөнү эл токтоткон дейт. Мындан угуучулардын кадимки калыстын милдетин аткарып, ал тургай байгесине чейин бөлүп бергендигин көрөбүз. Демек, көрүүчү калк жөн гана ырга канып, күлкүгө шат болуп кете бербейт. Ал ырчыга демөөр берип, ырчынын чыгармачылык дараметине байкоо жүргүзүп, керек учурда сындап, ага баа берип, калыстык кылат.

Айтыш – ыр эрөөлү. Анда ырчынын эле утушу же утулушу күн тартибинде турбайт. Ал ырчынын артындагы уруу же бүтүндөй бир элдин намысы турган. Ырчылар бир топ максаттан улам ыр эрөөлүндө жеңишке жетүүгө аракет жасашкан. Биринчиден, ырчылардын айтыштагы ар бир жеңиши эл арасында анын аброюн көтөрүп, кадыр-баркын өстүрсө, экинчиден, өз уруусунун, өз элинин намысын коргогон. Үчүнчүдөн, уруу намысын, эл намысын алдырып өзүнүн манабынын же байынын каарына калбоо үчүн жеңишке умтулушкан.

Фольклордук башка жанрларда турмуштук окуялар, сүрөттөлүп жаткан объект максатка ылайык түз сызык аркылуу уюштурулуп, айтуучуга белгилүү болуп турса, айтыштарда өнөктөштүн соболуна, жандырмагын талап кылган табышмагына же жоопторуна байланыштуу чыгарманын объектиси өзгөрүп, күтүүсүздүк мүнөздүү. Башкача айтканда, ырчынын эмне жөнүндө ырдаары өнөктөшүнүн кадамына жараша өзгөрмөлүү келип, ырчынын дүйнө таанымынын, сөз байлыгынын кенендигин, соболго жараша дароо жооп кайтарууга көнүккөн жогорку чеберчилигин талап кылат.

Айтыш – кыргыз элинин тээ байыркы замандарда калыптанган оозеки адабиятынан башат алып, XIX кылымдын экинчи жарымы XX кылымдын башында өнүгүүнүн бийик деңгээлине көтөрүлүп, жанрдык белгилерин толук калыптандырып, бүгүнкү күнгө чейин өсүп-өнүгүп, азыр дагы элдин сүймөнчүк өнөрүнө айланып жашап жаткан чыгармачылык.

Айтыштар өзү төкмөлүк өнөрдүн көп кылымдан бери сакталып келаткан салттуу түрү. Өз кезинде

айтыштарда да калыптанган бир катар салттуулуктарды байкоо кыйын эмес. Айтыштардагы салттуулуктарды өнөр катары синкреттүү абалынан, акындын эч кандай даярдыксыз аудитория алдында төгүп ырдоосунан, ырчылыкты өздөштүрүү салтынан, поэтикалык, тематикалык окшоштуктардан көрүүгө болот.

Айтыштарды жалпы жонунан эки топко (адат-салт айтышы жана акындар айтышы) бөлүштүрүү максатка ылайыктуу. Себеби, оозеки чыгармачылыкта айтылган айтыштын алгычкы үлгүлөрү адат-салт айтыштары акындар айтышынан бир топ өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып турат.

Адат-салт айтыштары бүгүнкү күндөгү акындар айтышынын жаралышына негиз болуу менен өзүнө ылайык бир катар өзгөчөлүктөрдү калыптандыра алды:

➤ Адат-салт айтыштары элдик ишенимге, каада-жөрөлгөлөргө, салттарга байланыштуу жаралды;

➤ Адат-салт айтыштарындагы диалогдук форманын калыптанышы, мөрөйгө жетүү, өнөр сыноо, ырдашуу менен жеке маселелерин козгоо өндүү өзгөчөлүктөр акындар айтышынын жаралышын шарттады;

➤ Анын ар бир түрү өз алдынча бир максатты (күлдүрүү, чымчылашуу, кордоо, жоктоо, убакытты өткөрүү, эмгекти жеңилдетүү ж.б.) көздөп, ойду берүү ыгы чектелүү болду.

Адат-салт айтыштарынын аткарылышы, аткаруучу жана угуучу маселесинде да айырмалуу. Анда көпчүлүк түрлөрү коллективдүү аткарылып, кезектеше ырдашуу мүнөздүү болсо, мезгилдин өтүшү менен кайым, кыз



менен жигиттин айтыштарында жекеликке карай багыт алуу көрүнөт. Башкача айтканда, бул түрдөгү айтыштарды сөз өнөрүн атайы кесип кылгандар же акындар тарабынан айтылуусу шарт эмес. Аны аткаруучу катары көпчүлүк эсептелип элдин чыгармачылыгы катары жашап келүүсү мүнөздүү болуп, кимдин мүмкүнчүлүгү болсо эле каада-салт айтыштарын аткара алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон.

Алгач башатында бир адам жаратса дагы эл арасында ооздон-оозго өтүп, коллективдин чыгармасына айланып кеткен адат-салт айтыштарындагы топ-топ болуп айтышуудагы диалогдук форманын өнүктүрүлүшү менен, таймашуу (бирин-бири сөзгө жыгуу, жеңиш үчүн турмуштун түрдүү жактарын сөз кылып, диний, табышмактуу собол салып, бирин-бири чечмелеп берүүсүн талап кылган) күчөп, чыгармачылыкта өзүнчө бир жанрдын жаралышын шарттаган. Алгач башатында бул түр кыз жигиттин айтышы, акыйнек, кайым айтыштарынын формасында калыптанган.

Адат-салт айтыштарынын алгачкы үлгүлөрүндө элдик чоң маселелер көтөрүлүп, социалдык – саясий маселер көтөрүлбөй турганын жогортон белгиледик. Мындан улам бул айтыштардын түрү биринин оюн экинчиси улантып, эл көңүлүн көтөрүү, эки автордун социалдык абалынан кабар берүү, ар кимисинин өз чындыгын ырга кошуп, өзүн мактап, каршысындагы өнөрлөшүн кемсинтүү сыяктуу жеке мамилелер алдыга чыккан. Мындан сырткары бул түрдөгү айтыштар элдик жөрөлгө, каада-салттарга байланыштуу аткарылган. Мисалы, “Сармерден” айтышуу ар кандай көңүл

майрамдарында, кыз узатуу, келин алуу тойлорунда, эл көп чогулган жоролордо жаштардын айтышы болгон.

Айтыштардын дагы бир чоң тобу бул - акындар айтышы. Акындардын айтыштарында нөшөрлөтө төгүлгөн уйкаштуу ыр түрмөктөрү менен өнөр сынашуу болуп саналат.

Кыргыз айтыштары калктын калың катмарына жайылган оюн-зооктук мүнөздөгү жанр болгондуктан башка фольклордук туундулардан айырмаланып **таланттуу кыздардын** катышы көп. Айтыштын байыркы үлгүлөрү болгон “акыйнек”, “кыз жигиттин айтышы”, “Сармерден” өндүү түрлөрдө кыргыз кыздары негизги фигура катары айтышка катышкан. Мындан улам өткөн кылымда кыз-келиндердин ичинен нечен таланттуулары чыккан. Буга элдик чыгармачылыктагы кошок, бешик ыры өндүү жалаң кыз-келиндер аткара турган турмуштук-жөрөлгөлөргө байланыштуу жаралган элдик чыгармалар түрткү берген. Бирок, айтышка түшүп, калк алдында ырдаган кыздардын ысымдары өтө аз. Себеби “кыргыз коомчулугунда уруучулук-феодалдык доордун нрава-этикалык эрежеси боюнча ак элечек аялдын эл кыдырып ырдап, шардана жүргөндүгү анчалык кубатталган эмес. Ал эмес тыюу салынган учурлар да болгон. Ошондуктан көпчүлүк кыз келиндер өздөрүнүн табият тартуулаган шыгын көмүскөдө кармап, талантын өркүндөтө алышпаган учурлар көп болгон” [Кебекова, Б. Кыргыз эл ырчыларынын тарыхынын очерктери [Текст] / Б.Кебекова - Бишкек, - 2009, -209-б.] Буга Эсенаман ырчынын кызы Ырыскүлдүн, Балыктын кызы Шааркандын тагдырлары ачык күбө. Мына ушундай

турмуштук тоскоолдуктардан уламбы бүгүнкү күндө бизге акын катары таанылган Чата кыз, Анаргүл, Наркүл (Нааркан) (К.Мифтаков эл акыны катары баалаган), Ырыскүл, Ак Бермет, Балкы кыз, Шекер кыз сыяктуу чектелген гана ырчы кыздардын ысмы белгилүү. Көпчүлүк маалыматтар тигил же бул акындар менен айтышка чыгып жеңгени же жеңилип, кордолгону тууралуу уламыш иретинде жеткен. Өткөн кылымдардагы акын кыздардын айтышынын мүнөзү келечектеги жолдошун сыноо, анын талант дараметин баалоо мүнөзүндө, табышмак, суроо-жооп түрүндө болгону “Талым кыз менен Көбөктүн айтышы”, “Байкабыл менен Көкшалкы байдын айтышы”, “Шербеттин сөзү – берметтин сөзү экен, Балыктын сөзү – Калыктын сөзү экен” деген Байтиктин сынына толгон Бүргөнүн кызы Акшербеттин, Жеңижоктун ар бир соболуна жооп таап, ырын жүйөлүү ыр менен чечмелеген “Шекер кыз менен Жеңижоктун” айтыштары буга мисал.

Жыйнактарда элдик өнөрдүн өсүш жолун анын ар бир заманга жараша өзгөрүп турушун таасын белгилөө максатында хронологиялык тартипте жайгаштырууну туура көрдүк. Жанрдын пайда болуу башатында турган адат-салт айтыштары өзүнчө топ катары берилди. Ал эми акындар айтышы авторлордун өмүр-жолуна байланыштуу хронологиялык тартипте жайгаштырылды.

Айрым айтыштар 1972-жылы А.Токомбаева топтоштуруп жарык көргөн “Айтыштар” деген эмгектен иргелип алынды. Аталган эмгек жарык көргөндөн бери жарым кылымга жакын убакыт болсо дагы айтыштарды жарыкка чыгаруу иши токтоп калгандай. Бул жыйнактар

алгачкы саамалыктан кийинки экинчи эмгек. Айтыштар топтомуна эгемендик жылдарындагы айтыштар да топтоштурулуп, жанрдын постсоветтик мезгилдеги өнүгүшү тууралуу кабардар кылат.

Бул айтыштардын жыйнагы эл мурасын үйрөнүүчүлөргө, өнөр ышкыбоздоруна жана жалпы эле окурман журтуна кызыгуу жаратып, айтыш өнөрүн изилдөөчүлөргө объект болуп берет деген ойдобуз.

**Мээрим Көлбаева,**  
**филология илимдеринин кандидаты**

# ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЭШМАМБЕТТИН УЧУРАШКАНЫ (II түрү)

**Эшмамбет:**

Капталдын куму эшилет,  
Кайберендин изиби?  
Кабыл кылды өзүмдүн  
Өгүнү көргөн түшүмдү.  
Калп эмес сөзүм чын болду,  
Кармалып кеткен элимден  
Кадимки Током жүзүбү?  
Кайта көрдүм кубанып  
Калкымдан кеткен кишини.  
Адырдын куму эшилет,  
Ак жолборстун изиби?  
Айдалып кеткен элимден  
Акыным Током жүзүбү?  
Аман көрдүм арман жок,  
Айлымдан кеткен кишини.

Көрүп келдиң Шыбырды,  
Көпкө айтчы, Токо, кебиңди.  
Көргөнүнө кубангын,  
Көк адыр тоону ээлеген  
Көп тууган кыргыз элинди.  
Көрөмбү деп жүрчү элем  
Көңүлдөш сендей теңимди.  
Саламат көрдүм түрүңдү  
Самадым эле, Токтогул,

Сайраган булбул тилиңди.  
Сагынып жүргөн Токомду  
Саламат көргөн күнүмбү?

Күлүктүгүн башкача,  
Күкүк, булбул сен элең  
Мундуу болдуң нечен жыл,  
Булбул кушка тең элең,  
Сайрап турган кезинде  
Замандаш болуп бирге өсүп,  
Сабак алган мен элем.  
Жатсам-турсам сени ойлоп,  
Саламат көрсөм дээр элем...

Айтканым кабыл болдубу?  
Адашып элден бөлүнгөн  
Ак булбул шакка кондубу?  
Акындын ордун жоктотпой,  
Агайын, тууган элинде  
Арзыткан жокмун ордунду.

Талда булбул учканда,  
Таппай калдык изинди,  
Өзүбү, Током башкабы?  
Ага-ини тууган, карачы  
Өнүмбү же түшүмбү?!  
Элирип ырдап турганда,  
Эл таркаган кумардан,  
Эшендин кесир зарпынан  
Эл эрмеги булбулдай

Эргип учтуң чынардан.  
Эсен-аман кутулуп,  
Келипсиң Токо, зындандан,  
Адамдан тулпар жорго элең  
Артыңда чаңың буралган,  
Ак сүтүн берген энекең,  
«Айдоого балам кетти - деп,  
Азабың тартып кубарган.  
Алганың ыйлап кайгырып,  
Көңүлүн кайгы-муң алган,  
Күндө сайрап талбаган  
Күкүк элең элиңе.  
Санаабызда тиледик,  
Током, саламат эсен келүүгө,  
Кырк жылы келбей калсаң да,  
Биз сени кыйган жокпуз өлүмгө.  
Кыюун таап көрүштүм,  
Бууракандын белинде.  
Кубанчы сарттар элинин  
Курдашым Током, келгенби?  
Курчалган топко кыйкырып  
Ырдачу Током келгенби?  
Талыкпай угуп калың журт  
Тыңдачу Током келгенби?!  
Ак тилекти бергенби?  
Ак жерден Шыбыр айдалган,  
Ак таңдай тили сайраган,  
Акын Током келгенби?  
Ар бир сөзү белгилүү  
Накыл Током келгенби?

Атабыз башка болсо да,  
Агайын болуп бирге өскөн  
Жакын Током келгенби?  
Салкын Арым, Кушчу-Суу,  
Жерден кеттиң, Токтогул.  
Сарттар, багыш, көп саяк,  
Элден кеттиң, Токтогул.

Каз айланып конбогон  
Көлгө кеттиң, Токтогул.  
Кар боройлоп, түн түшкөн  
Жерге кеттиң, Токтогул.  
Канаттуу куштар жеткисиз  
Чөлгө кеттиң, Токтогул.  
Караланган ишиң жок,  
Селге кеттиң, Токтогул.  
Айланып өрдөк конбогон  
Көлгө кеттиң, Токтогул.  
Атаң тууп көрбөгөн  
Жерге кеттиң, Токтогул.  
Ак канат куштар жеткисиз  
Чөлгө кеттиң, Токтогул.  
Байланып Шыбыр алыска  
Барганың айт, Токтогул,  
Пашаанын түшүп торуна  
Калганын айт, Токтогул.  
Башыңдан өткөн көп кайгы  
Арманың айт, Токтогул.



Эки-экиден көчөгө  
Бөлгөнүн айт, Токтогул.  
Асыл жаның азапты  
Көргөнүң айт, Токтогул.  
Элине жетпей нечен жан  
Өлгөнүн айт, Токтогул.  
Эсебин таап кутулуп,  
Эсен-аман элиңе  
Келгениң айт, Токтогул.  
Эсинен сени чыгарбай,  
Эстеген, сарттар, багышты  
Көргөнүң айт, Токтогул.  
Жыланайлак, жылаңбаш  
Басканың айт, Токтогул.  
Жыты сасык түрмөдө  
Жатканың айт, Токтогул.  
Жалпы кыргыз элиңди  
Тапканың айт, Токтогул.  
Жалдырап ыйлап, көз жашың  
Акканын айт, Токтогул.  
Кыдырып келдиң жөө басып  
Кызыл-Жар менен Семейден  
Кыйласы кетти сага окшоп  
Малы жок жарды кедейден.

Анжиян менен Алайдан,  
Айдалып кеткен далай жан.  
Аман келдиң, Токтогул,  
Ажалдуу түрмө сарайдан.

Санатка кеткен жан элең,  
Сарттар менен багыштан,  
Саргайып өңүң, жөө басып,  
Саламат келдиң алыстан.  
Сагынып жүргөн мен элем,  
Салам айтып таанышкан.  
Зарыгып жүрүп журт таптың,  
Санаңыз элге калыстан.  
Куткардың шордон жаныңды.  
Кубанып көрдүң Арымды.  
Кургурум аман таптыңбы  
Курдашың, алган жарыңды?  
«Эсен-аман келди» — деп,  
Эл кубанып калдыбы?  
Эркең жалгыз Топчубай  
Алдыңдан чуркап бардыбы?

Куткардыңбы башыңды?  
Кургаттыңбы жашыңды?  
Кубанып бүгүн көрүпмүн,  
Курдашым, сендей асылды.  
Кучакташып өбүшүп,  
Кумарым ичтен жазылды.  
Кармалып башың камалды.  
Кайгырып чачың агарды,  
Калкыңдан эсен көрдүңбү  
Каргадай жалгыз балаңды?  
Кара жаак, жез таңдай,  
Кайраным, Током, аманбы?  
Аз да болсо көптөй көр,

Токо, айтып турган саламды!  
Кубаныч менен көрүпмүн  
Курдашым, сендей адамды.  
Саламат көрдүң жеринди,  
Саламыма алик ал  
Сайратып кызыл тилиңди.  
Кубанып угуп туралык,  
Булбулдай мукам үнүңдү.  
Ээрчитип жүргүн артыңдан  
Эшмамбет мендей иниңди.

**Токтогул:**

Сайраган булбул тилимби?  
Зарлаган добуш үнүмбү?  
Салам айтып көрүшкөн  
Саякта калган инимби?  
Салбасын, иним, башкага  
Зарланып көргөн күнүмдү.

Эки эли кызыл тилимби?  
Элирген добуш үнүмбү?  
«Эсенби?» деп көрүшкөн,  
Ээрчип жүрүп чоңойгон,  
Элимде калган инимби?  
Эч адамга салбасын,  
Элсизден көргөн күнүмдү.  
Кара жаак тилимби?  
Кайгырган добуш үнүмбү?  
Кадырым айтып көрүшкөн  
Катарда калган инимби?

Кадырман иним, сурадың  
Кайгырып көргөн күнүмдү.  
Каргадай болгон алтын баш  
Калың элден сүрүлдү.  
Калайык тууган, калың журт,  
Кайта көрдүм түрүндү.

Ак кардуу тоону элеген,  
Ата журтум кыргыз эл.  
Киндик кесип, кир жууган  
Кичинемде өскөн жер.  
Калкым сени көп ойлоп,  
Кара көздөн аккан сел.  
Өлсөк дедик өкүнүп,  
Табылган жок казган көр...

Мен Сибирге кеткенде,  
Эшмамбет, ээрчип жүргөн бала элең.  
Атагың чыгып элиңе,  
Акын болчу жан элең.  
«Эрмексиз элим калбайт» деп,  
Эсимде сен бар элең.

Айтканымдай болупсуң,  
Айланып шакка конупсуң.  
Каалагандай болупсуң,  
Кайрылып шакка конупсуң.  
Мен сайрачу бутакка,  
Конуп калган экенсиң.  
Байланып кеткен Токоңдой

Болуп калган экенсиң.  
Кара болот зулпукор  
Курчу болгон экенсиң.  
Калдайган топто сайраган  
Ырчы болгон экенсиң.  
Оолуккан элдин көңүлүн  
Жазып калган экенсиң.  
Мен көргөндөн канча өйдө  
Ашып калган экенсиң.  
Алтын жаак, жез таңдай  
Ырчы болгон экенсиң.  
Андай-мындай ырчыны,  
Куучу болгон экенсиң.  
Алты уруу жыйын топ болсо,  
Асыл сөзүң чубатып,  
Турчу болгон экенсиң.

Саламың алик алайын,  
Сагынышып көрүшкөн  
Замандаш элек агайын.  
Өксөп, ыйлап азапта,  
Өткөрдүм өмүр далайын.  
Акылдан тайып калсам да,  
Алты сан кыргыз жалпыңа  
Али да бир сөз табайын...

Камоодо жатып, элди эстеп,  
Кайгырып жүрөк эзилген.  
Кара тил сайрап турганда,  
Калк танбаган сөзүмдөн.

Эркиндеп ырдап жүрөм деп,  
Эл үчүн түрмө кесилгем.

Жамбашымдан сыз өтүп,  
Жаттым түрмө камалда.  
Жатындаш тууган иним жок,  
Жан күйүп издеп барарга.  
Жардам берген киши жок  
Жаш калган жалгыз балама.  
Калган экен туулуп,  
Кайгылуу жаман заманда.  
Тууганым начар, күчү жок,  
Душмандан кегим аларга.  
Жүрдүң беле чын ойлоп  
Жүрөгүң менен санаанда?  
Байлап берген манапка  
Бар беле кылган жазыгым?  
Эшмамбет, айткан сөзүңө  
Эзилип жүрөк жашыдым.  
Элсизде жүрүп өткөрдүм  
Өмүрдүн жаштык асылын.

Куулуп кеттим айдалып,  
Кушчу-Суу менен Арымдан,  
Кубат берсе туушкан,  
Кутулар бекем деп ойлоп,  
Кузгундардын зарынан.  
Жазыгы жок айдалып,  
Жаңы келген карып баш,  
Жардам сурайм баарынан.

Кармап берсе манаптар,  
Калайык, сага таарынам.

Энгиреп түрмө Сибирге  
Барганым менден сурадың.  
Элине жетпей канча жан  
Калганын менден сурадың.  
Көз көргүс жерге айдалып,  
Барганым менден сурадың.  
Көмүлбөй сөөгү талаада,  
Калганын менден сурадың.  
Көп ыйлаган өзүмдөй  
Арманын менден сурадың.  
Жан кургур таттуу өлүүгө,  
Жапаны тарттым өмүрдө,  
Жарагы барбы Токондун  
Өлгөндү жерге көмүүгө?  
Кетменим барбы казарга,  
Кепиним барбы бычарга?  
Калың кыргыз элиме  
Канатым барбы учарга?  
Карлыгач белем келүүгө,  
Калкыма кабар берүүгө.  
Жаны кургур көп таттуу  
Жарадар болбой өлүүгө.  
Арасы жакын жол эмес,  
Түрмөдөн качып келүүгө  
Турганбыз көздөн кан агып,  
Түрмөнүн сыздуу төрүндө.  
Учурашып көрүштүм.

Байгазы менен кошулуп,  
Бастырып жүргөн жеринде.  
Келгеним болду бир далай,  
Ар кылдыңбы, Эшмамбет,  
Айлыма издеп келүүгө?  
Жатканым түрмө караңгы,  
Жазакер кылды адамды,  
Каматып башты кор кылды,  
Кылгамын кимге залалды?

Жатсам, турсам ойлодум  
Жаркыным жалгыз баламды.  
Бир туугандай көрчү элем,  
Бир сапар барып, Эшмамбет,  
Албапсың, иним, кабарды.

Айдалгам кыргыз ордомдон,  
Адаштым салган жоргомдон.  
Ак жерден айдап залимдер,  
Ак булбул Токоң кор болгон.  
Алыска чуркар күчү жок,  
Аягым аксап чор болгон.  
Аламын кантип кегимди,  
Азаптуу кылып койгондон?  
Артым чийки акталбай,  
«Айдалып кетер бекем» деп.  
Ар нерсени ойлоном.  
Каралап мени залимдер,  
Кармалып элден кеткемин,  
Кейишти тартып кайран баш,



Кийдим кенеп чепкенин.  
Чаалыгып жаным кыйналып,  
Чаптым чоюн кетменин,  
Көтөрдүм темир самбалын,  
Көрө албай элди зарладым,  
Кайгырбай кантип айтайын,  
Колума кишен салганын.

Элиме келсем, ашынды  
Эзилип жүрөк арманым,  
Башкага тийип кетиптир  
Башында сүйүп алганым.  
Эсиңе алсаң, Эшмамбет,  
Элиме неге барбадың?  
Уялбай бүгүн сурайсың,  
Укпагансып, Эшмамбет,  
Уулумдун өлүп калганын.  
Кайгыны кайта жаңыртып,  
Ушубу кылган жардамың?!

Кайгы адамды өлтүрөт,  
Кайгырса адам эскирет.  
“Жалгызың аман барбы» — деп,  
Учурашып сурадын  
Уялбай, иним мелтирөп.  
Кайта мени сынайсың,  
Карыш жерге бир барбай,  
Кантип менден сурайсың.  
Кайгырып жүргөн Токоңо  
Кай бетиң менен ырдайсың?!

Эки көз көрбөй тунарып,  
Экинчи кайгы муң алып,  
Энем бар үйдө, балам жок,  
Эзилип жүрөм муңайып.  
«Кайран Током айлы» деп,  
Кайрылып, иним, келбепсиң.  
Кадырымды сен эстеп,  
Баламдын жүзүн көрбөпсүң.  
Каргадай жалгыз өлгөндө,  
Өз колуң менен көмбөпсүң.

Айдоого кетпес чагымда  
Аралашып бир жүрдүң,  
Азапка башым малынып,  
Айдалып жолдо түн жүрдүм.  
Агайын, тууган дечү элем,  
Эшмамбет, бөлөктүгүң билдирдин.  
Жакын туруп барбастан,  
Жалгызың аман барбы — деп,  
Жашып калган жүрөктү  
Жаңыртып кайта бүлдүрдүң...  
Жалгызым тирүү болгондо,  
Калбайт белем кубанып,  
Казылган бейит мүрзөсүн  
Калыптыр кара чым алып.

«Карып атаң келди» — деп,  
Эстетер дүйнө болсочу.  
Казылган көрдөн чыгарып,  
Көрсөтөр дүйнө болсочу.

Күкүк элем сайраган,  
Күлүк элем талбаган,  
Гувернатор залимдер  
Күнөөсүз кармап айдаган.  
Күн тийбес тамдын түбүндө  
Күзгүдөй көзүм жайнаган.  
Акын элем сайраган,  
Аргымак элем талбаган,  
Ак падыша залимдер  
Ак жерден кармап айдаган.  
Артымдан издер кууган жок,  
Азапта шорум кайнаган.

Элсизде жүрдүм кайгырып,  
Элиме келсем, балам жок.  
Эрмегимден айрылып,  
Эсине алып, Эшмамбет,  
Ээн калган айылга  
Бир барбапсың кайрылып.

Көңүлүн сурап койбопсуң  
Көңүлү муңдуу энемин.  
Көзү өткөндө барбапсың,  
Көтөрүп баккан белегим.  
Бир туугандай көрчү элем,  
Билинди сенин бөлөгүң.

Азаптуу жолдо көп жүрүп,  
Ак кирди сакал, муртума.  
Ажалым жок кайрылып,  
Аман келдим журтума.

Ичимде кайгы-зилди айтам,  
Башымдан өткөн күндү айтам.  
Балам өлсө, барбапсың,  
Таарынган өпкө, кирди айтам.  
Аралашкан курбу элең.  
Сага айтпай, муну кимге айтам?

Арманым айтып ырдамасам,  
Айдаткан залим билеби?  
Азаптуу жолдо көп жүрүп,  
Айныган Токон жүрөгү.  
Капа болбо, Эшмамбет,  
Ойноп, күлүп жүрөлү.

Кайгымды айттым бир далай,  
Катарым элең, таарынба,  
Калың эл кылып жардамды,  
Калтырсаңар жаныңда.  
Карыган кезде тентитпей,  
Калса экен сөөгүм Арымда.

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЭШМАМБЕТТИН КЕҢ-КОЛГО КЕЛИШИ

Кең-Колду жердеген Жүндүбүй, Асан, Боронбай деген үч бир тууган балдарына чоң той берет. Эшмамбет ырчы, жаш кезинде Жүндүбай менен мамилелеш болуп, акын үйүнө келип кээде ырдап бере турган. Кийинчерээк Эшмамбет Кетмен-Төбөгө кетип бара жатканда Жүндүбайга кайрылып, анын жардамы боюнча бир атын минип кетет. Ошол бойдон ал көп жылга чейин Таласка кайрылбай жүрүп, кийин Токтогул менен Таласка келет. Муну уккан Жүндүбай Токтогул менен Эшмамбетти тойго чакырып ырдатмак болот. Бул учурда Токтогул менен Эшмамбет Калбадагы Берик дегендикинде мейманда отурушкан эле. Той берген айылга жеткенде эле, Токтогул ырды баштады.

### **Токтогул:**

Кокту, сайдан чамынып,  
Күүлөрүн черткен шаркырап.  
Күмүш таштар түбүндө,  
Күн нуру тийсе жаркырап.  
Көк кашка дайра менсинип,  
Көргөнгө элес калтырат.  
Суу алып барат жаш келин,  
Сугум да менин артылат.  
Көрүнгөн тоодон бериде,  
Көйкөлгөн чалкак кериде.  
Кызарган күмбөз тарапта,  
Кыйла эл жүрөт талашта.  
Кызыган атын камчылап,

Көпчүлүк шандуу эл экен.  
Теңинен көбү эр экен.  
Саймалуу токой элестейт,  
Санжыргасы арткандай.  
Карап турсаң түрдөнөт.  
Калың килем жапкандай.  
Күмүш терек желпинип,  
Күндөн күнгө менсинип,  
Күндүн нурун тарткандай,  
Агыны токтоо дайрага,  
Ар качан ак куу, каз конуп.  
Көк жашыл моюн өрдөгү,  
Көлбүшөт сууга наз болуп.  
Кыйкуулашат кыргоолу,  
Кызгалдактай кулпунуп.  
Жашынмак ойноп жаткансыйт,  
Жашырын жактан унчутуп.  
Жанына камчы баскандай,  
Жан-жагын карап элендеп.  
Чытырман бадал ичинде,  
Чуркашат коен серендеп.  
Мактаса айтып эп экен,  
Маанилүү токой чер экен.

Жашыл кымкап айлана,  
Жамынганын карадым.  
Сансыз гүлдөн үкүнүн,  
Сайынганын карадым.  
Көргөн кезде алыстан,  
Көл экен деп самадым.

Аванга салып бул жердин,  
Санын айткын, Эшмамбет.  
Биз беттеген багыттын,  
Сырын айткын, Эшмамбет.

**Эшмамбет:**

Айтыла берип жомокто,  
Атагы чыккан Манастын.  
Алыска шилтеп кулачын,  
Айдыңы кеткен Таластын.  
Эңишке карай октолуп,  
Элирип акса суулары  
Көлчүккө канат тараса,  
Көлбүгөн өрдөк куулары.  
Сайрандап учса угулган,  
Сандаган куштун чуулары.  
Көргөнгө көзүң тойгон соң,  
Эзелден шайыр жаралган,  
Элинин канча куунагы  
Асманга карай керилген,  
Ак булут көздөй теминген,  
Ак топу кийген тоолору.  
Улары таңда таңшыган,  
Бүркүтү учуп шаңшыган  
Аскалуу бийик зоолору.  
Суулары ылдый шар аккан,  
Абага толук тараган,  
Күү чертип терең коолору.  
Жол тосуп аңдып ойлонуп,

Жолборсчо жаткан комдонуп,  
Карасаң кыйла жолдору  
Кезинде өтсөң кыялап,  
Кезинде татаал кыямат.  
Куюлуш шагыл жолдору,  
Аска, зоо атын сурасаң,  
Айтылуу Кең-Кол жер ушул.  
Абалтан даңкы белгилүү,  
Чачыкей ово төр ушул.  
Эзелден муну ээлеген,  
Көп тубай, колпоч эл ушул.  
Аягы Көк-Сай, Үч-Кошой.  
Каратал, Солдун балдары,  
Адептүү келет чалдары.  
Жамы Талас жеринде,  
Санасам кыйла уруу бар,  
Кытай кушчу, саруу бар.  
Сөзүмдүн жоктур Жалганы.  
Мейли жай, мейли кышында,  
Кан Манастын тушунда,  
Далай чабыш узаган,  
Далай кан тамган тушунда.  
Айкөлүн ээрчип кыкылдап,  
Жоого аттанган ушул эл.  
Кеткен кекти изилдеп,  
Доого аттанган ушул эл.  
Чубак, Сыргак, Бакайдай,  
Эрлерди берген ушул эл.  
Семетей, Сейтек, Кошойдой,  
Шерлерди берген ушул эл.



**Токтогул:**

Ыгын таап айтуудан,  
Ырдын жайын билесиң.  
Эл аралап кыдырып,  
Эшмамбет ырдап жүрөсүң.  
Туура сүйлөп күү черткен,  
Тууганым сенин мүнөзүң,  
Көп эле көргөн акындан,  
Көңүлүмдө бир өзүң.  
Жашыбыздан кошулуп,  
Жалпы журт үчүн сырдаштык.  
Оң менен Солду аралап,  
Ойдо да, тоодо ырдаштык.  
Эрмеги болуп элимдин,  
Эрегишпей сындаштык.  
Жамандашып кеп айтпай,  
Жакшы сөз менен сыйлаштык.  
Конгон жерде бир жатып,  
Тууган болуп жыргаштык.  
Узакка тынбай жол жүрүп,  
Ат жалында сагалап,  
Көп эле суудан биз кечтик.  
Көп теректи аралап,  
Кана, сүйлө, Эшмамбет,  
Кайда келдик сабалап?

**Эшмамбет:**

Жете келген экенбиз,  
Терек деген айылга.  
Окшоп кетет Токтогул,

Кушчу-Саруу менен Арымга.  
Адамдар мында күлүндөйт,  
Ар ким шаттык жагында.  
Салтанат курган той ушул,  
Сайрамак булбул шагында,  
Жүндүбай, Асан дегенден,  
Жүгүрүк Током жаңылба.

**Токтогул:**

Абада көңүл бөлүнбөйт,  
Айылдын ээси көрүнбөйт.  
Кайда экени билинбейт,  
Жүндүбай көзгө илинбейт.  
Ат алчу бала жүгүрбөйт,  
Ак сакалым дирилдейт.  
Торгоюң ырдап безилдейт,  
Тойдун ээси сезилбейт.  
Жүгүрүп өзү келбесе,  
Жүндүбай колун бербесе,  
Токоңдун пейли чечилбейт.  
Алдыма түшө калбаса,  
Асаны чылбыр албаса,  
Акының муну кечирбейт.

Тойдо жүргөн боз уландар да, бир катар улгайган адамдар да шашкалакташып аттарды чылбырынан алышты. «Тойдун ээси өзү келмейинче мен аттан түшпөймүн» деген пикиринде бекем турган Токтогул ат үстүндө бура сүйлөп, тамашага чаптыруу менен ырдай берди:

Ээрчитип жүрдүм Эшмамбет,  
Элимдин көрдүң неченин.

Сарттар, саяк меймандос,  
Билесиң камкор экенин.  
Зардаларың көрүнбөйт,  
Сайрай берип нетемин?  
Айтылуу Колпоч ушубу?  
Артыма кайра кетемин.  
Ултан-Камыш, Ийри-Суу,  
Сасык-Жийде, Кайыңды.  
Кезегинде, Эшмамбет,  
Кезип өттүң айылды.  
Жашың менен жашы тең,  
Кичүү болсо шарты тең,  
Улуу болсо, баркы кең  
Көрдүң эле кыйланы,  
Барсаң орун бепбелен.  
Баары даяр сыйлары.  
Бирок бизде ырчылар,  
Ара жолго кончу эмес.  
Ат үстүнө солдоюп,  
Ар убак тышта турчу эмес.

Токтогул ушинтип дагы бир далай санатты төктү. Качан Жүндүбай келип учурашканда да, ал анын колун кармаган бойдон бир топко чейин кое бербей ырдай берди:

Кетмен-Төбө келгенде,  
Көрсөткөм далай кылыкты.  
Мактачу элең эрте-кеч,  
Мазар-Сай менен Балыкты.  
Чолпон-Ата, Тыттыга,  
Барганың эсте калыппы?  
Колдон бүткүс жерлер го,

Коңур-Өлөң, Үч-Терек.  
Ак-Чий менен Торкенде,  
Апталап сайран курчу элек.  
Кайда болсо калышпай,  
Кошо кетип жүрчү элек.  
Беш-Таш менен бел ашып,  
Белсене конуп кериге,  
Кайрылдык кече кечинде.  
Калба деген жериңе,  
Каада менен кол бердик,  
Калдайып жаткан элиңе.  
Улуусуң менден алты жаш,  
Урматтайм ыйык затыңды.  
Чакырып келген баладан,  
Укканда Жуке атыңды.  
Уйкусу канган адамдай,  
Умачтай көзүм ачылды.  
Күү менен бердим саламды,  
Комузду толгоп кулагын,  
Көрдүмбү дидар жүзүңдү.  
Короондо жаңшап турамын,  
Жүндүбай, Асан, Боронбай,  
Кенелген конуш турагын.  
Берметтей сөзүм тизилип,  
Пейлимди сага бурамын.  
Салтанат менен той берген,  
Сайрандуу ушул убагың:  
Эгин айдоо, мал багуу,  
Эзелки дыйкан бабадан.  
Ак ниет, жоомарт колунан,

Адал иш эмгек жараган.  
Атанын камкор үлгүсү,  
Артына калган тараган.  
Кырк уул, Тубай атанган,  
Кадимки саруу элденсиң.  
Бабабыз баатыр жашаган.  
Байыркы Кең-Кол жерденсиң.  
Сайрасам үнүм жарашат,  
Зардалымдын жергесин.  
Кайрымдуу экен кол ачык,  
Түпкү атам Кунан, Текеден.  
Той берип жатат деп уктум.  
Тоо жактан келип кечээ мен.  
Берметин сөздүн терейин,  
Безенип ырдап берейин.  
Булбулум Током дечү элең,  
Берки атаң Кыдыр, Токодон.  
Пейли кең өскөн салтыңар,  
Меймандос ушул айылда,  
Мендейдин канча баркы бар.  
Улуудан калган кеп ушул,  
Топ жыйын элим кайдасың?  
Толкундап тилим сайрасын,  
Токондун бүгүн шарты бар.

Ырчылар соорунчулар учуп тигилген үйлөрдүн бирине түшүрүлдү. Адамдар үйгө жык толушуп, батышпагандар сыртта калышты. Акындар чай ичишти, бир аз тыныгуудан кийин Токтогул кыргыз элинин пейилинин кенендигин, той берген айылдын сый-сыпаты жөнүндө көпкө ырдады. Бир убакта элдин каалоосу боюнча Токтогул менен Эшмамбет

алым сабак ырларга өтүштү. Токтогул өзүнүн белгилүү күүсүнө салып «Миң кыял» аттуу ырын, Эшмамбет болсо «Ырчы күү» деген ырын аткарды. Ырды Эшмамбет баштаган эле.

**Эшмамбет:**

Копо ажы коюн кайтартып,  
Кор болуп келген Ырчы күү.  
Тамандарын таш тилип,  
Чор болуп келген Ырчы күү.  
Ар күнү шордон арылбай,  
Арыктап келген Ырчы күү.  
Акыным сен деп өзүндү,  
Барктап келген Ырчы күү.  
Жайлуу жер таппай Таластан,  
Жеринен качкан Ырчы күү.  
Эркинче ырдап жүрө албай,  
Элинен качкан Ырчы күү.  
Айлында бейкам жүрө албай,  
Ашуудан өткөн Ырчы күү.  
Ыңырчак жаргат бет алып,  
Ындыны өчкөн Ырчы күү.  
Шиберден Током келгенде,  
Кадамын керген Ырчы күү.  
Саламат жаның барбы деп,  
Саламын берген Ырчы күү.  
Кулачын созуп акынга,  
Көз жашын төккөн Ырчы күү.  
Карааным сенби, Токо? — деп,  
Кыялга чөккөн Ырчы күү.

**Токтогул:**

Айлына эрмек боло албай,  
Ак үйгө келип коно албай,  
Алыста жүрдүң Миң кыял.  
Басканы тайгак өр болуп,  
Бактысы айсыз кор болуп,  
Карыпта жүрдүң Миң кыял.  
Араңда басып темселеп,  
Турганың айтчы Миң кыял.  
Артыңдан солдат желкелеп,  
Урганын айтчы Миң кыял.  
Мусапыр болгон чактагы,  
Муңдарың айтчы Миң кыял.  
Кол-бутта зоолу шалдырап,  
Башымда турган Миң кыял.  
Карагай кессем аралап,  
Кашымда турган Миң кыял.  
Жапалуу күнүм бүтсө деп.  
Жашыңда аккан Миң кыял.  
Күн көзүн көрбөй тумчугуп,  
Күйүттө жаттың Миң кыял.  
Ай бетин көрбөй алсырап,  
Абакта каттың Миң кыял.  
Азаптуу теңсиз замандын,  
Ачуусун таттың Миң кыял.  
Киймиң кирдеп мор болуп,  
Тытынып келдиң Миң кыял.  
Муздак суу менен этиңди,  
Жышынып келдиң Миң кыял.  
Дартыңды угар адам жок,

Кысынып келдиң Миң кыял.  
Орустун уулу Сергей,  
Ойготкон сени Миң кыял.  
«Ор казган бизге кимдер» деп,  
Ойлонткон сени Миң кыял.  
Комузга зоолу колумду,  
Ойноткон элең Миң кыял.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЭШМАМБЕТ**

Коңур-Өгүз деген жерде чоң той болуп, эр эңишке Арсланбап тараптан Балтабай деген балбан, сарттар уруусунан Сейитбек деген балбан чыгып, эңиште Сейитбек жеңилип калат. Ошол жерде Эшмамбет Балтабайды мактап, Токтогулга тийиштик кылып ырдай баштайт.

### **Эшмамбет:**

Арсланбап,  
Чарбактан келген Балтабай,  
Балбандыгың айтам ай.  
Алың билбей эңишип,  
Арымдан келген бир сарттар  
Аркаңда асылып жүрөт калтадай.

### **Токтогул:**

Эшмамбет, ырдап турасың,  
Эч нерсени байкабай.  
Элирип топто мактанба,  
Ээгиндеги сакалың  
Коолап кеткен арпадай.



**Эшмамбет:**

Өлөмүн деп санабай,  
Өз алыңа карабай,  
Аркасында бир сарттар,  
Сүйрөлүп жүрөт маладай.

**Токтогул:**

Кыйкырасың, Эшмамбет,  
Кылчайып артың карабай,  
Кыюун таап чымчысам,  
Каларсың ишке жарабай.  
Ээгиндеги көп сакал  
Ээн койдун тарабай.

**Эшмамбет:**

Толкугансып келди эле,  
Токтогулду карачы,  
Томпоюп аттан жыгылды  
Эңишке түшкөн баласы.  
Каруусу жок сарттардын  
Уялганын карачы.  
Мурунтан кайгы көп тартып  
Муңданып жүргөн санаасы.  
Эңиштен Током жыгылып,  
Эсинен тайып турганда,  
Эшмамбет болду арачы.

**Токтогул:**

Ачканыңбы, Эшмамбет,  
Муңданып жүргөп санаамды?  
Жыгылды деп балбаның,  
Жамандайсың баламды.  
Ээгин туташ кыл баскан,  
Эшмамбет, эси жок элең арамы.

**Эшмамбет:**

Кайтарам жооп мунуңа,  
Эңишкен балаң жыгылып,  
Током, кайгыргансып туру да.  
Айтыша турган ырчыдай  
Асылдыңбы, Токтогул,  
Алкымда сакал кылыма?

**Токтогул:**

Жыгылып калса эңиштен,  
Жамандадың иними.  
Көңүлүм суук ойлоду,  
Эшмамбет, сенин тилиңи.  
Көкүрөгүң туташ кыл,  
Көтөрүлүп ырдайсың,  
Эшмамбет, көрбөйсүң ошол түгүнү.

**Эшмамбет:**

Адырга бүткөн жекенсиң,  
Айтышканда нетерсиң?  
Алдастаба, куу көсөө,  
Алкымыңда бир кыл жок,  
Апаңа окшош экенсиң.

**Токтогул:**

Кара эчкинин терисин,  
Каптап алган экенсиң.  
Кайра-кайра желимдеп,  
Чаптап алган экенсиң.  
Эки боо кылын кудайдын,  
Эпчилдиктен, Эшмамбет,  
Мактап алган экенсиң.

**Эшмамбет:**

Абалы сурап кудайдан  
Ырыңы алган экенсиң.  
Андан соң «ооз бергин» — деп,  
Мурун алган экенсиң,  
Энемдей болгон куу көсөө,  
Ээгинде бир кыл жок,  
Куру калган экенсиң.  
Өгүнчөрөөк көргөндө  
Беш-алты кыл бар эле,  
Меникиндей болбойт деп,  
Аны да жулуп алган экенсиң.

**Токтогул:**

Эки боо кара сакалга  
Тунуп калган экенсиң.  
Сакал жактан байгеден  
Чыгып калган экенсиң.  
Илгери бир барак эл болот дечү эле,  
Тула бою түк баскан,  
Бир дечи,  
Анда-мында бит баскан,  
Эки дечи,  
Ошол барак элдерден,  
Жалгыз өзүң жаралып,  
Эшмамбет, урук алган экенсиң.

**Эшмамбет (күлүп):**

Токтогул, эмне болгонсуң, жесир катынча колуңду санап  
каргап ырдайсың да? — деди.

### **Анда Токтогул:**

Сеники жакшыбы, эки боо сакалыңа мактанып  
эдиреңдейсиң, — деп а дагы күлдү.

### **Эшмамбет:**

Андай болсо карап тур!

### **Токтогул:**

Карап турса карап тур.

### **Эшмамбет:**

Кудай деген кишинин,  
Алкымы сакал түк болот.  
Анын кылган тобосу,  
Бир кудайга бүт болот.  
Көсөөнү кудай, көрсөтпө,  
Баарысы чунаңдаган журт болот.  
Танда макшаар болгондо,  
Кудай досу — Мухамбет,  
Көсөөлөр жанына барбай сырт болот.

### **Токтогул:**

Акылы жок кишинин  
Алкымы сакал түк болот,  
Асырап багып жүрбөсө,  
Арасы сирке, бит болот.  
Эшиги бейиш тар деген  
Эбин таап кире албай,  
Эки боо кылың жүк болот.  
Жууп койгон кийимдей,  
Көсөөнүн баары сыпаа журт болот.

### **Эшмамбет:**

Кудай деген кишинин  
Түк болот түгөл беттери.

Абалы мурун жаннатка,  
Шарапаты сакалдын —  
Адамдан мурун жетмеги.  
Ар биринен бериште,  
Алат экен бир-бирден.  
Абалы мурун бейишке  
Сакалдын бул го кеткени.

**Токтогул:**

Кудай деген кишинин  
Түк болот бекен беттери?  
Кай шарыяттан эшиттин  
Сакалдын бейиш жеткени  
Айткан сөзүң чын болсо.  
Ала топураң күн болсо,  
Ар кылыңдан бериште,  
Бейишти көздөй сүйрөсө.  
Башканы мындай кое тур,  
Болорсуң кызык көк бөрү.

**Эшмамбет:**

Түбү сайын бериште  
Күнүгө бирден түнөсүн,  
Сакалдуунун жок дешет  
Шариятта күнөөсүн.  
Эки кыл таппай энтендеп,  
Энеме окшош күү көсөө,  
Эсинден танып жүрөсүң.  
Кулжуңдаба, көсөөкө,  
Кудайга жакпайт мүнөзүң.

**Токтогул:**

(Алаканын жайып бата берип)  
Түбү сайын бериште,

Бирден эмес, Эшмамбет,  
Экиден келип түнөсүн.  
Кылына кырк экиден жаза көр,  
Кудай, Эшмамбеттин күнөөсүн.  
Эшиги тар бейишке  
Эбин таап мен кирем,  
Эки боо кылың барында,  
Оор тартып бүт денең  
Карыган теке кейптенип,  
Каңкыйып сыртта жүрөсүң.  
Арбайгандан тарбаят  
Ар бир жерин бир саят,  
Сакал эмес бута го,  
Бул сакалың барында  
Кантип жагат мүнөзүң?

**Эшмамбет:**

Түбү сайын бериште,  
Түнөп жүргөн кези ушул.  
Бир кыл таппай көсөөкөң  
Жүдөп жүргөн кези ушул.

**Токтогул:**

Түбү сайын бериште,  
Түнөп жүргөн турбайбы?  
Көптүгүнөн бага албай,  
Кантер айла таба албай,  
Бул сакалдан Эшмамбет,  
Жүдөп жүргөн турбайбы?  
Карагандан калың го,  
Бериште эмес, кылыңа  
Каргалар учуп түнөсүн.

### **(Бата берип)**

Менден алган батаң шул:  
Жазгы баар көктөмдө,  
Жер чымырап көчкөндө,  
Эл жайлоого көчкөндө,  
Кылыңдын бири калбастан,  
Кыпкызыл болуп түлөсүн.  
Кызылды көрсө бирге учат,  
Алтымыш карга, сагызган  
Айдоосунда жүрөрсүн.  
Түбү ошондой болмокчу,  
Эшмамбет, сенин мүнөзүн.

### **Эшмамбет:**

Сыйра сакал, кер мурут,  
Сыласам келет колума.  
Зыркырайсың, көсөөке,  
Бир кылыңдын жогуна.  
Сакалы жок көсөөнү,  
Сабап, уруп бериште  
Жолотпойт дейт чогууга.

### **Токтогул:**

Сыйра сакал, кер мурут,  
Сыласаң келет колуңа.  
Сыртыңды салып мактанба,  
Бир боо кылдын тобуна.  
Карыганда узарып,  
Карууң кетип жүк болот,  
Бейиш турсун, Эшмамбет,  
Бара албайсың чогууга.  
Күлкү кылат көргөн эл,

Күрсүлдөп кылга мактанган.  
Эшмамбеттин кебин көр,  
Кумар болсоң сакалга,  
Кучагың толот бир жылда.  
Кула чолок байталдын  
Куйругун кыркып коё бер.

**Эшмамбет:**

Балтабай түшкөн эңиши  
Баары журттун кеңеши.  
Ээгинде бир кыл жок,  
Сакалың кеп деп асылат  
Сарттардын тоголонгон эмеси.

**Токтогул:**

Тоголонсом өзүм бар,  
Толкуган топко келгенде,  
Торгойдой ширин сөзүм бар.  
Топ кылыңа мактанып  
Толкубагын, Эшмамбет,  
Торой чалар кезим бар.

**Эшмамбет:**

Чолок чаар жылкыдай  
Чортондогон эмесиң.  
Чочугансып ырдаган,  
Кортондогон немесиң.  
Ачуума көп тийбе.  
Бирдемени көрөсүң.  
Ар чеңгелим — беш кадак,  
Аябай туруп муштасам,  
Айлыңа жетпей өлөсүң,



**Токтогул:**

Жалдуу кара айгырдай  
Жалпылдаган эмесиң,  
Арабаны көргөндө,  
Тарпылдаган эмесиң.  
Эки батман жүк артса,  
Өйдө жерде тарта албай,  
Тизесинен темтендеп,  
Эсинен келтек жеп,  
Сен урган, кыйноо тартып өлөсүң...

**Эшмамбет:**

Айдадың малды чыбырга,  
Арзып келип калыпсың  
Алыста жаткан урууга,  
Алыска кетип темтендеп,  
Айбың жок, күнөөң жок,  
Ак жеринен келтек жеп,  
Айдалып кеттиң Шыбырга.

**Токтогул:**

Акылын тапкан жан келет  
Алты айлык алыс Сибирден.  
Кабар албай каршы ырдап.  
Кара сакал Эшмамбет,  
Кайгыда жүргөн муңумдан...  
Копо ажы коюн кайтарып.  
Колуңа тийсе бир эчки  
Коржондоп качтың сен неге  
Конушуң Калба-Шыбырдан?  
Кармаган жок бир солдат.  
Качып келдиң сен неге  
Калың Талас уруудан?

**Эшмамбет:**

Кагазды билдин картынан,  
Кармалып кеттиң Шыбырга  
Кай бирөөнүн зарпынан?  
Эки солдат, бир мыршап  
Айдап кеткен артыңан.  
Эл кыдырып ар жерден,  
Сурап жедин жарты нан.

**Токтогул:**

Кармалып кеттим калкыман,  
Азаптуу жолдо камчылап,  
Айдады солдат артыман.  
Кармалып кеткен мен элем,  
Кас душмандын зарпынан.  
Кайрылып келип эл көрдүм,  
Бар экен тузум жалпыдан,  
Өлөт белем ачкадан?  
Рас, сурап жедим жарты нан  
Эки колпоч урбастан,  
Эч адам доо кылбастан,  
Коржоңдоп качтың сен неге  
Конушуң Талас калкыңан?  
Беш-алты колпоч «карма» деп  
Кууду беле артыңан?

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЭШМАМБЕТТИН ЖЕРДИН КӨРКҮН ЫРДАГАНЫ

**Эшмамбет:**

Чечекти менен Батпылдык,  
Чакыр-Корум, Күрөбөс,  
Касиетин эл көргөн.  
Ченем чендүү жер эмес,

**Токтогул:**

Туура-Кайың, Күрөбөс,  
Туюнтпай койчу жер эмес,  
Агыны шар, тунук суу,  
Айтпай коюш эп эмес.  
Аралаш жердеп алууга  
Айлыбыз жакын бир эмес.

**Эшмамбет:**

Күрөбөс жайлоо болуучу,  
Күрдөлдүү кабаа конуучу,  
Күнгөйгө малы толуючу,  
Күсөгөн адам оңуучу.

**Токтогул:**

Ак-Бел менен Көк-Белге,  
Актери, кабаа конуучу,  
Адырга малы толуючу,  
Арзыган адам оңуучу.  
Алты катмар бел ашып,  
Акындар келген жол ушу.

**Эшмамбет:**

Тереги көктү тиреген,  
Текеси чөптү жиреген,

Теңселип көгү ыргалып,  
Таруусун кумдай шилеген,  
Буудай айдап чөлүнө,  
Буурусун минип бүлөгөн.

**Токтогул:**

Кайыны көктү тиреген,  
Кайыбы чөптү жиреген,  
Чөлүнө салган эгини  
Чеч береке тилеген.  
Кызылын тоодой үйүрүп,  
Кырмандын бетин үрөгөн.

**Эшмамбет:**

Кара-Булак, Көлбоору,  
Калк чогулган болжолу.  
Тогузак байдын ашында  
Табармын арбын олжону.

**Токтогул:**

Эси-дартың олжодо,  
Кайын ишти болжобо,  
Калкың аман турганда,  
Кем болом деп ойлобо!...  
Үйрөнөм деп ырымды,  
Үймөлөктөп эл келет.  
Жамгырдай төгүп отурсам,  
Жатка алып кантип үйрөнөт?  
Жазып алган киши жок,  
Жаагым тынбай сүйлөнөт.  
Ак кагазды каралап,  
Кат билбеген айыбым,  
Мен өлгөн соң сөзүмдүн  
Таба албайт го дайынын...

## **АКТУЯК**

### **(ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЭШМАМБЕТ)**

**Эшмамбет:**

Кулак сал, Шаке, сөзүмө!

**Токтогул:**

Башкача артык көрүнөт

Баарыга маалим Актуяк.

**Эшмамбет:**

Токтогулдун көзүнө.

Абайла, Шаке, сөзүмө!

**Токтогул:**

Ар канча ысык көрүнөт

Айбандан сонун Актуяк

Акын Токой көзүнө.

**Эшмамбет:**

Айылдан болгон ушактан

Токтогул, айдалып кеткен бала эле.

**Токтогул:**

Алты тыйын төлөбөй,

Аркардай болгон Актуяк

Сага алымга келген мал эле.

**Эшмамбет:**

Калкта ушак кеп болуп,

Токтогул, кармалып кеткен бала эле.

**Токтогул:**

Кара чакан коробой,

Кайберен сындуу Актуяк,

Сага, капыстан келген мал эле.

**Эшмамбет:**

«Кадырым журттан ашат» деп,  
Калкты жыйып, той бердиң,  
Кулак сал, Шаке, сөзүмө.

**Токтогул:**

Кайберен сындуу Актуяк  
Кайра айланып келеби  
Токтогулдун өзүнө?

**Эшмамбет:**

Ааламды жыйып той бердиң,  
Абайла, Шаке, сөзүмө!

**Токтогул:**

Айланып кайра келеби  
Аркардай болгон Актуяк  
Акын Токоң өзүнө?  
Элинде жүрүп Токтогул  
Эл үчүн ырды жайнаткан,  
Эки колум байлатып,  
Ал үчүн, элимден манап айдаткан.  
Эңсем катып, көз тунат  
Тетиги ээрсиз турган жайдактан.  
Айлымдан манап айдаткан,  
Аркама колум байлаткан,  
Ордолуу шаар турмушум  
От чачкандай жайнаткан.  
Амал жок Токоң айрылган  
Тиги Актуяктай жайдактан.  
Мен таарынбайм, болуш, бербесен,  
Ырдабайт элем келбесем.  
Таасын болбой чабендес.

Тартынган балбан кебелбес.  
Эң келди, Актуяк,  
Эми эмгегин жанат тердесең.  
Арманда калгам мине албай,  
Аралап топту жүрө албай,  
Абалтан билгем бул ишти.  
Айткан тилге кире албай,  
Акынга мингиз өз атын,  
Көөнүңө, болуш, кир албай.  
Той берген шаани сендеби?  
Торгоюң Токоң элдеби?  
Топ жыйын, сага саламын:  
Толкуган тойдун үстүндө  
Доо айткан күнөө мендеби?  
Аламан чогуу калың журт,  
Акындын сөзүн тыңдагын,  
Актуяк кимдин малы эле?  
Ал жагын өзүң ылгагын,  
Актуяк атта кырдалым.  
Алдыңа, калкым, ырдадым.  
Акыйкат кылып текшерсең,  
Актуяк албай тынбадым.  
Болуш, биринден кеттим айдалып,  
Билектерим байланып,  
Айдатып ийип Токонду,  
Атыңар чыкты байге алып,  
Бирок, ак ниеттин тийип жардамы,  
Айлыма келдим айланып.  
Бербесең, болуш, кетемин,  
Берерсиң малдын эсебин!

Жыгылган жетет муратка  
Келтирсе бир күн кезегин.

«Мен Шайылда болгону алты жылы эмес, алты күн ат кармап токтоткон эмесмин, эми Актуяктын ак туяктыгына кызыгып, алты жылдан бери минип жүрөм. Жок, мен башка мал берсем экен» — деди Шайылда. Ошол жерде Субан деген агасы: «бир тайды аяым деп миң тайлык абийриң кетет» дегенде, карап турган эл да чуулдап жиберет. Шайылда кыйылган түрдө: «Эл каалагандай болсун» — дейт.

## **ЭШМАМБЕТ МЕНЕН ТОКТОГУЛДУН ЭШЕНГЕ ЫРДАГАНЫ**

**Эшмамбет:**

Конушу шибер көпкөк чөп,  
Келишкен экен жергеси.  
Эл чогулса ырдаган  
Эшмамбеттин термеси.  
Тетиги элүүдөн ашкан ак топу.  
Эмне үчүн кыймылдап,  
Козголуп калган селдеси?

**Токтогул:**

Толгой тарткан ак аркан  
Тор кашка аттын кермеси,  
Топ жыйынды гүлдөткөн  
Токтогулдун кербези.  
Күнү, түнү уктабай.



Түн терметип жүрөм деп,  
Ошонун токтобой калган келдеси.

**Эшмамбет:**

Кызыгып элди гүлдөткөн  
Кызыл тилдин термеси,  
Кыйбат жаның өткөндө,  
Кылчайып кайта келбеси,  
Кызык го, Токо, карачы,  
Кырда турган ак көйнөк,  
Кыймылдап турат келдеси.

**Токтогул:**

Ал ачык көйнөк, ак селде,  
Эшендин ыйлайт кебине.  
Колуна берип кадыр шарт,  
Эшен, сопу, калпанын,  
Ошентип, келдеси келбейт эбине.

**Эшмамбет:**

Ак санды экен топусу  
Эшен берсе кадыр шарт,  
Айлынан экен сопусу.  
Кыямат жолун көздөгөн,  
Кыргызда сопу, калпанын,  
Анда, Токо, кыймылдайбы чокусу?

**Токтогул:**

Карачы, аппак топусу,  
Эртелеп кел деп намазга,  
Элдин баарын чакырып,  
Кыйкырат экен сопусу,  
Түн терметип уктабай,  
Ошентип эпкиндеп калган чокусу.

Эшен келе жатканда алдынан чыгып, Токтогул менен  
Эшмамбеттин ырдагандары:

**Эшмамбет:**

Аял, эркек чуулдап,  
Артынан калбай жүр ошо.  
Ак чапандуу ак селде,  
Тээ алдындагы койкойгон,  
Ак боз ат минген ким ошо?

**Токтогул:**

Эркек, аял чуулдап,  
Ээрчип калбай жүр ошо.  
Алдына келсе сыйлаган,  
Айгыр, кочкор жыйнаган,  
Алдаганы болбосо,  
Акыретке барганда,  
Эркечтей жолду баштаган,  
Эч нерседен шашпаган.  
Эшен деген пир ошо.  
«Жаннаттын кулпу менде» деп,  
Жалпыны алдап жүр ошо.

**Эшмамбет:**

Аял, эркек жүрсүн деп,  
Аты-жөнүн сурайлык:  
«Ак селдечен кимсиң?» — деп  
Өз алдынча бакырып  
Туш-тушта келе жатыр дейт.  
Дубана болуп күрсүлдөп,  
Тергеген киши жок экен,  
Эминеге жүрсүн деп.

**Токтогул:**

Ал, кол тапшырган эшени  
Туш-туш жакта туйлаган,  
Жин тийгендей ыйлаган,  
Ээрчип калбай артынан  
Эт, май жечү көзөлү  
Колун жайып «сүв» десе,  
«Айыккан калктын кесели».  
Тээ, ак эшендин колунда,  
Ким бейиши, ким тозок,  
Ошонун ачкыч эсеби.  
Мен ушул таксыр пирдин зарпынан  
Далай жыл кеткем айдалып,  
Дартымды ырдап калайын,  
Таксырдын келди кезеги.

**Эшмамбет:**

Туш-тушунда бакырып,  
Дубана болуп күрпүлдөп,  
Карылары ыйлашат:  
«Капилет дүйнө чиркин» деп.  
Ак селдечен андан көп,  
Баштарында сүлкүлдөп,  
Сары чалбар бир киши,  
А да ыйлап келет бүлкүлдөп.

**Токтогул:**

Туш-туш жакта күрпүлдөп,  
Дубаналар ыйлаган.  
Айгыр, кочкор мал берип,  
«Ата эшен» деп сыйлаган.  
Аркасында калпалар

Бекерге жанын кыйнаган.  
Акыреттин карызын  
Акылдуу эшен пир ошол.  
Ушу баштан жыйнаган.

**Эшмамбет:**

Эркек, аял калбастан,  
Ээрчип жүрөт жалпы жан,  
Элүү кочкор, кырк айгыр  
Айдап келет артынан.  
Эл бербей койбойт экен го,  
Эшенди көрсө баркынан.  
Эл берген дүйнө көп окшойт,  
Ээрчисек кантет артынан?

**Токтогул:**

Эшмамбет, сен элирбе,  
Эшен ээрчитпейт го артынан?  
Эшендин түпкүлүтүн сурасам,  
Алакан жайып «сүв» десе,  
«Айыгат дешет дартынан».  
Айдалып барган болчумун  
Тетиги ак селдечен эшендин  
Орунсуз кылган калпынан.

**Эшмамбет:**

Кол тапшырган элденби?  
Койкойгон эшен ак селде  
Же кожо сөөк жерденби?  
Кантип эшен сыйдырат  
Калк чогултуп бергенди?  
Бу калаада жаткан киши экен,  
Же калк чакырып келгенби?

«Шариятта арам» деп,  
Молдолор сүйлөп жүрчү эле  
Өзүнчө сурап келгенди.

**Токтогул:**

Кубанып эшен калгандыр  
Мал чогултуп бергенге,  
Ачуум келип түйүлөм,  
Ушундай ак селдени көргөндө.  
Аралап келип, мал жыйнайт  
Ак калпак кыргыз элдерден.  
Ак селдечен эшенден  
Азап, мунду мен көргөм.  
Айгыр, кочкор жыйнаган,  
Абийирсиз шермендем!

(Эшен үйгө келип түшүп, ырчыларга топу берет)

Бу таксыр — эсен экен күнөөнүн,  
Ашыкпагын, Токтогул,  
Айгырдын берер бирөбүн.  
Эшен берген айгырды  
Эл аралап минемин.  
Эшенди көзүм көргөндө,  
Эң кубанды жүрөгүм.  
Пейлин эшен кыспаса,  
Берер малдын бирөбүн.

**Токтогул:**

Айгырдын бербейт бирөбүн,  
Алда качан түңүлгөн  
Ак эшенден жүрөгүм.

Көнүлүм шунча калыптыр,  
Көргүм келбей жүрөмүн,  
Көпчүлүк өз малынын  
Бербесе боло бирөбүн.  
Эшендин кесир саатынан  
Элсизде нечен түнөдүм.  
Бизди айткан эшен пир болчу.  
Алалбай кегим жүрөмүн.

**Эшмамбет:**

Эшен, бердин топуну,  
Сыйладың биздей тотуну,  
Тотулар кийип топуну,  
«Таксыр эшен, колдо деп,  
Түшөрсүң сен да колго деп,  
Каргаган да бар чыгар,  
Кантелик, эшен, оңбо!» деп...

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЭШАМБЕТТИН КАРА КУРМАН ЫРЧЫГА ЖОЛУГУШКАНЫ**

### **(I-түрү)**

Күндөрдүн биринде Токтогулга Эшмамбет: «Айланып келип эле Кетмен-Төбө менен Таластагы ырчыларды баса калып ырдаганыбызга корстон болбой Анжыян, Аксы өрөөнүндөгү кыргыз туугандарга да барып эли-жеринин түрүн көрүп жана биз катарлуу ырчылары болсо беттешип келели» — дейт. Экөө макулдашып Анжыян, Аксы тарапка жөнөп

кетишет. Барып калышса, Ала-Буканын чоң суусунун боюнда калың үй тигилген бир чоң той берип жаткан айылдын үстүнөн чыгышат. Ошондо Курман Токтогул менен Эшмамбетке карата ырдаганы:

**Курман:**

Чертмекчи болсоң чертерсиң,  
Чениме келбей кетерсиң.  
Кыякчы болсоң кысарсың,  
Кыйындык кылсаң узаарсың.  
Кыйындык жайың жок болсо,  
Кыялын элдин бузарсың.  
Акындык кылсаң айтарсың,  
Атыңдын башын тартарсың.  
Алты тыйын пул таппай,  
Анжыяндан кайтарсың.  
Жолоочу болсоң жорторсуң,  
Жолборсту көрсөң коркорсуң.  
Акын болсоң айтып бер,  
Акындыгың жок болсо,  
Аш, тойдон ырдап ат алдың,  
Азабын тартпай кайтып бер.  
Тосконду билсең айтып бер,  
Тоскондун жайын билбесең,  
Тоюмдан ырдап тон алдың,  
Тозогун тартпай кайтып бер.  
Атым акын Курманмын,  
Анжыянда турганмын.  
Алдыма акын салбаган,  
Айтылуу күлүк бууданмын.

Акын Курман мен болом,  
Анжияндык элимден.  
Эки жума ырдасам,  
Эл жадабайт кебимден.  
Жаактууга жай бербей,  
Жалгыз чыгып бөлүнгөм.  
Мен кыйынмын дегендер,  
Беттеше албай жеңилген.  
Ырдаганда күүлөнүп.  
Ылаачындай темингем.  
Оозумдан чыккан сөз,  
Анжиянга жарашкан.  
Далай күлүк жарышта,  
Даңканымдан адашкан.  
Апта күн айтсам түгөтпөйм,  
Атабыз айкөл Манастан.  
Аңкылдап куру сүйлөйсүң,  
Апалдын жайын билбейсиң,  
Куушкан болуп сүйлөйсүң,  
Курандын жөнүн билбейсиң.  
Аркалыктын эки урган,  
Акын Курман ким дейсиң.  
Жарыштан жалгыз келгемин,  
Жаакташам деген нечендин,  
Жазасын колго бергемин.  
Атым Курман таанып ал,  
Анжияндык элденмин.  
Табышмактуу кебимди,  
Таап айтсаң ырчылык.  
Таасын билген сынчылык.



Таба албасаң эки урган,  
Калап коюп көң жагын.  
Кабат-кабат кеп жагын.  
Катыныңдын кашында,  
Казан-очок башында.  
Кара жарма көжө ичип,  
Кардың тырмап жатканың,  
Калың дөөлөт тынчылык.  
Акындык кылсаң айтып бер,  
Алдымда сөздүн эсебин.  
Айтышып да көргөмүн,  
Акындардын неченин.  
Аркадан келген эки урган,  
Айткыла бердим кезегиң.

**Эшмамбет:**

Айтышкандан жеңилсем,  
Арзып неге келейин.  
Сөйрүк малдай ургандын,  
Сөзүнө жооп берейин.  
Бирме бирге коё бер,  
Бир беттешип көрөйүн.

**Токтогул:**

Акын Курман сөз сурайт.  
Ар нерсени көп сурайт.  
Аралап келген немедей  
Акырет кандай кеп сурайт.

**Эшмамбет:**

Чар китепти колуна  
Алган неме болбосун.  
Чар тарапты кыдырып,

Чалган неме болбосун.  
Чалыярдын сөзүнө,  
Канган неме болбосун.  
Чоң теспесин мойнуна  
Салган неме болбосун.

**Токтогул:**

Курман дагы кеп сурайт,  
Кудай кандай деп сурайт.  
Кул Кожомат болбосун  
Куран жөнүн көп сурайт.

**Эшмамбет:**

Курандарды бүт жаттап,  
Алган неме болбосун.  
Кудай менен сүйлөшүп  
Канган неме болбосун.  
Кузгун болуп жер жүзүн,  
Чалган неме болбосун.

**Токтогул:**

Тири адамдан бөлүнүп,  
Өлүп келип жүрбөсүн.  
Тиги жайдын баарысын  
Көрүп келип жүрбөсүн.  
Ак кепинге оролуп,  
Адал менен арамды,  
Бөлүп келип жүрбөсүн.

**Эшмамбет:**

Эмилдин терең сайда экен,  
Этеги көпкөк дайра экен.  
Экөөн тең көрсөң дүйнөнүн  
Эне-атаң кандай жайда экен?

Эси жок киши көргөндөй,  
Эшиги ачык жай бекен?

**Токтогул:**

Арсыз неме көрүнөт,  
Айтар кептен адашкан.  
Беттен алып ажылдап,  
Бейпайда сөз талашкан.  
Апта күнү айтам дейт,  
Айкөл баатыр Манастан.  
Асылдын атын булгабай,  
Алыстап жүргүн а жактан.

**Эшмамбет:**

Айкөл атаң Манасты  
Төрөгөндө бар белең?  
Арча бешик мамыкка,  
Бөлөгөндө бар белең?  
Ак ордого сыр найза  
Жөлөгөндө бар белең?

**Токтогул:**

Ат чаптырып эл күткөн,  
Тойлорунда бар белең?  
Ак боз бээни түлөөгө,  
Сойгонунда бар белең?  
Ак сакалдар аттарын,  
Койгонунда бар белең?

**Эшмамбет:**

Эр бүлөнүн барысы,  
Катталганда бар белең?  
Эл эсебин бүт алып,  
Такталганда бар белең?

Айтылуу уздан жез оймок  
Каныкей кылган ак олпок.  
Карысына, жашына,  
Чакталганда бар белең?  
Кыш кийимин кыш камдап,  
Жай киерин жай камдап,  
Калың колду казатка,  
Аткарганда бар белең?  
Байрак болуп эр Бакай,  
Башкарганда бар белең?

**Токтогул:**

Өйүз-бөйүз турушуп,  
Өпкөгө найза сунушуп.  
Качпа баатыр, качпа деп,  
Дем бериште бар белең?  
Баш жарылып, кан жутуп,  
Жан аяшпай шаар бузуп,  
Ажалдуулар окко учуп,  
Көңүл айнып, жин кусуп,  
Селдей агып кочкул кан  
Сенделиште бар белең?  
Ойрот, кыргыз баш кошуп,  
Жоо багынып достошуп,  
Ортодогу олжону,  
Тең бөлүштө бар белең?  
Обу жок орой ырдайсың,  
Олжодон өскөн жан белең?

**Эшмамбет:**

Манастын атын койгондо,  
Маанилүү чоң той болгондо,

Кыргыздардан бай Жакып,  
Кытайлардан Нескара,  
Калмактардан Бердике,  
Нойгуттардан Ак Балта,  
Эл башкарган Элеман,  
Казактардан Айдаркан,  
Анжыяндык Куртка чал,  
Аргындан Кара кожо бар,  
Айкөл Манас атамдын,  
Алтайдагы тоюнда,  
Ант урган Курман кошо бар.

Курман жыгылыштуу болуп, үйдүн ээси Токтогул менен  
Эшмамбетке тон жаап, тойго үчөөнү жарчы коёт

**Токтогул:**

Акын киши турбайбы,  
Анжыяндын Курманы.  
Орундуу болуп жатпайбы,  
Оозунан чыккан ырлары.  
Агаңа торко тонун жаап,  
Алдына келип сыйлады.

**Эшмамбет:**

Кулагыңа жактыбы,  
Курманыңдын ырлары.  
Кожош алек тон жапса,  
Коркконунан сыйлады.  
Ичи жок чапан жапканы,  
Өзүңө жагып калдыбы?  
Ичкиликтин сандалган,  
Ит кыялдуу урганы.

**Токтогул:**

Агаңа сыйлап тон жапса,  
Сенин да кылды жолуңду.  
Акыйкат керек, Эшмамбет,  
Алдың го сен да сомунду.  
Курман оңой ырчы эмес,  
Кой, шилтебе колунду.

**Эшмамбет:**

Ыктагандай өңдөнүп,  
Ырдай бербе тонунду.  
Корунуп өзү жеңилип,  
Корккондон кылды жолунду.  
Аныктап жолду кылбаса  
Алдыма келип турбаса,  
Шилиңен түшпөй келтектеп,  
Шишитет элем жонуңду.

**Токтогул:**

Орундуу чыгып жатпайбы,  
Курмандын айткан сабагы.  
Эрегишпей сыйлады,  
Эки бирдей аганы.

Акылы жок жан болсо,  
Алчын баар тон жабабы?

**Эшмамбет:**

Кулагыңа жаккан бейм  
Курманыңдын сабагы.  
Алдым деп куру мактанба,  
Алеки чапан параны.  
Болор-болбос буюмга,  
Боштук кылып турасың.

Талгак болгон катындай,  
Тамагыңдын жаманы.

**Токтогул:**

Айтышсам да Курмандын,  
Ар бир сөзүн жактырам.  
Үлгүсү бар ырларын,  
Үйрөнүүгө жат кылам.  
Жашың кичүү инисиң,  
Айткан тилди албасаң,  
Азыр каргап ат кылам.

**Эшмамбет:**

Ат кылмактан так кылгын,  
Айтканыңды жактырам.  
Капаланып жактырбай,  
Кайта күлүп каткырам.  
Аксылыктын Курманын  
Аңги чалыш урганын,  
Ачуума көп тийсе,  
Азыр бычып ат кылам.

# ТОКТОГУЛ, ЭШМАМБЕТ КАРА КУРМАН ЫРЧЫГА ЖОЛУГУШКАНЫ

## (II-түрү)

Күндөрдүн биринде Токтогул менен Эшмамбет экөө кеңешип олтуруп Эшмамбет айтат.

-Э-Токо, биз болсок кыргыз казактын кыйла жерин аралап өзүбүз тендүү акындардын кээ бирөөлөрү менен жөөлөшүп, кээси менен сыйлашып да көрдүк. Айланып келип эле Кетмен-Төбө менен Таластагы чабал ырчыларды баса калып ырдаганыбызга корстон болбой Анжиян-Аксы өрөөнүндөгү кыргыз туугандарга да барып эли-жеринин түрүн көрүп жана биз катарлуу ырчылары болсо беттешип көрсөк боло – деди. Экөө макулдашып Анжиян-Аксы тарапка жөнөп кетишет. Барып калышса Ала-Буканын чоң суусунун боюнда калың үй тигилген бир чоң той берип жаткан айылдын үстүнөн чыгышат. Ошол тойдун ээси: Аты тону жасалга жарашыгы абдан келишкен бир бутун аттын жалынан ашырып зыңгырап Айдулда деген мыктысы элдин ортосунда дөбөчөдө турат. Анын жанында кер ат минген толукшуган кара тору жигит үзөңгүнү чирене тээп ал турат. Айдулданын жанындагы жигиттин аты ким деп ар кимден сурашса баары тең эле жаңы көрдүк билбейбиз дешет. Анда Эшмамбет айтат: Токо сен Айдулда мырзаны карай ырдагын, мен анын жанындагы жигитти аты жок деп ырдайын акыры жаман болбос, дешип экөө алым сабак ыр менен жиберип калышат.

**Токтогул:**

Аралап келип турабыз

Анжиян багыт өзөндү.



Атактуу чоң той берип  
Айдулда бек эсенби.

**Эшмамбет:**

Кааладым мен да Токтогул,  
Кара кер минген көсөлдү  
Айдулладан кем эмес  
Аты жок мырзам эсенби.

**Токтогул:**

Эшиттим жакшы кабарды  
Элиме айттым саламды  
Эл чогултуп той берген,  
Эр Айдулда аманбы.

**Эшмамбет:**

Сен ээледиг бегиңди,  
Мен талаада каламбы.  
Элиртип минген кара кер,  
Эл билбес мырза аманбы.

**Токтогул:**

Алыстан уктум кабарды,  
Айтамын топко саламды.  
Анжиянга той берген,  
Айдулда бек аманбы.

**Эшмамбет:**

Айдулдага сен ырдап,  
Мен ай талаада каламбы.  
Аты жоктун сөөлөтү,  
Айдулданан жаманбы.

**Токтогул:**

Кадырлап айтам билгенге,  
Кайырма ноот кийгенге.  
Казына жыйып той кылып,

Калкыңа пайда тийгенге.  
Каалап айтам саламды,  
Калыс бейлим сүйгөнгө.

**Эшмамбет:**

Кажыбаган буудансың  
Калың топтон ийменбе  
Кашымдагы аты жок  
Карап турган бул мени  
Кайындатат бир жерге

**Токтогул:**

Күзөдүм мен да ырдаймын  
Күрөөкө тандап кийгенге  
Күрдөөлдү журтка той берип  
Күлпөтү көпкө тийгенге.

**Эшмамбет:**

Күлүктү минген Айдылда,  
Күкүктөй сайра сүйгөнгө.  
Көп ырдаган акынсың  
Көпчүлүктөн ийменбе.  
Күзөгөн сенин манабың,  
Күлүк ат берип топ жапса,  
Көргүн мени аты жок  
Күйөөлөтөт бир жерге.

**Токтогул:**

Кыйкырып ырдайм Эшмамбет,  
Кыялым бекти сүйгөндөн.  
Качантан бери кыргыздын  
Каадасын толук билгенден.  
Кымбаттуу мырза Айдулда  
Кыргыйек куштай түрдөнгөн.

**Эшмамбет:**

Кыргыздан кыргыз кем эмес  
Кырданган сөзүң эп эмес  
Байкагын биздин аты жок.  
Басынып калчу неме эмес.  
Кайкырамын мен дагы,  
Кызматымды билгенден,  
Кызмат кылган Айдулдаң,  
Кызыл алтын зар берсе,  
Кыргыздан тандап аты жок,  
Кыз алып берет бир жерден.

**Токтогул:**

Карачы менин Айдулдам,  
Калкыган дайра көлдөрдөй.  
Кармашкан жоосун жеңгендей.  
Кадыры эрдин чыгабы:  
Калдайган жыйын эл көрбөй,  
Каалаганыңды ырдай бер,  
Кадырын бекке тең көрбөй.

**Эшмамбет:**

Аты жок мырзам сөөлөтү,  
Ак карлуу салкын төрлөрдөй.  
Айдулла бектин жанында,  
Ал турат көрчү кем калбай.  
Ардактаган Айдулдаң,  
Айры өркөчтүү нар берсе,  
Казыр мага аты аты жок, –  
Катын алып бергендей.

**Токтогул:**

Аралап келип биз көрдүк,  
Анжиян-Аксы эл-жерин.

Калайык-журттун астында,  
Кара өзгөй сүйлөй бербегин  
Каалаган мырзаң аты жок.  
Кадырыңды сындырбай  
Казыр эле көрөрмүн,  
Катын алып бергенин.

**Эшмамбет:**

Алыстан келип биз көрдүк,  
Аксынын ушул эл-жерин.  
Башынан адат, Токтогул,  
Басынтып айтар бул кебиң.  
Келеке кылбай тура тур.  
Келиндүү болуп жүрбөгүн.

**Токтогул:**

Алышбектин Айдулда,  
Аламанга тең эмес.  
Аламанга сен теңеп,  
Ал айтканың эп эмес.  
Ала качма сөздөрдү,  
Айта жүргөн жер эмес.

**Эшмамбет:**

Адам атанын уругу,  
Адамдан адам кем эмес.  
Айдулдаң менен энелеш,  
Обдулбай Токо түз ырда  
Оолжуган мырзам аты жок,  
Оңой да олтоң неме эмес.

**Токтогул:**

Атын билбей асылды,  
Анчейин бир немеге.  
Алып барып сен аны,

Айдулдага теңебе.  
Катын түгүл таш да жок.  
Каларсың чоң жемеге.

**Эшмамбет:**

Арыган аттар жарабайт.  
Ашуусу бийик садага.  
Аламан деп кошпойсуң,  
Айтып турган төрөңө.  
Айдулдан калышпайт,  
Аны төмөн ченебе.

Ал Эшмамбет аты жок деп ырдаган мырза төмөнкү ичкилик элинен келген атактуу ырчы кара Курман экен. Айдулда бектин чакыруусу менен тойго жаңы келген экен. Ошондо камчысын санына таянып кара кер аттын тизгинин жыя тартып обдулуп оңдонуп үзөңгүнү чирене тээп Курман жиберип калган жери.

Алыстан келип тоюңа,  
Айылдан бизди тапканың.  
Айдулда менен кабаттап,  
Атымды таппай мактадың.  
Ыргытып көрбөй жүрүппүз,  
Ыры жок урган акмагын.  
Эрегишкен эки урган  
Эбин таппай ырдадың.  
Атымды билбей аңылдап,  
Адамдын баарын булгадың.  
Азыр көрүп таанып ал,  
Анжияндын Курманын.  
Келдиң эле каяктан,  
Кетмен-Төбө саяктан

Бар айтканың, шол болсо,  
Башың чыкпайт таяктан.  
Ээрчитип келген эки урган,  
Элиме сөзүң чеки урган,  
Эл Анжиян журт сүйбөйт,  
Элиңерге кет урган.  
Тобума келип сүйлөйсүң  
Толгондун наркын билбейсиң,  
Толкуган элдин башчысын,  
Тоо менен ташка сүйрөйсүң.  
Төбөсү кудаага,  
Болгондун наркын билбейсиң.  
Токтой тур эми эки урган,  
Тоскондун жөнүн ким дейсиң.  
Табылганды кир чалат,  
Тантыраган силерди,  
Далы ортого бир салат.  
Музоокеңди жагызат,  
Аябай келтек чабышат,  
Атыңды жыгып салышат.  
Артыңдан кууп токмоктоп,  
Айлыңа чейин барышат.  
Элимден сурап билбейсиң,  
Эки ырчы менин атымды.  
Атын билбей ырдаса,  
Акындарга макулбу.  
Каалаганым сен дейсиң,  
Катын алып бер дейсиң.  
Кара сакал кыз талак,  
Качан жедим акыңды.

Катын түгүл биздин эл,  
Бербейт тыйын бакырды.  
Айдулданын тоюна,  
Силерди ким чакырды.  
Кабарын эч билбепсиң.  
Кара жаак, кайкы тил,  
Кара Курман акынды.  
Чертмекчи болсоң чертерсиң,  
Чениме келбей кетерсиң.  
Кыякчы болсоң кысарсың,  
Кыйындык кылсаң узаарсың.  
Кыйындык жайың жок болсо,  
Кыялын элдин бузаарсың  
Акындык кылсаң айтарсың,  
Атыңдын башын тартаарсың.  
Алты тыйын тул таппай,  
Анжияндан кайтаарсың  
Жолоочу болсоң жортоорсуң,  
Жолборсту көрсөң коркоорсуң.  
Акын болсоң айтып бер,  
Акындыгың жок болсо  
Аш-тойдон ырдап ат алдың,  
Азабын тартпай кайтып бер.  
Тосконду билсең айтып бер,  
Тоскондук жайын билбесең.  
Тоюмдан ырдап тон алдың,  
Тозогун тартпай кайтып бер.  
Атым акын Курманмын,  
Анжиянда турганмын.  
Алдыма акын салбаган,

Айтылуу күлүк бууданмын.  
Айдулданын тоюна,  
Азыр келип турамын.  
Каяша айткан акындын  
Канчасын топтоп куугамын.  
Акын Курман мен болом,  
Анжияндык элимден.  
Эки жума ырдасам,  
Эл жадабайт кебимден.  
Жаактууга жай бербейт,  
Жалгыз чыгып бөлүнгөм.  
Мен кыйынмын дегендер,  
Беттеше албай жеңилген.  
Ырдаганда күүлөнүп,  
Ылачындай темингем.  
Абазымдан чыккан сөз,  
Анжиянга жарашкан.  
Далай күлүк жарышта,  
Даң какымдап адашкан.  
Апта күн айтсам түгөтпөйм,  
Атабыз айткан Манастан.  
Аңкылдап куру сүйлөйсүң,  
Алардын жайын билбейсиң  
Куушкан болуп сүйлөйсүң,  
Курандын жөнүн билбейсиң.  
Аркалыктын эки урган,  
Акын Курман ким дейсиң.  
Жарыштан жалгың келгемин,  
Жаакташам деген нечендин,  
Жазасын колго бергемин.



Атым Курман таанып ал,  
Анжияндык элдемин.  
Табышмактуу кебимди,  
Таап айтсаң ырчылык,  
Таасын билген сынчылык.  
Табалбасаң эки урган,  
Калап коюп көң жагып.  
Кабат кабат көп жагып.  
Катыныңдын кашында,  
Казан очок башында.  
Кара жарма, көжө ичип,  
Кардың тырмап жатканың,  
Калың дөөлөт тынччылык.  
Алты арыш элге той берген,  
Аксылык кыргыз өз элим.  
Абалтан өскөн өз жерим  
Аралап жүргөм эркимче  
Анжиян, Алай өзөнүн.  
Акындык кылсаң айтып бер,  
Алдымда сөздүн эсебин.  
Айтышып да көргөмүн,  
Акындардын неченин.  
Аркадан келген эки урган,  
Айткыла бердим кезегин.

**Токтогул:**

Арсыган калың эл келет,  
Ардактуу чоң той кылганда.  
Адилет болсо башчысы.  
Аймагы батат жыргалга.  
Айтпаймын мен да башканы,  
Атанын уулу турганда.

**Эшмамбет:**

Кара байыр жетеби,  
Каса тулпар бууданга.  
Кааладым эле мен дагы,  
Кадимки мырза турганда.  
Каяктан айттым, Токтогул,  
Кааданы билбес урганга.

**Токтогул:**

Кадыр кылып ырдадым,  
Кан Айдулда чонукту.  
Кармап турган кезеги,  
Кандык нуска олутту.  
Калбайсың өксүп ар иштен,  
Кармансаң күчкө жолукту.

**Эшмамбет:**

Карманганым аты жок,  
Кайра өзүмө оолукту.  
Калкка жаккан бул башым  
Кара жинге жолукту  
Кадыр билбес акмагың,  
Кайран сөзүм солутту

**Токтогул:**

Арсып келип турабыз,  
Айдулдадай баатырды.  
Азамат эр той берип,  
Айлы жыргап жатырбы.  
Билбестиктен ырдаппыз,  
Бизге окшогон акынды.

**Эшмамбет:**

Эл журтундан сурасам,  
Эч билишпейт атыңды

Айдулдага окшош деп,  
Айттым эле баркынды.  
Бейли турат бузулуп,  
Бей жай долу катындай,  
Ызаат кылып тартынбай,  
Бейшен алып асылды.  
Калкын алып жалгыздап,  
Качып чыккан жакырбы.

**Токтогул:**

Айдулданы карачы,  
Зоого бүткөн сөгөттөй.  
Зор олуя жөлөктөй,  
Салты журттан бөлөктөй.  
Болоорго айтсаң болбойбу,  
Болбосту эрге теңетпей.

**Эшмамбет:**

Бикири начар аты жок,  
Билгизди сырын дем этпей.  
Сомпоңдоп кайра асылат,  
Соодагер баккан дөбөттөй.  
Сөйрүк өскөн урганды,  
Сомдойлучу жөнөтпөй.

**Токтогул:**

Салтанаты Айдулда,  
Сайга бүткөн сөгөттөй.  
Саабалары жөлдөктөй,  
Санжыргалуу той болгон,  
Сан байгамбар колдогон.  
Салабаты бөлөктөй.

**Эшмамбет:**

Адаты курсун аты жок,  
Алдырды сырын дем өтпөй.  
Кайтадан бизге асылат,  
Касапчы баккан дөбөттөй.  
Сандалган бул акмакты,  
Сабайлычы жөнөтпөй.

**Токтогул:**

Кармалганым Айдулда,  
Кашаттагы сөгөттөй.  
Карыптарга кайрымдуу,  
Касиети бөлөктөй.  
Карзданып келип жай айтсаң,  
Каалоонду берет издетпей.

**Эшмамбет:**

Жашыбызда аты жок,  
Калпы чыкты дем өтпөй,  
Арыктагы саркыңды  
Акпай калган чөөттөй.  
Каңгыган бул урганды,  
Кармайлычы жөнөтпөй.

**Токтогул:**

Каруусу эрдин келбесе,  
Казына тойду кылабы.  
Карааны калктан башкача,  
Калдайган элдин тынары  
Ак сүтүм берип чоңойткон,  
Аксылыктын чынары.

**Эшмамбет:**

Ушул турган аты жок,  
Уят намыс салты жок.

Калган тарпты аңдыган,  
Кара тарлап кулаалы.  
Канаттуудан айлансын,  
Кайраты жок кубары.  
Каада билбес урганды,  
Кармап алып уралы.

**Токтогул:**

Айланып торгой түнөктөйт,  
Адырда шыбак куурайды.  
Калкымдан оолак кеткин деп,  
Кыдырды билбес урганың.  
Каяша айтып турбайбы,  
Аны кой эми Эшмамбет,  
Айдулда жакты ырдайлы.

**Эшмамбет:**

Ак шумкар барып жем алса,  
Артканын аңдып жеп жүргөн.  
Ар кылбастан салпылдап,  
Ат сээниби деп жүргөн.  
Ала канат боз куйрук,  
Ал чакылдак турбайбы  
Ак тоюндан Айдулда  
Алыс кет де мындайды.

**Токтогул:**

Аты жок деп айтканың,  
Акын ырчы Курман го.  
Айдулданын тоюна  
Азыр келип турган го.  
Эчендерди жеңгем дейт,  
Эл үстүлүк кылган го.

**Эшмамбет:**

Көөп калган көөдөнү,  
Көтөрүлүп калган го.  
Катынын берип карзына,  
Каңгырап жүргөн урган го.  
Көп угуп элден жемени,  
Көңүлүн тетир бурган го.

**Токтогул:**

Жакшылап сөзүн уктуңбу,  
Жарыштан жалгыз келгем дейт.  
Жаакташкан далай ырчынын,  
Жазасын колго бергем дейт.  
Айтышып ырчы чек келбес,  
Атактуу Курман менмин дейт.

**Эшмамбет:**

Айтышкандан жеңилсем,  
Арсын неге келейин.  
Сөйрүк малдай ургандын,  
Сөзүнө жооп берейин.  
Бирме бирге коё бер,  
Бир беттешип көрөйүн.

**Токтогул:**

Акын Курман сен сурайт,  
Ар нерсени көп сурайт.  
Аралап келген немедей  
Акырет кандай деп сурайт.

**Эшмамбет:**

Чар китептин колуна  
Алган неме болбосун  
Чыр жаратты кыдырып,

Чалган неме болбосун.  
Чалыярдан сөзүнө,  
Канган неме болбосун  
Чоң теспесин мойнуна  
Салган неме болбосун.

**Токтогул:**

Курман дагы көп сурайт,  
Кудай кандай деп сурайт.  
Кул кожомат болбосун  
Куран жөнүн көп сурайт.

**Эшмамбет:**

Курандарды бүт жаттап  
Алган неме болбосун  
Кудай менен сүйлөшүп  
Канган неме болбосун  
Кузгун болуп жер жүзүн  
Чалган неме болбосун.

**Токтогул:**

Пири адамдан бөлүнүп,  
Өлүп келин жүрбөсүн  
Тиги жайдын баарысын,  
Көрүп келип жүрбөсүн.  
Ар кепинге оролуп,  
Алты жылы жоголуп.  
Адал менен арамды,  
Бөлүп келип жүрбөсүн.

**Эшмамбет:**

Эмилдин терең сайда экен,  
Этеги көп көк дайра экен.  
Экөөн тең көрсөң дүйнөнүн,

Эне атаң кандай жайда экен?  
Эси жок киши көргөндөй,  
Эшиги ачык жай бекен.

**Токтогул:**

Арсыз неме көрүнөт,  
Айтар кептен адашкан.  
Беттен алып ажылдап,  
Бей жайда сөз талашкан.  
Апта күнү айтам дейт,  
Айкөл баатыр Манастан.  
Асылдын атын булгабай,  
Алыстап жүрүп ал жактан.

**Эшмамбет:**

Айкөл атаң Манасты,  
Төрөгөндө бар белең?  
Арча бешик мамыкка,  
Бөлөгөндө бар белең?  
Ак ордого сыр найза,  
Жөлөгөндө бар белең?

**Токтогул:**

Ат чаптырып эл күткөн,  
Тойлорунда бар белең?  
Ак боз бээни түлөөгө ,  
Сойгонунда бар белең?  
Ак сакалдар аттарын,  
Койгонунда бар белең?

**Эшмамбет:**

Эр бүлөөнүн баарысы,  
Катталганда бар белең,  
Эл эсебин бүт алып,



Такталганда бар белең?  
Айтылуу уздан жез оймок,  
Каныкей кылган ак олпок.  
Карысына жашына,  
Чакталганда бар белең?  
Кыш кийимин кыш камдап,  
Жай кийерин жай камдап.  
Калың колду казатка  
Аткарганда бар белең?  
Байрак булгап эр Бакай,  
Башкарганда бар белең?

**Токтогул:**

Өйүз да бүйүз турушуп,  
Өпкөгө найза сунушуп.  
Качпа баатыр качпа деп,  
Дем бериште бар белең?  
Баш жарылып кан жутуп  
Жан аяшпай шаар бузуп,  
Ажалдуулар окко учуп,  
Көңүл айнып жин кузуп.  
Селдей агып кочкул кан,  
Сенделиште бар белең?  
Ойрон кыргыз баш кошуп,  
Жоо багынып достошуп.  
Ортодогу олжону,  
Тең бөлүштө бар белең?  
Обу жок орой ырдайсың.  
Олжодон өскөн жак белең?

**Эшмамбет:**

Манастын атын койгондо,  
Маанилүү чоң той болгондо.

Кыргыздардан бай Жакып,  
Кытайлардан Нескара.  
Калмактардан Бердике,  
Нойгуттардан Акбалта.  
Эл башкарган Элеман,  
Казактардан Айдаркан.  
Анжияндык Куртка чал,  
Аргындан Кара кожо бар.  
Айкөл Манас атамдын,  
Алтайдагы тоюнда,  
Ант урган Курман кошо бар.

Айдулда мырза арачы болуп, калыс кебин айтып,  
Курманды жыгылыштуу кылып тартуу тамагын бердирип,  
тойго үчөөң жарчы бол деп уруксаат кылат.

**Токтогул:**

Акын киши турбайбы,  
Анжияндын Курманы.  
Орундуу болуп жатпайбы,  
Оозунан чыккан ырлары.  
Агана торко тонун жаап,  
Алдыңа келип сыйлайлы.

**Эшмамбет:**

Кулагыңа жактыбы,  
Курманыңдын ырлары.  
Кожон алек тон жапса  
Коркконунан сыйлады.  
Ичи жок чапан жапканга,  
Өзүнө жагып калдыбы,  
Ичкиликтин сандалган,  
Ит кыялдуу урганы.

**Токтогул:**

Агаңа сыйлап тон жапса,  
Сенин да кылды жолуңду.  
Акыйкат керек Эшмамбет,  
Алдың го сен да сонунду.  
Курман оңой ырчы эмес,  
Кой шилтебе колунду.

**Эшмамбет:**

Ыктагандай өңдөнүп,  
Ырдай бербе тонунду.  
Корунуп өзү жеңилип,  
Корккондон кылды жолунду.  
Андыктан жолду кылбасаң,  
Алдыма келип турбасаң,  
Шилиңен түшпөй келтектеп,  
Шишитет элем жонуңду.

**Токтогул:**

Орундуу чыгып жатпайбы,  
Курмандын айткан сабагы.  
Эрегишпей сыйлады,  
Эки бирдей аганы.

Акылы жок жан болсо,  
Алтын боор тон жабабы.

**Эшмамбет:**

Кулагыңа жаккан бейм.  
Курманыңдын сабагы.  
Алдым деп куру мактанба  
Алеки чапан параны.  
Болор болбос буюмга,  
Боштук кылып турасың,

Талгак болгон катындай,  
Тамагыңдын жаманы.

**Токтогул:**

Айтышсам да Курмандын,  
Ар бир сөзүн жактыргам.  
Үлгүсү бар ырларын,  
Үйрөнүүгө жат кылам.  
Жашың кичүү инисиң,  
Айткан тилди албасаң,  
Азыр каргап ак кылам.

**Эшмамбет:**

Ак кылмактан так кылгын,  
Айтканыңды жактырам.  
Капаланып кайгырбай,  
Кайта күлүп каткырам.  
Аксылыктын Курманын,  
Анги чалыш урганым.  
Ачуума көп тийсе,  
Азыр бычып ат кылам.

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН КОРГОЛ

**Коргол:**

Эсенсиңби агайын?  
Эсендешип алайын.

**Токтогул:**

Эки жыйын баш кошсо,  
Ээрчитип бирге барарым.  
Уялбастан ырдап бер,

Угулсун элге кабарың.  
Эрмегин ук, туугандар,  
Мына бул эси чыккан баламын.  
Анжиянды аралап  
Азыр келе жатырбыз.

Элдин черин таратар  
Экөөбүз тең акынбыз.  
Токтогул менен Корголубуз  
Топтон чыккан торгойбуз.  
Каалаган жерге конобуз  
Кааласа эрмек болобуз.

**Коргол:**

Конок ээси Ырысбай,  
Коңшусу Жумабай менен Эргешпи?  
Куп убара тартарда,  
Курсак ачып кезерип,  
Куу талаада жатарда,  
Кудайым мындай бербеспи!

**Токтогул:**

«Коргол менен Токтогул,  
Коркуп келе жатат» — деп,  
«Үшүйбүз деп суукка  
Чоочуп келе жатат» — деп,  
Боору ачып кудайың,  
Күн батарда бешимде,  
Күүгүм талаш кечинде,  
Кондура койду дейсинби  
Бул башынан конуш жергеси?

**Коргол:**

Жаштык кылып азыраак,  
Жаңылып коркту кунаның.  
Жер өлчөмүн билбестен,  
Же элдүү жолго кирбестен,  
Жети белде жатарда,  
Жез таңдай суусап катарда,  
Жердеп конгон бул элди,  
Жегирди бизге кудайым.

**Токтогул:**

Жеткенден кийин бул элге,  
Желденесин, чунагым.  
Жанагы сөзүң чын болуп,  
Жеткирер болсо кудайың.

Таңдайың кургап катканда,  
Топ камыштуу талаадан  
Тамчы суу араң тапканда,  
Чөөт жасап кол менен,  
Ылайына карабай,  
Жата калып экөөбүз,  
Шимирип ичип жатканда.  
Тебелеп кете жаздады,  
Тизгинди колдон талашып,  
Жулунушуп аттар да.  
Боорукер болсо кудайың,  
«Бечаралар ичсин» деп,  
Бир азга берет эле го  
Билектей суунун булагын?

**Коргол:**

Ырысбай, Эргеш, Жумабай,  
Ынтымактуу жан экен.  
Бир кулак сууну байлашып.  
Биригип эгин айдашып,  
Конушта калган кезинде,  
Конок болуп туш келдик,  
Биздин да ырыскыбыз бар экен.

**Токтогул:**

Мына ошентип, жөн ырда,  
Эмгектенген элди ырда.  
Эл мээнетин кетирбей,  
Энчи берген жерди ырда.

Эл талабын талашып,  
Залимден кордук көрдүм да.  
Ак калпак кыргыз элимден,  
Татар тузум бар экен,  
Айланып кайта келдим да.  
Түндө эле коркот деп жүрсөм.  
Күндүз да коркот экенсиң.  
Ага-ини, тууган элиңе  
Аман жетер бекенсиң?  
Жүрөгүң чыгып кокустан,  
Э, балам, майып болор бекенсиң?

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН ТОГОЛОК МОЛДО

**Токтогул:**

Байымбет Молдо булбулум,  
Баарыдан чыккан туйгунум,  
Бала-чакаң аманбы,  
Басынып жүргөн кургурум?  
Насылың, саяк-тууганым,  
Туугандан чыккан бууданым.  
Башынан өзүң билесиң,  
Мени, манаптар сүрүп кууганын.  
Ырыскулбектин беш каман  
Мээнетке башым чырмады.  
Пейли бузук манаптар  
Мени Үркүткө айдап кыйнады.  
Булбул Токоң Маскөөдө  
Акыл-эсин жыйнады.  
Комузун алып колуна,  
Айдалганын ырдады.  
Жаңжалынан эшендин  
Адамдын баары кыйрады.  
Элиме аман кетсем, — деп,  
Эт жүрөгүм туйлады.  
Өлбөгөн жан кайрылып,  
Токоң келди калкыңа.  
Жамы кыргыз балдары,  
Бириң эмес, жалпыңа.  
Жериңе келдим, Байымбет,  
Жетер деп тууган баркыма...



### **Байымбет:**

Айдалып кеткен Шыбырга  
Акын Током, аманбы?  
Жалпы жарды-жалчыга,  
Жакын Током, аманбы?  
Манаптар менен басташкан,  
Баатыр Током, аманбы?  
Кызыл тилин сайраткан,  
Булбул Током, аманбы?  
Арыштап алыс чуркаган,  
Дулдул Током аманбы?  
Күмүш чалгын күүлөгөн,  
Туйгун Током, аманбы?  
Амандыктын соңунан,  
Айткым келди оңунан,  
Арзып чыккан Токомдун  
Учурап калдым жолунан.  
Ырчынын баары шаңкылдап,  
Ырдап турат кашыңда.  
Ак туйгундай күүлөнүп,  
Булбул Током башыңда.  
Калыкты мурун көргөнмүн,  
Бала кезде жашыңда.  
Сапатын байкап жактырып,  
Сынагамын Калыкты.  
Чечен бала көрүнөт,  
Чечер деп кыйла тарыхты.  
Кара сакал Эшмамбет  
Кайнап турган кези экен.  
Калтырбастан санатты

Сайрап турган кези экен.  
Адам уулу кемиткис  
Акындын анык сөзү экен.  
Жаңыбай менен Курманың,  
Жаңшап ырдап турганың.  
Жаңыбай болсо — Кулжыгач, —  
Өзүмдүн жакын тууганым.  
Коного чапса чарчабас,  
Айтылуу тулпар бууданым.  
Жолой жолдон кошулган,  
Жолдош болуп озунган,  
Бул мырза чыкма бала экен,  
Ырдаган ыры чала экен,  
Эңги-деңги куу туяк  
Эрмектик ыры бар экен.  
Ырчынын баары дүбүрөп,  
Ээрчиптир, Токо, өзүндү.  
Элет кыргыз тууганың  
Эрмек кылат сөзүндү.  
Жаркырап алтын сакалың,  
Жаңыдан көрдүм көзүндү.  
«Токтогулдан үйрөнүп  
Ырчы болуп алсак деп —  
Ылгап ырдын сарасын,  
Сынчы болуп калсак — деп,  
Талап менен баарысы  
Келген экен жаныңа.  
Талабына жетишсин,  
Таалим бергин баарына!

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН ЖУМАГУЛ

**Токтогул:**

О, Жумагул, ойноп-күлүп жүрбөйсүң,  
От ышкысын билбейсиң.  
Жаркырап күлүп жүрбөйсүң,  
Жаштыктын сырын билбейсиң.  
Жабагы баксаң кашкача  
Жаштыктын сыры башкача.  
Жапыстан учат бөктөргө.  
Жаштыкты бекер өткөрбө.  
Өзөндөп учат бөктөргө  
Өмүрдү бекер өткөрбө!

**Жумагул:**

Торусу элем жылкынын,  
Торгою элем ырчынын,

**Токтогул:**

О, Жумаш, торусу болсоң жылкынын  
Токуган адам минбейби?  
Торгою болсоң ырчынын,  
Тоо жагалмай илбейби?  
Сага Токоң, тоорумак салып жүрбөйбү?

**Жумагул:**

Карасы элем жылкынын,  
Каныгы элем ырчынын.

**Токтогул:**

О, Жумаш, карасы болсоң жылкынын,  
Кармаган адам минбейби?  
Каныгы болсоң ырчынын,  
Токоң, карсылдашып кирбейби?

**Жумагүл:**

Токо, мен жээрдеси элем жылкынын,  
Жетиги элем ырчынын,

**Токтогул:**

Жээрдеси болсоң жылкынын,  
Жеткен адам минбейби?  
Жетиги болсоң ырчынын,  
Жеңсем деп Токоң жүрбөйбү?

**Жумагүл:**

Куласы элем жылкынын,  
Мен кубанчы элем ырчынын.

**Токтогул:**

Куласы болсоң жылкынын,  
Кууган адам минбейби?  
Кубанчы болсоң ырчынын  
Курбалың Токоң жүрбөйбү?

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫКТЫН УЧУРАШКАНЫ**

**Калык:**

Током, сак-саламат келдиңби?  
Сенин сагынышың эл билди.  
Мен саргайып сагындым,  
Сайрачу булбул белгиңди.

Арыбай аман келдиңби?  
Акын элең сөз билги.

Атаман артык сагындым,  
Токо, айтчы булбул белгинди.

Кастык кылар ишин жок,  
Кармалдың жакын туугандан.  
Кантип чыдап карматты,  
Добулбек коркпой убалдан.  
Салдырса күлүк жорго элең,  
Чаң жукпай чыккан дубандан.  
Таңшыган булбул сен элең,  
Таттуу сөзү уланган.  
Талыкпай элди күлдүрүп,  
Таң атканча кууланган.

Атырылып ырдасаң,  
Анжыян, Арка кубанган.  
Азыраак күнү кармалдың,  
Андышып жүргөн куулардан.  
Добулбектин шары уруп,  
Балыйса басып кармады.  
Кара боор Кайназар,  
Жаныңа басып барбады.

Итике, Сапар, Чынаалы,  
Айдыраалы, Ажыкан  
Сага кылган кастыгы,  
Болуш болуп алышып,  
Пирговор жаза салышып  
Же болуштук мөөрүн бастыбы?  
Түшүрүүгө кылган иш,

Болуштуктан ызаны,  
Боору суук манаптын  
Жок экен го нысабы.

Түздүк кылса, Добулбек,  
Токо, турмушунду бузабы?  
Төрт айга жетпей бузулду  
Душмандын тарткан тузагы.

Кадырлап жүрдүң элинди.  
Эдилдин уулу Ажыкан,  
Болуштукка берилди.  
Кудалашып Сапарга,  
Куру желге семирди.  
Ажыратып тааныдың  
Жаман, жакшы элинди.

Алы жетпей токтолду,  
Айры сакал Чынаалы.  
Жолдош болду Сапарга,  
Арам жемсөө Тураалы.  
Аз күнү жатып Токомдун,  
Аман келген убагы.  
Кутулуп келдиң, Токтогул.  
Мурунку мундуу кайгыңдан,  
Бир түнү келип токтоосуз  
Кармап кеткен айлыңан.  
«Током аман чыкса» деп,  
Аракет кылдым сен үчүн.  
Бий-болушка арызданып,  
Тиледи калың эл бүтүн.

Топтошуп келген көп элде  
Эми тосуп чыккан манап жок.  
Пирговарды жазганда  
Бир болуш элде тарап жок.  
Арылды, Токо башындан,  
Эски кайгы жабырын,  
Эзелден ишиң агынан,  
Токо, элиңе өттү кадырың,  
Кубанып тосту жолундан,  
Токо, курбу, курдаш, тамырың.  
Алган жарың Сейдимкан,  
Аманыңды тиледи.  
Токсондогу шордуу энең,  
Тоголонуп жүдөдү.

Айдыраалы, Ажыкан,  
Аман келсең күйүңдү.  
Кадырлаш элең, Токтогул,  
Казкатар тартып үйүлдү.

Токтогул аман келди деп,  
Тосуп чыгып делбиреп,  
Калк чогулуп курчады,  
Карып энең көзүнөн,  
Куюлган жашы кургады.  
Кагаз алып улуктан,  
Акталып келдиң түбөлүк.  
Калың кыргыз көп элге,  
Токо, катар ырдап жүрөлүк.

Током, сен акталып келгенге,  
Жүрөгүм толкуп ырдадым.  
Током, камалганың Наманган,  
Көп жыл жатып келдиң сен.  
Түрмөдө болуп аз күнү,  
Түнүлө түштүң элиңден.

Бала да болсом багым тең,  
Жаш да болсом жаным тең,  
Жанаша жүрүп, Токтогул,  
Жакшылап алсам үлгүңдөн.

**Токтогул:**

Күлүк элем талыбай  
Күрпөң-күрпөң жүгүргөн.  
Күкүктөй болгон кайран баш  
Көрбөйм деп элден түңүлгөн.  
Бак-таалайым бар экен,  
Барыңды көрдүм бүгүн мен.  
Аргымак элем талыбай,  
Арыштап чыга жүгүргөн.  
Алмадай болгон кайран баш,  
Айдоодо элден түңүлгөн.  
Абактан чыгып барыңа,  
Амандаштым бүгүн мен.

Арманым жок ичимде,  
Арылганга шоруман.  
Адашып жүрдүм эл көрбөй,  
Амалымдын жогунан.



Куурап жүрдүм көп жылы,  
Кошулар алдын жогунан.  
Кубанып күлкүм чыккан кез,  
Кутулганга шоруман.

Мына бул жаткан түрмө эмес,  
Мурункудан тазамын.  
Мусапыр болуп көп тарттым,  
Бузулган элдин азабын.

Кармаларым билинсе,  
Даяр элем качарга,  
Бузукулар карашпайт,  
Биз өңдөнгөн начарга.  
Букара элди манаптар  
Кошпойт экен катарга.

Жакшы аттарга жаман ат,  
Жалы менен теңелет.  
Бай адамга жардылар  
Багы менен теңелет,  
Өмүрүмчө залымдер,  
Өтмөк болду тебелеп,

Алы жетпес бир ишке,  
Асыла бериш не керек.  
Бактылууга бактысыз  
Байлашса кандай теңелет?  
Аз биригип асылса,  
Көпчүлүк кайдан кебелет?

Жаш күнүмдөн кармалып,  
Кутулбадым куугандан.  
Азамат элем буюгуп,  
Арылбай жүрдүм тумандан.  
Арылып шордон жуулуп,  
Энеден жаңы туулуп  
Толгонуп келип тобунда  
Торгоюн Токоң кубанган.  
Түрмөдө жатсам кат барды,  
Окутуп уксам жакшы кеп.

Кат жүзүнө жазылган,  
«Ишиндин жөнүн ачты» деп,  
«Бир болуш эл баш кошуп,  
Пирговар кагаз жазды» деп.  
Бир болуш элге Токтогул,  
Жалгыз өзү каспы деп,  
Бий, ыстарчын, он башы  
Элүү башы болуштун,  
Энчилүү барса Токтогул,  
Кутулбай койбойт асты деп.  
Ошол пирговар барды Көйтүнгө,  
Бир болуштан жазылып,  
Андан жооп келгенче,  
Абакта жаттым жашынып,  
Өксүк менен келатам,  
Өмүрүмчө басынып.  
Пирговар келип үйөзгө,  
Актыгым тийди колума.

Азыраак сурап кайтара,  
Ишимди салды оңуна.  
Бардык шорум күбүлүп,  
Башымды коштум тобума.  
Кутула албай куулуп,  
Сүрүлүп жүрдүм эмгиче.  
Төрт ай жаттым түрмөдө,  
Пирговарым келгиче.  
Так кутулдум шоруман  
Тагдыр жетип өлгүчө.  
Мен айдалып барган Сибирден,  
Пирговар келди кутулдум.  
Жүзүң көрүп, туз таттым,  
Жүрөгүм кыргыз журтумдун.

Бастырып тосуп келипсиң,  
Балам, Калык, жардамчым.  
Байкап турсаң Токоңдун  
Башынан өткөн арман чын.

Аянбадың мен үчүн,  
Жардам болуп, эр Калык.  
Акын болдуң жашыңан.  
Балам, ар дубанды оодарып.

Акындыгың артылды,  
Ашта, тойдо топ жарып,  
Ак калпактуу кыргызда,  
Балам, айтылуусуң сен анык.

Пайдаң тийди бир канча,  
Акын Калык бөбөгүм.  
Анык көзгө көрүндү  
Атаңдан жакын көрөрүң.

Жакшылыкка жакшылык,  
Ар кишинин жумушу.  
Жамандыкка жакшылык  
Эр кишинин кылышы.

Бу келгениң канимет,  
Балам, бүгүн конуп кет.  
Мундуунун муңу жазылган  
Мындай күн эки кез келбейт.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК АНЖИЯН ТАРАБЫНДА**

Анжиянда Мырзакулбек деген чоң той берип, ат чабышта Маман деген дыйкандын Акбайпак деген (манаптар сатып алабыз десе, сатпай койгон) күлүк аты чыгып келет. Маман байгеге эки миң сом, эки миң жүз терек, бир ат арабасы менен, эки өгүз буурусун, окто-тиш — тиркичи менен алат. Ошондо Токтогул менен Калыктын Мамандын өзүн жана Акбайпагын мактап ырдап турган жери:

**Токтогул:**  
Баштагын балам, элирип,  
Аты чыккан Маманды.

**Калык:**

Акбайпагың топ жарган,  
Азамат Маман, аманбы?

**Токтогул:**

Курсакта жатып жай болгон,  
Кулун туулуп тай болгон.

**Калык:**

Тай кезинде таптаган,  
Кунанында мактаган.

**Токтогул:**

«Бузулуп калар бекен» деп,  
Быштысында чаппаган.

**Калык:**

«Анык күлүк болот» деп,  
Асыйына сактаган.

**Токтогул:**

Арылган менен манапка  
Ыраа көрүп сатпаган.

**Калык:**

Таалайың бар, эр Маман,  
Бу бактыңа келген Акбайпак.

**Токтогул:**

Күчү кетип далай ат  
Жолдо калды баш чайкап.

**Калык:**

Ар мүчөсү келишкен,  
Тоо текедей тору экен.

**Токтогул:**

Күндө чыгып, байге алган,  
Балам, күлүктүгү зор экен.

**Калык:**

Катар, катар аң келсе,  
Кабаты менен чураган,

**Токтогул:**

Аягынан чыккан чаң  
Жөө тумандай бураган.

**Калык:**

Баткакка буту батпаган,  
Чылалуу жерге жатпаган.

**Токтогул:**

Аркан бою жар келсе,  
Арыштай түшүп аттаган.

**Калык:**

Тулпар сындуу Акбайпак  
Туулганбы маралдан?

**Токтогул:**

Ташка салса тайгылбас,  
Туягы болот жаралган.

**Калык:**

Чыгарын билип эр Маман,  
Чык калтырбай тер алган.

**Токтогул:**

Көзгө илээшпейт жүгүрсө,  
Жаныбар жаралганбы шамалдан.

**Калык:**

Өзүндө тубар бээси жок,  
Эр Маман муну кайдан таап алган?

**Токтогул:**

Бактысына туш келип,  
Балам, жолуккан го бир балбан.

**Калык:**

Токтогул, Калык ырдаса,  
Толкундап Маман шаңданган.

**Токтогул:**

Акбайпагың чыкканга  
Анжиян, Арка таң калган.

**Калык:**

Эл ичинде, эр Маман,  
Калган жок сенде эч арман

**Токтогул:**

Аты чыккан Маманды  
Айта түшкүн, Калыгым.

**Калык:**

Бөлүп берет Маманың,  
Токо, байгесинин жарымын.

**Токтогул:**

Балам, жарылып кетип жүрбөсүн  
Аш кыла албай карының?

**Калык:**

Бербей койчу киши эмес,  
Токо, пейлин көрүп тааныдым.

**Токтогул:**

Бир аргымак бергин деп,  
Айтпайсыңбы аныгын.

**Калык:**

Манап менен байга айтсак,  
Үчтөн, төрттөн сом берет.

**Токтогул:**

Абдан марттык кылганы  
Алек чапан тон берет.

**Калык:**

Марттык кылар убагы,  
Токо, Маман бизге чоң берет.

**Токтогул:**

Биз дагы байлап чапкыдай,  
Бир аргымак берсең оң келет,

**Калык:**

Тобурчак берсең, Мамаке,  
Токулуу болсун ээри.

**Токтогул:**

Көкбөрүгө чапкандай,  
Жоору жок болсун зээри.

**Калык:**

Ооздук тиштеп оолукма,  
Кыялы болсун жиндидей.

**Токтогул:**

Көкбөрү болсо, асылып  
Чабандес сурап мингидей.

**Калык:**

Берсең берер кезегиң,  
Марттык кылсаң бир атты.

**Токтогул:**

Дүнүйө деген чиркиниң  
Жакын кылат ыраакты.

**Калык:**

Макем берсе, бир атка  
Куржун арта кетели.

**Токтогул:**

Чапаны көп Токоңдун  
Болбой турат жетеги.



**Калык:**

Берсе берип коёт го,  
Бир байталдын тезеги

— деп Токтогул менен Калык алым сабак ырдап турду эле, Маман баласына: «Түш балам, атыңдын ээрин ал, мына бу акындарга беремин» — деди. Ал түшүп, ээрин алды. Токтогул кошо түшүп токуна баштады. «Балам Калык, аттын ээр-токум, жүгөн куюшканына уйкалыштырып Токтогул дей бер, дагы бир сыйра элди тандантып күлкү салалы» деди Токтогул.

**Калык:**

Жүздүктөй кашка ат миндиң,  
Жүрбөйсүңбү, Токтогул?

**Токтогул:**

Жүрөктүн чери жазылды,  
Балам, жүгөндөйүн, токтогун!

**Калык:**

Оозу жорго жан элен,  
Ойноктогун, Токтогул.

**Токтогул:**

Оюмда бар менин да.  
Балам, ооздуктайын, токтогун.

**Калык:**

Самаганың туш болду,  
Сайрачы, булбул Токтогул.

**Токтогул:**

Сагалаган чунагым,  
Сагактайын, токтогун.

**Калык:**

Тобурчак берген Мамакең,  
Теңиз экен, Токтогул.

**Токтогул:**

Текилдеген түгөнгүр,  
Тердик салам, токтогун.

**Калык:**

Жаңшап атып токунуп,  
Жаңылып кетпе, Токтогул.

**Токтогул:**

Жаагың сынган, жубарымбек,  
Жаа салайын, токтогун.

**Калык:**

Элдин баарын күлдүрүп,  
Элирчи, булбул Токтогул.

**Токтогул:**

Элтендеген жубарымбек,  
Ээр салайын, токтогун.

**Калык:**

Курчаган элдин ичинде,  
Кулжуңдайсың, Токтогул.

**Токтогул:**

Куру эле жүрөт дейсиңби?  
Балам, куюшкан салам, токтогун.

**Калык:**

Көпчүлүктүн кубанчын  
Көрбөйсүңбү, Токтогул?

**Токтогул:**

Күпүлдөгөн жубарымбек,  
Көрпөчө салам, токтогун.

**Калык:**

Бастырмак болду калың эл,  
Бачым жүргүн, Токтогул.

**Токтогул:**

Барарбыз балам, артынан,  
Басмайыл тартам, токтогун

**Калык:**

Калың элди кубантып,  
Каркылдайсың, Токтогул.

**Токтогул:**

Карбаластап тынбайсың,  
О, балам, камчымды алам, токтогун.

**Калык:**

Илбериңки тил алгыч,  
Иниң элем, Токтогул.

**Токтогул:**

Бу көк кашка күлүктү,  
Минейин балам, токтогун.

Токтогул токунуп минип бастырды, көк кашканын  
жоргосу бар экен.

**Калык:**

Толкуган кыргыз элиндин,  
Токо, тоюнан алдың көк кашка.

**Токтогул:**

Токоңо кудай буюрган,  
О, балам, бу тоту куштай көк кашка.

**Калык:**

Ар дубанды аралап,  
Аштан алдың көк кашка.

**Токтогул:**

Анык күлүк болот го  
Бу аркар шыйрак көк кашка.

**Калык:**

Асыл тукум көрүнөт,  
Айбандан сыны бир башка.

**Токтогул:**

Ырасын айтсаң Маманды,  
Ылайык келди ырдашка.

**Калык:**

Бастырып келсе, чайпалган  
Жол жоргосу дагы бар.

**Токтогул:**

Байкачы балам, ушунун  
Байгеден ачкан багы бар.

**Калык:**

Жоголуп кетсе — белгилүү,  
Маңдайында агы бар.

**Токтогул:**

Былыр жаман миниптир,  
Басмайыл кескен тагы бар.

**Калык:**

Теги жаман мал эмес,  
Токо, ардактап жакшы багып ал.

**Токтогул:**

Ак кежим үртүк жабуулап,  
Жетелеп алып баралы.

**Калык:**

Ат чабуучу баланын,  
Токо, чыйрагынан табалы.

**Токтогул:**

Жайында чапсаң ылайык,  
Кең Суусамыр түз болот.

**Калык:**

Шашпа, Токо, анчалык,  
Мунун жүгүрчү кези күз болот.

**Токтогул:**

Балам, жеринен чыкса көк кашка,  
Жээрде жылкы жетпейт го?

**Калык:**

Токо, жеринен чыкса бөлүнүп,  
Баш байге бизден кетпейт го?

**Токтогул:**

Балам, байласак бузат дубанды,  
Байкачы, сыны куланбы?

**Калык:**

«Мактай жүрсүн элге» деп,  
Маманың берди бу малды.

**Токтогул:**

Байгесине алып беремин,  
Балам, кызга бергис жубанды,

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК (ЭЛГЕ ТААНЫШТЫРУУ)**

Сокучу деген бир уруу эл бар экен, кеч кирип калгандыктан ушунда конуп алууну ылайык таптык. Бастырып бара жатсак беш-алты үй турат. Анын орто чениндеги чоң кара алачыктын ичинен уу-чуу чыгат. Жакын барып кулак түрүп токтой калдык. Туурдукту шыкаалган кыз-келиндер. Бул үй Карымшак деген бозокордуку экен. Сураштырып билген соң

Током: «ушуга кайрылалы, сен баштап ырда» — деди.  
Ошондогу ырыбыз:

**Калык:**

Ушул үйдүн ичинде,  
Урушкансып чуулдайт.  
Бака-шака бардыгы  
Дайындуу бир сөз угулбайт.

**Токтогул:**

Жашкы адамдын санаасы  
Жамандыкка бурулбайт.  
Жүрөгү жок жалтаңдын  
Жакында иши курулбайт.  
Балам, ичкиң келип турабы?  
Мында бозонун жыты бурулдайт,

**Калык:**

Шыңкылдашып күлүшкөн,  
Шыкаалашып жүрүшкөн,  
Шылдыр чачпак кара көз,  
Туш-тушунда кыз-келин,  
Кызыгышып карашат  
Кызыктуу тамак ичкенин.

**Токтогул:**

Кулагың укту шекилди  
Шатыратып сүзгөнүн.  
Шаңкылдаган үнүңдү,  
Балам, тыңшап турат кыз-келин.  
Келгиле мында дебесе,  
Суктук кылып түшпөгүн,  
Түшүрүп алат эмеле,  
Балам, үмүтүңдү үзбөгүн.

**Калык:**

Ат байлаган отуздай  
Тегерете кырчоодо.  
Кулак салды жорокер,  
Токо, кубаныч сөзүң тыңшоого.

**Токтогул:**

Кыйшайыптыр, карачы,  
Эшик менен босого.  
Кызыганда жорокер,  
Кылар иши ошо го.  
Кыйла жерден саламчы  
Келген окшойт бозого.

**Калык:**

Кышында өгүз байлаган,  
Жазында жерин айдаган.  
Жалгыз таруу дейсиңби?  
Буудайы өсүп чайлаган.  
Дыйкандыктын белгиси,  
Эгининден пайдалан.

**Токтогул:**

Эгин үчүн күтүнүп,  
Жерин айдап бүтүрүп,  
Таруусун сээп чыгарган.  
Буудайы кыр жаап келгенде,  
Арпасын эрте сугарган.  
Сокучуну билемин,  
Баарысы ишке чыдарман.

Биздин үндү угар замат чуулдап жаткан эл бозосуна  
карабастан, баарысы жабыла эшикке чыгышты.

**Калык:**

Сайраган булбул үндөнүп,  
Биз болсок, келген жолоочу.  
Самагандай жарданып  
Тосуп турат жорочу.  
Жакшы чыгып эгини,  
Булардын жаймаланган оросу.

**Токтогул:**

Балам, дыйкандар чыкты жабыла,  
Сөзүңдү бузбай жаңыла.  
Жаңы чыккан баласың,  
Жолдош болдуң жаныма.  
Жорокерлер табылды,  
Жорголо, балам, багыңа.  
Купшундаган чунагым,  
Кубат берсин жаныңа.

**Калык:**

Төрт ай иштеп жакада,  
Жатканын айтсак болбойбу?  
Чөп жолотпой, таруусун  
Бакканын айтсак болбойбу?

**Токтогул:**

Тармалданып таруунун  
Болгонун айтсак болбойбу?  
Аңызга бир баш калтырбай,  
Оргонун айтсак болбойбу?  
Кампадан артып, оросу,  
Балам, толгонун айтсак болбойбу?

**Калык:**

«Оп майдалап» оодарып,  
Басканын айтсак болбойбу?



Бакалын силкип айрылап,  
Жазганын айтсак болбойбу?  
Баба дыйкан береке,  
Токо, чачканын айтсак болбойбу?

**Токтогул:**

Кош өгүзгө тазалап,  
Артканын айтсак болбойбу?  
Тегирменди чектирип,  
Тартканын айтсак болбойбу?  
Кара сакал Карымшак  
Ошондо көөнү толбойбу?

**Калык:**

Ат үстүнө көрүштүк,  
Амансыңбы, Карымшак?  
Кыштын алты ай бозого  
Камдаганың таруу шак.  
Кечке маал бурулуп.  
Конгону келип турган чак.

**Токтогул:**

Мен билемин булардын  
«Сокучу» дешет уруусун,  
Бозонун күчүн жетилткен,  
Угутун кандай унуттуң?  
Унутпасаң, жубарымбек,  
Неге айтпадың угутун?

**Калык:**

Жылуу жерге көмдүргөн,  
Жакшылап угут өндүргөн,  
Сокучунун ичинде,  
Карымшак, өзүң жөн билген.

Жайнаган элди кубанткан  
Жайлата кылган демилгең.

**Токтогул:**

Карымшак, сенин бозондун  
Жытына келген жыгылган.  
Ууртаган адам кулаган,  
Акылын билбей сулаган.  
Абдан тоё ичкендер  
Ат үстүнөн кулаган.

Деп ырдап турду эле, Карымшак чыга калып:  
«Айланайын Токо, сени бүгүн бизге кудай жеткирди. Бу  
туугандарыңдын сени көргөнү бар, көрө элеги бар» — деп,  
Токтогулду үйгө кийирди.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК (АТА-БАЛА БОЛУП КАЛЫПТЫРБЫЗ)**

Токтогул районундагы Ак-Чийдин базары жаңыдан  
ачылган. Ата-энемдин, ага-инимдин бир сыйра кийимин  
камдап берип Нарынга кетейин деген ой менен Ак-Чийдин  
базарына бардым.

Базардан алган буюмдарымды үйгө берип ийип, конуп  
алайын деп ошол жерден тааныш киши издедим. Кулуке уста  
дей турган тааныш киши бар эле. Үйү базардан алыс болсо да  
ошо Кулукеникине кондум.

Мени көрө элек кишилер сонуркашып, көп чогулушту.  
Келгендерге эрмек болуп ырдап атсам, эшиктен Токтогулдун  
үнү шаңк дей түштү. Мени Кулуке устаныкына конду деп  
угуптур. Ышкылуу эр киши мен үйдө ырдап атсам, кулакка

сиңип калган булбулдун үнүндөй үнү менен аттан түшпөй  
туруп, ырдап коё берди:

Калың саяк элине,  
Кабарың чыкпай кетти эле.  
Качып жүрсөң мейли да,  
Кайрылбай коюш эп беле?  
Канатың сабап ырдайсың  
Кайдан келдиң жаңырып?  
Боордош деген элинде,  
Болбос иштен чалынып,  
Бурулбай кетип эмине?  
Өөдөтөн келди деп уктум  
Балам, өнүп-өскөн жериңе.  
Балапан кезде жем берип,  
Баккан Калык үнүбү?  
Балам, Калык дени сак,  
Аман-эсен жүрүбү?  
Кулуке уста үйүндө,  
Калыгыма көрүшүп  
Кол кармашар күнүмбү?  
Каргадай кезде жем берген  
Калыгымдын үнүбү?  
Кара жаның саламат,  
Калыбынча жүрүбү?  
Каркылдап топко ырдасаң.  
Балам, калк жактырган түрүңү!  
Жамандыкка эр жигит,  
Чыдагандай чыдасын.  
Кадырыңа эл жетсе,

Балам, карганча кызмат кыласың,  
Кабарың чыкпай кетти эле,  
Балам, кайдан келип турасың?  
Караңгы түндө болсо да  
Кадимки Токоң кезикти,  
Балам, кадырыңды суласын?

**Кадырлуу Токомо карата ырдаганым:**

Дабырты чыгат эшиктен,  
Даңазалуу жоргонун.  
Кайдан билдиң, Токтогул,  
Калыктын мында конгонун?  
Барчындай үнү шаңшыган,  
Булбул болуп таңшыган,  
Ашка, тойго ээрчитип,  
Акын кылган жашыман  
Атамдай Током үнүбү?  
Адамдын баарын кубанткан.  
Акындын чечен тилиби?  
Ай караңгы түн болсо,  
Ат үстүндө, эшиктен  
Током, тааныдың кантип ииниңди?  
Атамдай Током, мен мына,  
Атыңдан түшүп үйгө кел,  
Сайрачу булбул келди деп,  
Токо, самап турат мындагы эл!

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК (КЕБЕКЧИНИН КООНУ)

Күз айлары. Базардын баш жагында Ак-Жар, Кайыра деген жерде, Кебекчи деген бир кедей көп коон-дарбыз айдаптыр, коондору аябагандай жакшы болгон экен. — Жүрү, Калык, ушул жерде бир жакшы коончу бар, аныкындай коон-дарбыз Намангенден дагы табылбайт, — деп Током мени ээрчитип жөнөдү.

Барсак он бешке жакын киши коон жешип атыптыр. — Кана, балам, эми коончуну ырдайлык, — деп, өзү баштаганы:

**Током:**

Жакын келип Калыгым,  
Кебекчиден баштагын.  
Күйүшүп ырда жаңылбай,  
Балам, менден көрө жаш чагың.

**Мен:**

Кебекчинин коонуна,  
Келдик, Токо, шашпагын.  
Атактуу ырчы болот деп,  
Токо, алмадай кезден маштадың.

**Током:**

Коон-дарбызын жаңыдан,  
Үзүп турган көрүнөт.  
Мейман күтүп Кебекчи,  
Бүгүндө, түзүк турган көрүнөт.

**Мен:**

Дарбыз, коону кам калбай,  
Бышып турган көрүнөт.

Өөдө, төмөн өткөндү,  
Кебекчи, кызыктырган көрүнөт.

**Током:**

Коон, дарбыз жемеке,  
Эл келгенин карачы!  
Баба Дыйкан Кекене,  
Дем бергенин карачы.

**Мен:**

Ой-санаасы дыйкандын  
Кең келгенин карачы.  
Жер байлыгы бапырап  
Бергендигин карачы.

**Током:**

Коон менен дарбызды,  
Тигилер, сагынып келген эл окшойт.  
Сага бирди калтырбай,  
Алар сабагы менен жеди окшойт.

**Мен:**

Калык менен Токтогул  
Какшанса бербө деди окшойт.  
Карачы, Токо, мүнөзүн,  
Буларың, кабыгы менен жеди окшойт.

**Током:**

Карап койбой сугунат,  
Карды ачканы эп окшойт.  
Карындары ач эмес,  
Булар, кара мүртөс неме окшойт.

**Мен:**

Бул жеши менен буларың,  
Бизге бир коон койбойт го.

Уругун койбой жешсе да,  
Кебекчи, буларың такыр тойбойт го.

**Током:**

Кабагың ачык болбосо,  
Кебекчи, кайрылып киши келеби?  
Конбойбуз кайра кетебиз,  
Коонуңа келдик жегени.

**Мен:**

Отургандар жаңкы ырды,  
Ойлоруна албасын.  
Көбүрөөк ырдап ийдикпи,  
Көнүлүң бизден калбасын.

Токтогул экөөбүз ырдап атканда жоон топ кишилер келишти. Алар Ыса болуш баштаган арым элинин жакшылары экен. Алар да аттан түшүп коон жей баштады. Ыса болуш чулуйган семиз, көздөрү бакырайган, нооча бойлуу отуздар чамасындагы дулдуйган неме экен.

— Токтогул, сен биздики жакка жологуң жок ээ?

Сага сарттар менен багыштардан башка элдин кереги жокко? — деди. Бул сөздөн Сибирден качып келген Токтогул эмес, менин жүрөгүм түшүп кала жаздады.

— Болуш, эмнеден Сибирге айдалып кетишимди, эмне болуп келип, эмне күндө жүргөнүмдү бул олтурган элден жакшы билесиң. Жүрөк бар, бир чети коркуп, бирөөгө зыяным тиеби дегенди ойлоном. Кара кийген катындай, калың элге батынбай жүргөн себебим ушу, билсеңер... Бирок качуу да токтолор. Током тунжурап унчукпай калды.

— Ырас, кайран Токтогул өзү айткандай болуп жүрөт. Токтогул эл үчүн жаралган булбул эмеспи, — дешип

отургандар жаалай сүйлөштү. Ыса көзүнүн төбөсү менен карады.

— Токо, бул балаң кайсы бала?

— Бул Калык ырчы деген бала. Мага учурашканы келиптир.

— Калык ырчы? Баягы Байгазыны жамандап ырдаган Калык деген бала ырчы качып кетти деди эле, ошол Калык болбосун? — деп сурамжылады болуш.

— Ооба, Калык ырчы ушул! — деди Током.

Алар аттанып кеткенден кийин, жанымдагыларга кайрылдым.

— Ыса болуш артыкбаш сүйлөбөгөн салмактуу киши го?

— Оой, балам, бул кылкыйма, анык желмогуз — деди Током. Олтургандардан Ыса болуштун калыстыгын, тактыгын, чырга көп жүрбөй тургандыгын айтып макташкандар да болду.

— Ак кой, кара кой — баары бир кой да. Силер мактаганыңар менен, орун-очок алгандан кийин ач карышкырдай жулунуп, азуусун бычактай бүлөп турат. Манаптардан эч жакшылык болбойт. Эми кокусунан менин башыма бир иш түшөөр болсо көпчүлүк элден айтсын. Мага элдин боору ачып толгонот.

Током мени үйүн көздөй ээрчитип жөнөдү. Күн батаарга жакындаган кез. Чолок куйрук, бооз чаар минген, эски түлкү тебетейчен, жыгач үзөңгү теминген, колунда ак саптуу май жөргөм өрүлгөн камчысы бар, жапыракай бир киши жыгып алуучудай ыкчамдап келди:

— Токо, амансызбы? Балдарыңыз жакшы турабы? — деп, учурашып турду.



— Токо, биздин үй жакка барып конуп кетиңиз. Жаман Жоомартыңа алдын келишинче тойчук кылдык эле. Сизди келип калар бекен деп, биртике эт сактадым эле...

Көрсө, бул Жоомарттын атасы Бөкөнбай экен. Жамаатындагы элдин баары келди. Токтогул аттан түшкөндөн кийин, айры сакал Чынаалы деген айыл аксакалы жана жакын агалары бар экен, чакыртып алды.

— Токтогул, бул чоочун балаң кайсы бала? — деди Чынаалы.

— Бул, кээ манапты кордогон,  
Жаш күнүнөн оңбогон,  
Туш-тушуна асылып,  
Турар жери болбогон.  
Кээ манапты мактаган,  
Аш, той десе жатпаган,  
Жамандыкты көп көрүп  
Жай алар жерин таппаган.

Жаагы жок Калык ырчы деген ушул! — деп Током жобурап коё берди. Токомдун жамагына күлбөгөн киши калбады.

— Кана, балам, бул эл менен таанышып, өзүңдүн эмне болуп жүргөн жөнүңдү түшүндүрүп ырдап бергин, — деди Током. Комузду күүлөп, обонду кошо салып баштаганым:

Токо, бул олтурган кары, жаш,  
Ага-тууган элдерин.  
Акын Калык бул элге,  
Айтып ырдап бер дедиң.

Ата ордуна карманып,  
Токо, алыстан сиз деп келгемин,  
Кең Жумгалды Кара-Ойдун,  
Айлында өстүм жашымдан,  
Боркемик, күрөң Молойдун,  
Казанын асып, от жагып,  
Караталда чоңойдум.  
Канкор болуш Байгазы,  
Кагылайын десе да,  
Кантип ага жолоймун?  
Сезимдүү чыйрак бала элем,  
Сегиз жаштан ат чаптым.  
Үйрөнө баштап эмгекке,  
Үйгө келсем от жактым.  
Жетиштирбей жардылык,  
Жашымдан өттүм малайга.  
Жаш чемирчек кайрылып.  
Жан бактым жатып сарайда.  
Жетимдиктин зарпынан,  
Жетишпедим далайга.  
Бүгүн насип буюруп,  
Бөкөнбай сизге конупмун.  
Токомдон үлгү жол алып,  
Торгойдун бирөө болупмун.  
Токтогул ырда дегенден.  
Токтой албай оолуктум.  
Жазык тартып ырымдан,  
Далай жамандыкка жолуктум.  
Жанагы эскертип Током айткандай,  
Баспаган жолду баскамын.

Ат ордуна жөө жүрүп,  
Далай ашпаган белди ашкамын.  
Манаптан кордук көп көрүп,  
Башымдан шумдук өткөрүп,  
Силердей дыйкандарды мактадым.  
Кыдырып элди аралап,  
Кызыл тилди тактадым.  
Байгазыдан зар көрүп,  
Балапан кезден аксадым,  
Он эки ай түрмө кескенде  
Ошондо Жумгал качкамын.  
Таарынчы өтпөй убайым  
Тартып жүрөт жаш жаным.  
Киндик каным төгүлгөн  
Жериме качып баргамын.  
Өөдөчекти, өзөктөш,  
Элиме качып баргамын.  
Көрүп келди аралап,  
Кочкор, Жумгал жерлерин,  
Сарбагыш, Саяк атанып,  
Канатташ жаткан элдерин.  
Бурулушта кең жайлоо,  
Булагы сайын кырчын тал.  
Суусамырдын аймагы,  
Суусу — шекер, чөбү — бал.  
Казак, кыргыз жайлаган,  
Жайыты толгон чарба мал,  
Желпилдеген шиберге  
Желелеп кулун байлаган.  
Гүл ачылган төрлөргө,

Субайлары жайнаган.  
Суктанат адам көргөндө,  
Суусамырдын төрлөрүн.  
Оюма түштү айтайын,  
Ошол элдин өрнөгүн.  
Аралап жүрүп бардыгын,  
Ашта, тойдо, көргөмүн.  
Адамды ызат кылышкан,  
Адетине кубандым.  
Туз насиби буйруптур,  
Турдум Жумгал бооруна.  
Туш болдум кайра тарталбай.  
Мырзабектин колуна.  
Алып барды Мырзабек,  
Үч үйөздүн тобуна.  
Манаптардын чыязда,  
Эл жегенин кордодум.  
Элге теңдик — болуш, бий,  
Бербегенин кордодум.  
Жегендерди кордойм деп,  
Акыры өзүм шордодум.  
Кийимдин баарын өрттөтүп,  
Жигитинен тепки жеп,  
Өзү ырдагып, өзү урган  
Бу кордугу эппи деп.  
Током ырдап бер дедиң  
Тууганга барган жөнүмдөн.  
Тең курбум Жунуш айла таап,  
Куткарды суук өлүмдөн.  
Залимдердин кордугу,

Кантип чыксын көңүлдөн.  
Байгазы менен Мырзабек,  
Башыма салган кордугу  
Токо, өлсөм да кетпес сөөгүмдөн...

Током ырымды күлүмсүрөп угуп олтурду.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК (ЖӨӨ КАЛДЫМ)**

Бир күнү базарда бир топ кишилер менен турат элек.

Бир киши:

— Токо, сизди Ыса болуш баш болуп, Татты-Сайлык эл чакырышты. Бүгүн күүгүмдөп келсин, жанындагы ырчы баласын ээрчите келсин дешип мени жиберишти, — деди.

— Бу кандай иш болуп кетти? Сибирден келгенимден бери эстебеген Ыса ушу бугүн эстеп калыптырбы?

Эч кандай чакыртчу эмес эле, — деп Током чыны сезденди.

— Ыса чакырттыбы? Эл чакырттыбы? — деп Током кайталап сурады.

— Эл чакыртты...

— Анда эмесе кеттик...

Базардан күн батар алдында чыгып жылдыз толо бардык.

«Бүгүн Токтогул бир бала ырчысын ээрчитип келет» — дешип эл күтүнүп, Телтай деген ак сакалынын үйүнө чогулушуп, аш-тамагын даярдашып отурушкан кези экен. «Токтогул келди» дешип дүрбөлөндөшүп калышты. Үйдө

толгон киши. Үйдүн тышы аялдар, балдар, кыздарга заматта толуп кетишти.

— «Токтогул, өзүң Татты-Сайга келбедиң. Токтогулду бир ырдатпадык дешип калышат биздин айыл.

«Мен чакырып ырдатып берейин» деп Ыса айтып атат эле. Эмне үчүн түндөп чакыртты деп ойлорсуң, Токо! Анын себеби бар. Сенин дагы душманың бар. Бизден жамандык жок, эл ичинде жүрө бер. Сенин качып-бозуп келгениңди биз билип-көрбөй коюппузбу. Жан багып эл арасында жүрө берсин деп койгонбуз» — деп Телтай басылды.

Чай ичилгенден кийин Токтогул чапанын чечип, күрмөнүн жеңин чыканактан өткөрө түрүнүп, чыкчыйып мандаш токонуп, ырдап кирди:

Бастырып мында келерге,  
Башым азат эмесмин.  
Көңүлүм кирден арылса,  
Келбеймин мында дебесмин.  
Андыган мерген баратса,  
Аркары качат белестин.  
Айла таппай ар кимге,  
Акыл салып кеңештим.  
Асылган оорум айыкса,  
Айылга келбейм дебесмин.  
Курбудан мерген баратса,  
Кулжасы качат белестин.  
Куулган айла кантет деп,  
Курдашыма кеңештим.  
Куугунтуктан кутулсам,  
Кошулбайм элге дебесмин.  
Акын болуп жашымдан,

Ат жалын тартып мингенден.  
Токтогул ырчы атыгып,  
Торгойдой сайрап жүргөндөн.  
Күкүктүн бирөө мен элем,  
Күнүгө бакка теминген.  
Күүлөнүп ырдап олтурса,  
Көпчүлүккө берилген.  
Күнөйүмдөн куткарып,  
Көңүлүмдү ачат деп  
Тилегим кыргыз элимден.  
Булбулдун бирөө мен элем,  
Буралган бакта таңшыган.  
Акын болдум Токтогул,  
Араңдан өсүп жашымдан,  
Кадыр-көөнүм калган жок,  
Карың менен жашыңдан.  
Ак жеринен бир душман,  
Аңдоосунан асылган.  
Ашыгым жара ок тийип,  
Андыктан Токоң басынган.  
Азаптын күчүн өткөрдүм,  
Алмадай азиз башымдан.  
Азат кылып алат деп,  
Тилегим бар элимде,  
Жаманыңдан, жакшыңдан.  
Айбыгамын чынында.  
Айлыңарга келгенден.  
Эл аркасы тиер деп  
Эрмегиң Токоң демденген.  
Жазыктуу кылган тарапка,  
Жакын барып жатпаймын.

Байкоочу чыгар бекен деп,  
Бай адамга батпаймын.  
Айлымды элим таппаса,  
Алымды кимге даттаймын?  
Бир дыйканды жакшы нээт,  
Миң бузукка сатпаймын.  
Көк ирим дайра көлгө окшош  
Ынтымактуу — көп деген.  
Көпкө кара санабай  
Түздүк менен өт деген.  
Касташкан жоосун бет алып,  
Көп каптаса өрт деген.  
Ичиңерде Токтогул,  
Ошо көптүн бирөөмүн.  
Кайраттанып бирерде  
Капамды жазып күлөмүн.  
Калың кыргыз элимди,  
Канимет кылып жүрөмүн.  
Капыстан чыкса душманым,  
Кабынан таят жүрөгүм.  
Бул коркунуч башымда  
Бүтпөй келген сүрөгүм.  
Айыбым бар ошондой,  
Андыктан топтон жалтанам.  
Бетиме кармап ар жерге,  
Комузумду алпарам.  
... Түңүлөм душман көрүнсө,  
Түртөбү деп чалкаман.  
Ээрчите келсин депсиздер,  
Ырчы Калык баланы.  
Ала келдим аркаман



Мен Жерге-Тал, Тыттыга  
Келе албаган себебим  
Карың менен жашыңа,  
Калтырбай жооп беремин.  
Ырдан башка силерге,  
Тиеби менин керегим?  
Башы чатак кишимин,  
Токтогул келбейт дебегин.  
Зааркантып башынан,  
Залимдик менен элди жеп,  
Карматып ийсем Сибирден,  
Кайра качып келди деп  
Аңдып турат душманым  
Алыстан сүйлөп келжиреп.  
Айласын бир күн табам деп,  
Аңдып турат Атакан.  
Айылына билгизбей,  
Аламын деп жакадан.  
Аларды угуп кулагым,  
Арылбайт көңүл кападан.  
Кезиксе кармап алам деп,  
Керимбай аңдып кекенип.  
Муңумду угар элим бар,  
Муну да айта кетелик.  
Коркуп жүргөн кезегим,  
Коргулдарга бекинип.  
Караңгы түндө чыга албай,  
Калтаарыймын шекинип.  
Айтаармын дагы далайды,  
Ачылбаган сыр калбай,

Жылдыздуу элдин ичинде,  
Жыртылбаган ак таңдай...

**Током ырынын аягында мага кайрылды:**

Ээ боло албай башыма,  
Элимден бозуп мен кеттим.  
Ээрчиди курбу-курдашым,  
Эрезеге сен жеттиң...  
Көптү көрсөң оолугуп,  
Көңүлүмдү дегдеттиң.  
Акын болду Калык деп,  
Балам, кабарыңды сеземин.  
Тамашаңды эл уксун,  
Таңшыгын, Калык, безегин.  
Тандайыңды таңшытып,  
Тааныла турган кезегиң.  
Тамашалуу жубарымбек  
Табасың ырдын эсебин.  
Дабасы менен өнөрдүн,  
Далай эл, жерди тааныдың.  
Тобуңа сайрап жүрөрсүң  
Балам, Токтогулдун арымын.  
Элирмелүү эси жок,  
Ээнбаш эле Эшмамбет!  
Тартпагын анын чалымын.  
Кары-жашты тандантып  
Ырдап көрчү, Калыгым.  
Алды менен, Калыгым,  
Агаларга амандаш.  
Жаш болсоң да биз менен,  
Катар өстүң замандаш.

Ойноктотуп колуңду  
Балам, комузуңа жорголот.  
Кызыктуу болсо өнөрүң,  
Кыйырыңа сенин эл толот.  
Отургандар кубансын,  
Ойкуштаган, жубарымбек,  
Эми, оозуңдан ырды шорголот.

**Менин ырдаганым:**

Током, өзүң айткандай,  
Учурашып алайын.  
Уланды сөздү токтотуп,  
Уңгулуу жолго салайын.  
Кыюусун таап жол бердиң  
Токо, кызматына жарайын.  
Атак, даңкым чыга элек,  
Азыркысы өзүм жаш.  
Токтоно албай жүрөмүн,  
Токо, сиздей эмес өнөр аз.  
Көңүлүмдө Токтогул,  
Көрүнөсүң атамдай.  
Өзүңдөй болор бекемин,  
Мукактанып такалбай.  
Эңсеп келди быякты,  
Элиме тынчып жата албай.  
Азап тартып кыдырдым,  
Анжиян менен Арканы.  
Аздыр, көптүр көргөн эл,  
Көмөкөй күчүн байкады.  
Баштан өткөн турмушту,

Баяндап бир аз айталы.  
Чаначтагы чалаптай,  
Токо, Байгазы жаман чайкады.  
Өнөрү күчтүү өзүндөн,  
Токо, көрбөдүм ырга балбанын.  
Токомо кайта барсам деп,  
Дитимди дайым арнадым.  
Акыры өзүң билесиң,  
Токо, акындыктын салмагын.  
Токомду издеп Жумгалдан,  
Элине келдим акындын.  
Эсендешип мынакей,  
Эрмегиң болдум баарыңдын.  
Токтогул, Калык келсин деп,  
Торгойлор сайрап берсин деп,  
Мен насип буюруп таанылдым.  
Тобу менен чакырткан,  
Топ агайын табылдың.  
Аралап көрдүм аз күнү,  
Калың сарттар, багышты.  
Жазык тартып ырынан,  
Ырчы элем мен да алыскы.  
Байгазы болуш айырды,  
Он эки айлык эркимен.  
Мен дагы куру эмесмин,  
Токо, сизге келген энчиден.  
Байгазы заарын салбаса,  
Мен барат белем Жумгалга.  
Пайдасы тиер бекен деп,  
Пааналап бардым тууганга.

Көрүнсө кармап алам деп,  
Көкүмбай уулу кууганда.  
Жылкысын тийип алгансың,  
Мырзабек көркоо урганда.  
Качып келсем кайтара,  
Калкалап алып каларга.  
Менде белдүү тамыр жок,  
Коңур-Өгүз, Жумгалдан.  
Мен көрбөгөн жабыр жок.  
Бирөө кууса артыңдан,  
Бирөө коргоп калышкан,  
Элик жакшы турбайбы.  
Эркелетип багышкан,  
Калкалап кара башымды,  
Мен качып келдим алыстан.  
Көптүн күчү көл болот,  
Ташкындаса күрпүлдөп.  
Толкуган элиң дем берет,  
Токтогул ырдап жүрсүн деп.  
Менин да көөнүм ачылды,  
Ызат кылган калкыңа.  
Кимиси болсо келгин дейт,  
Жеткени ошол баркыңа.  
Айлакер болот ушул эл,  
Токо, ажалдан башка дартыңа.  
Жети-Суу менен Жерге-Тал,  
Жериңди көрүп кубандым.  
Жергелүү саяк, көп сарттар,  
Элиңди көрүп кубандым.  
Жамандык түшсө башыңа,

Жардамы болот туугандын.  
Кезегинде аралап,  
Келип, кетип турармын.  
Келе албасам Токомдон  
Эл аманын сурармын.

Мен ырдап бүткөндөн кийин Токомдун башка  
тамашаларына өтүштү. Токомдун элди күлдүрө турган  
шумдуктуу сөздөрү болот эле. Эл күлкүгө карк жыргап  
олтурушту.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК (ЖУМГАЛГА КӨЧҮҮ)**

1914-жылдын март айында Кетмен-Төбөдөн туулган  
жерим Жумгалга көчүүнү ойлонуп Токомду, айыл-апамды  
чакырып, ата-бабанын расми боюнча бир бээ союп, ажыраш  
аяк берип жатат элем. Ошондо Токомдун мени менен  
коштошуп, элге кайрылып ырдаганы:

Жердеп турдуң маанектеп,  
Жергелүү Арым болушта.  
Көчүп бара жатасың,  
Тууганың Жумгал конушка.  
Кош айтышып калсам деп,  
Балам, обон коштум комузга.  
Жан жолдошуң Ырысжан,  
Жаныңда бирге баратат.  
Жактырып алдың кыргыздан,

Ар ким сүйүп кошулса,  
Ана, ошол сулуу нур кыздан.  
Балам Калык байкагын,  
Баркынды билип айтамын.  
Арымдан көп эл турат,  
Агалар көөнүн жайкагын,  
Эми чындап байкалды  
Балам, элинди көздөп кайтарың.  
Тууган болуп туз татып,  
Тогуз жыл турдуң Арымда.  
Элинди тапсаң эң жакшы,  
Балам, дениндин таза чагында.  
Бир туз таткан жериңе,  
Миң күнү салам бер деген.  
Кайда жүрсөң унутпа  
Канатың болот эл деген.  
Дасыган жорго атандың  
Балам, жаңылбаган желбеген.  
Жарданып карап турган эл  
Жатындаштан жакындар.  
Кайрылып келсең көргөнү,  
Мында, кадырлап алар калкың бар.  
Өсүп-өнгөн ушерде  
Өмүр кошкон жарың бар.  
Биздин элге кошулуп,  
Балам, бир ширелген каның бар.  
Албууттанып чуркаган,  
Али балам жаш чагың.  
Ата болуп жашыңдан,  
Аздыр-көптүр маштадым.

Көөнүңө түшүп эл, жериң,  
Көчө турган баштадың.  
Аламан шашма бала элең,  
Ал адетти таштагын.  
Өөдөсүп бирөө ныгырса,  
Өлөм го деп качпагын.  
Алдыңда далай жол жатат,  
Балам, акылыңдан шашпагын.  
Ак там салып, бак тиктиң,  
Жерге-Тал, Тыгты жеринде.  
Жетилгенче бир турдуң,  
Сарттар, Саяк элинде.  
Жаздым жүрүп тууганга,  
Жаман экен дедирбе.  
Букарага, карыпка,  
Бой көтөрүп керилбе.  
Айта жүрөр элге деп,  
Аянбай бердим демилге.  
Элин таштап Ырысжан,  
Эр деп кетип баратат,  
Балам, жаман айтпа келинге!  
Балапан келип жетилдин,  
Кетмен-Төбө калкында.  
Кадырын билер эл менен,  
Балам, кайда жүрсөң жаркылда!  
Болуш, бийлер экен деп,  
Боорлош болбо манапка.  
Жоон бел болот түбү деп,  
Жолобо эки тарапка.  
Ырчылыкты унутуп,



Ырыскынды таратпа!  
Жакшы жүрүп, топ жарып,  
Балам, жаш күнүңдө шаракта!  
Кошо жүрсөң манаптар,  
Козголтпой билет сырынды,  
Андан-мындан бир сурап,  
Айттырып алат чыныңды.  
Акылына жеңдирип,  
Ала коет ыгыңды.  
Ал-жайыңды билген соң,  
Аябай салат чыгымды.  
Басалбай башың маң болот  
Бай-манаптан чырыңды.  
Тууган жерден көчкөндө  
Туулган жерге барарсың?  
Токондун айткан сөздөрүн,  
Түбөлүк эске аларсың.  
Тууруңан тайып баратсаң,  
Балам, туз таткан элди табарсың?  
Сынаакы элге коштошуп,  
Сыртыңа көчүп барарсың.  
Сынап айткан сөзүмдү,  
Сындырбай эске аларсың.  
Сыныңа толсо бул кебим,  
Сырдаштыкка жарарсың!  
Сындырар болсо тууганың,  
Сымаптай агып олтуруп,  
Сыр алган элди табарсың.  
«Элинди тап» — деп жооп берди,  
Базаке, Сары кайнагаң.

Булбул болдуң жашыңда  
Буралган бакта сайраган.  
Ырысжан, Калык жашсыңар,  
Ыргалып гүлү жайнаган.  
Ырыстуу болот өлгөнчө,  
Ынтымактан тайбаган.  
Өткөн ишке өкүнбө  
Ордуна келбейт кайрадан.  
Сандалтып ошо Сарыны,  
Салты бузук манаптар,  
Маа кошуп Сибирь айдаган.  
Адамгерчилик эмеспи,  
Ажыраш аяк бергениң.  
Амандашып кайтсам деп,  
Балам, ат бастырып келгемин.  
Ойлонгон оюң туш келип,  
Орундасын тилегиң.  
Кейитип бара жатасың,  
Отурган элдин бирерин.  
Уста Сары, Токтогул,  
Унутпай эстей жүрөрүң.  
От күйгөндөй жалбырттап,  
Ойноор кези жүрөгүң!  
Сен жаш жигит, мен кары,  
Сен элең Токон жардамы!  
Сен экөөбүз ырдап  
Таңгалчу кыргыз балдары.  
Томпоюп жалгыз топко ырдап,  
Балам, Токондун ушул калганы.  
Багың ачык, башың жаш

Эсиңе алсаң келе жүр.  
Келе албасаң кат жазып,  
Кабарыңды бере жүр.  
Балам, деп койгон шертим бар,  
Башың бошто Токоңду  
Балам, бастырып келип көрө жүр.

Токтогул ырдап басылды. Мени да ырдайт деп келгендер күтүп калды. Ата-бала болуп калган элге, Токомо коштошуп ырдаганым:

Арзып келдим жашымда,  
Алты жыл турдум Арымда.  
Торгойдой сайрап бир жүрдүм,  
Токтогул ата, жаныңда.  
Өзөктөш элге баратам,  
Өзүмдүн эсен чагымда,  
Бөлөктүк кылды Калык деп,  
Боорлош элим таарынба.  
Жети жыл турдум биргелеш,  
Жерге-Тал, Тытты, Арымда.  
Ашта-тойдо бир жүрдүм,  
Жез таңдай Током жаныңда.  
Арзыган элди табайын,  
Аман эсен чагымда.  
Башка экен турбай кетти деп,  
Баарыңар мага таарынба.  
Жашымдан сүрөп телчиткен,  
Жанашып топко ээрчиткен,  
Токтогул болду жетегим.

Аралатып дубандан,  
Атагымды чыгарган,  
Аман бол, Токо, жетегим!  
Өбөктөп ыйлап өзүңдөй  
Өлгөнгө бирге өкүрдүм.  
Өз балаңдан кем болбой,  
Өкүнсөң бирге өкүндүм.  
Калкым сенден суранам,  
Каталык өтсө кечиргин.  
Катуу тилим тийдиби,  
Кары-жашың чечилгин.  
Кадырлаш элим силерден  
Кайтышка жооп сурайын.  
Керектешпиз, өлбөсөк  
Келип-кетип турайын.  
Өз каныңдан жаралган,  
Ырысжан алган жубайым.  
Түйшөлсө эне кубанган  
Күлүп бирге кужурап,  
Көңүлүбүз жубанган.  
Ортобузда бир кызым  
Экөөбүзгө тең эрмек.  
Жаркыраган жылдызым,  
Уругу өскөн эл менен.  
Үчөө болду бир башым,  
Абдыгул, Касым, Өктөмбек,  
Аман бол курбу сырдашым,  
Ажырашып көчөөрдө,  
Акының Калык ырдасын.  
Аман бол, Саке, көргөнчө,

Сиз болсо бизге кадырлаш,  
Бир жатындан төрөлгөн,  
Ырысжан сизге карындаш.  
Өткөн өмүр, чыккан жан,  
Өкүнгөн менен табылбас.  
Өмүрчү менен Ысмайыл  
Экөө тең биздин кайындан.  
Өнүп-өсүп баратам,  
Өзүнөрдүн айылдан.  
Келипсиң көрүп калышка,  
Көңүлдөш элим куралып.  
Жүзүнөрдү көргөнгө,  
Жүрөгүм турат кубанып.  
Телтай, аке Өмүрчү,  
Карың менен эсен бол.  
Ак никелүү өмүрлүк,  
Жарың менен эсен бол  
Маңдайыңдан жай алган,  
Багың менен эсен бол.  
Аздыр-көптүр бар күткөн,  
Малың менен эсен бол.  
Узун-Акмат, Жети-Суу,  
Жериң менен эсен бол!  
Багыш, сарттар, көп саяк,  
Элиң менен аман бол!  
Бузулбас бирдик ынтымак,  
Демиң менен аман бол.  
Нуркул, Сейитбек, Далымбай,  
Балбандарым эсен бол.  
Эл намысын кетирбей,

Алгандарым эсен бол.  
Артын торой артылта,  
Чалгандарым эсен бол!  
Ыйлап турат далайы,  
Көзүнөн жашы төгүлүп.  
Көөнүмдү ачтың Токтогул,  
Акылман ата көрүнүп.  
Көбүңөргө коштошуп,  
Көчмөкмүн бүгүн бөлүнүп...

— Калык, Ырысжан экөөң тура калып элден бата алгыла,  
— деди Током. Ырысжан экөөбүз тура калдык.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫК (БАРАКБАЙ СҮТКОР)**

Калык: -Арым өзөнүнөн көчүп жөнөп, Торкенге бардым. Кечинде Током аркамдан жете келди. Эртең менен эле коштошуп, кол кармашып сыйлашып, көз жашы кылып ыйлашып бөлүнүшкөнбүз.

— Бир иштен эки иш деп, ушул элде бир ишим бар эле. Ошол ишти бүтүргөнчө сени менен дагы бир ырдашып коштошоюн деп келдим, — деди Током.

Жардысынан малданган, сүткордукка алданган, ашта-тойдо көп чыгып, алып жүргөн балбандан — Баракбай деген киши бар экен. Током баштатан бардык дайынын билип тамашалашып жүргөн теңтушу экен. Ошо Баракбайга кондук.

— Ал комузунду, ырдайбыз Баракбай сүткорду! — деп Током баштады:

**Током:**

Аман-эсен дениң сак,  
Турасыңбы Баракбай?

**Мен:**

Амандашса акындар,  
Угасыңбы Баракбай?

**Током:**

Сендей сүткор кылгыча,  
Койсочу кудай жаратпай

**Мен:**

Аласанды доолайсың,  
Аттанып алып таң атпай.

**Током:**

Кесирленип калыпсың,  
Шатманаалы манаптай.

**Мен:**

Казы алыпсың кардыңа,  
Баке, сүзмө куйган чаначтай.

**Током:**

Башында таптың малыңы,  
Баракбай эмгек күч менен.

**Мен:**

Басып барып кармашсаң,  
Байкашып балбан түтпөгөн.

**Током:**

Кызыгып алган экенсиң,  
Кымыран, чалап, сүт менен.

**Мен:**

Мурдундун бир жак таноосун,  
Керип кеткен меңиң бар.

**Током:**

Сүткордукту Баракбай,  
Таштай турган эбиң бар.

**Мен:**

Калпың — чының белгисиз,  
Каймактан татты кебиң бар.

**Током:**

Сүйбөйсүң келген кишини,  
Баракбай, сүткорлуктан пейлиң тар.

## ТОКТОГУЛ, ШАДЫКАН ЖАНА БЕКНАЗАР

**Бекназар:**

Дабан ашып, таш басып,  
Дарыя кечип, өң азып,  
Келип калдым элиңе.  
Үч-Терек деген жеримден,  
Күрдөлдүү бекет элимден,  
Кулак салың карылар,

— деп ырдаганда Токтогул үйдүн ичинде туруп  
Бекназарды тамашалап мындайча ырдайт:

Булбулдун мукам тили бейм,  
Булкунуп ырдап тай алган,  
Бухарда соккон шай алган,  
Баягы, буудайдай таздын үнү бейм.  
Какылдап ырдап тай алган,  
Баягы кайран таздын үнү бейм.  
Кыркында кампыл ойногон,



Каймак-майга тойбогон,  
Калкына каймак койбогон,  
Баягы, кабылан таздын үнү бейм.

Көк жорго минсең алыска,  
Көк ала майдан саз келди.  
Көп бекеттин ичинен,  
Баягы, көйнөгү жок таз келди.

Ырыстуу элим жаз келди,  
Ырынды эми угарбыз.  
Ышкыңа батып турарбыз,  
Байкасам, баягы ыштаны жок таз келди.

Самап турган калайык  
Сан жорголуу саз келди,  
Ак сакалын билбеген,  
Эшикке, саламы жок таз келди.

### **Шадыкан:**

(Токтогул менен бирге олтурган эле).

Карыя акын Токтогул,  
Карыя, Токо, токтогун!  
Какылдап ырдап тай алган,  
Кайдагы тазды козгодуң?

Аттанып чыккан окшойсуң,  
Өнөргө чыдап жата албай,  
Кайда жүргөн Бекназар,  
Башы, көзүн кайтарбай?

Токо, бул айтканың жалгандыр,  
Башын жесе чунак курт,  
Мунун кулак, мурду калгандыр.

Кыргак коюп тиктирген,  
Бекназар, тонун менен куруп кал,  
Кып-кызыл болуп көрүнгөн,  
Бекназар, чокуң менен куруп кал.

Ала-була тиктирген,  
Бекназар, тонун менен куруп кал.  
Аппак болуп көрүнгөн,  
Арам таз, чокуң менен куруп кал.

**Бекназар:**

Ассалоому алейкум,  
Токтогул менен Шадыкан.  
Куп саламат турсуңбу?  
Калтаң баштуу, Куке абам,  
Кырк үчкө жашым барыптыр,  
Ырды аябайм укканга,  
Араң кийдим ыштанды,  
Жыйырма бешке чыкканда.  
Ушул жашка келгенче,  
Ойлонбой үйдө жатканмын.  
Оозуңа кара, Шадыкан,  
Он төрттө араң баскамын.

Жетиле албай жүрүпмүн,  
Жетим калып атадан.  
Алигиче кутулбайм,  
Жабыр менен кападан.

Мен, бечел болуп жатканда,  
Жетимди кудай ургандыр.  
Чокумду бөлүп арам курт,  
Чокой таман кылгандыр.

Токтогул менен Шадыкан,  
Мындан кийин келбеймин.  
Алып калгын тайыңды,  
Ашыңдын жүзүн көрбөймүн.

Шадыкан менен Кулуке,  
Жолобо менин элиме.  
Барып калып жүрбөгүн,  
Үч-Терек деген жериме.  
Аябай талап кирдиңер,  
Алда кандай бир келсем,  
Айтылуу кытай элине.

Ана турат байлануу,  
Алып калгын байталың.  
Албай-бербей Токтогул,  
Айылыма кайтамын.

Ушинтип Бекназар жөнөгөнү жатканда, Токтогул жолдон  
кайтарып келип, көңүлүн көтөрүп мындай деп ырдайт:

**Токтогул:**

Коругуң келсе, Бекназар,  
Көк ала майдан жер эле.  
Көрбөгөн саяк эл эле,  
Агандай сыйлайм колун бер,  
Тамаша кылдым эми эле.

Жерге-Тал менен Мазар-Суу,  
Ошол жерге бара кет.  
Сарттар, багыш калың эл,  
Кубултуп үнүң сала кет.  
Тамаша кылсак сен качып,  
Салмакчы болдуң балакет.

Күрдөлдүү кыргыз эли деп,  
Күкүктүн сайрар жери деп,  
Ырдай бергин, Бекназар,  
Төркен менен Тоскоолдо  
Капа болбо кайран таз,  
Карыя Токоң тоскондо.

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН БАРПЫ

Барпы 1915-жылы Кетмен-Төбөгө атайы барып, улуу акын менен учурашат. Бул жөнүндө Барпы мындай дейт:

«Мен улуу акындын үстүнө капыстан кирип баруудан тартындым. Жүрөгүм даай алган жок. Анын ырларын, наамын Эшмамбеттен уккан болучумун». Мени менен Кетмен-Төбөгө ээрчитип барган Далбай: «Мына бул Токтогул» — деп көрсөттү. Мен Далбайды ээрчий үйгө кирип барсам, Токтогул:

«Комузум кымбат арчадан,  
Черткенде черим таркаган.  
Көнүлүн жазат жалпынын  
Көнүлү ачык март адам.  
Черткенде комуз кылынан  
Комуздун күүсү угулган.  
Уккула балдар, кубанып

Токоңдун айткан ырынан!» — деп ырдап, комуз чертип жаткан экен. Менин ала топу, өзбекче чапан кийип отурганым абам Токтогулдун көзүнө көрүнө калды. Абам мени карап ыр тизгинин кое берди:

Эшиктен келдиң бир мейман  
Көнүлүм сага бөлүндү.  
Сезбейт деп мени ойлобо,  
Сыягың акын көрүндү.  
Кандай иним экенсиң  
Үйгө кирбей тартынган?  
Араң кирип отурдун  
Бир кишинин артынан.

Сырдашсак арман бөлүнөт,  
Илебиң жука көрүнөт.  
Өнөрүң болсо өргө чап!  
Тартынбай, балам, сырыңды айт.  
Чын сырыңды айтпасаң,  
Адебиң менен өзүң кайт!

**Барпы:**

Эшмамбет айткан атыңды,  
Билдим го, аба, баркыңды.  
Эми таанып турамын  
Кир болбогон атыңды.  
Адеби жоктук кылып мен  
Кирип келген өңдөнөм.  
Жеткиче, аба, шашылдым  
Алдыңа келдим көлдөлөң,  
Каталык өтсө кечиргин,  
Эшитким келет үнүңдөн.  
Булбулдай назик тилиңден,  
Аттанып келдим атайы  
Төөлөс, Бостон элимден.  
Болжолдоп чыктым Бостондон,  
Насибим сага кошкондон.

**Токтогул:**

Байкадым сенин өңүңдөн  
Сурайын аты-жөнүңдөн.  
Сен да ырчысың го элирген,  
Ырга көөнүң берилген,  
Баатыр болчу жигиттин

Маңдайынан билинет.  
Күлпөтүндү карасам,  
Пайдубалдай бекемсиң.  
Токтогулдун ырларын  
Токтотпостон чечерсиң.  
Алыстан келген баласын,  
Айтымдуу сөзгө канасың,  
Билбеймин ата-тегинди,  
Аныктап айтчы кебинди  
Көңүлгө жагар сен болсоң,  
Таркатайын черинди.  
Пикири жок аттанган  
Бий баласы болбогун?  
Пайдасы жок мактанган  
Бай баласы болбогун?  
Түбү сурап эл бийлеп  
Көп келгенден болбогун?  
«Ырым менен эритем» —  
Деп келгенден болбогун?  
Арыктатып ала атты  
Аксаткандан болбогун?  
Аламанды күйгүзүп  
Какшаткандан болбогун?  
Байкасам кийип түрдөнүп  
Жасангандан болбогун?  
Калп менен чынды жоруган  
Атангандан болбогун?  
Эшен менен молдодон  
Бата алгандан болбогун?  
Кожо келсе кой союп,

Сыйлагандан болбогун?  
«Кедейлерди кой тап» — деп,  
Кыйнагандан болбогун?  
Канкорлордо эзилип,  
Кара таман тешилип  
Жүргөн болсоң, мунунду айт.  
Сырыңды ачкын чечилип  
Кана эмесе, кезегиң,  
Кайсыны ырдар экенсиң?  
Калкыма жакса айтканың,  
Сен кубаныч менен кетерсиң.

**Барпы:**

Аңдадым, аба, кебиңди,  
Табасың, менин эбимди.  
Айтайын, аба, чечилип  
Сурасаң ата-тегимди:  
Пикири жок аттанган,  
Бир түн тынып жатпаган  
Бий баласы эмесмин.  
Пардашы жок батпаган,  
Жалгыз өзүн мактаган  
Бай баласы эмесмин.  
«Ырым менен эритем,  
Отурганды дегдетем» —  
Деп келгенден эмесмин.  
Түбү сурап эл бийлеп,  
Калайыкка чоң сүйлөп  
Жеп келгенден эмесмин.  
Арыктатып ала атты



Аксаткандан эмесмин.  
Аламанды күйгүзүп,  
Айылдын ичин бүлгүзүп  
Какшаткандан эмесмин.  
Байкасам кийип түрдөнүп  
«Жакшымын» — деп күүлөнүп  
Жасангандан эмесмин.  
Калп менен чынды жоруган,  
Карышкырдай улуган  
Атангандан эмесмин.  
Кудурети колдогон  
Эшен менен молдодон  
Бата алгандан эмесмин.  
Кожо келсе кой союп,  
Алдын алып нан коюп  
Сыйлагандан эмесмин.  
Кедейлерди — «кой тап» деп,  
Жалгыз малын алып жеп  
Кыйнагандан эмесмин.  
Чын ыкласым болбосо,  
Аба деп издеп келбесмин!  
«Зулумду Током сүйбөйт» — деп,  
«Манаптар менен жүрбөйт» — деп,  
«Эшен менен молдонун  
Айтканына кирбейт» — деп,  
«Жардыга Током тарап» — деп,  
«Адашкан Барпы сен болсоң,  
Азгырбай жолго салат» — деп  
Айткан эле Эшмамбет.  
Акылдуу акын Током деп,

Артык көрдүм өзүндү.  
Тыңшап угуп турамын  
Булбулдай мукам сөзүндү.  
Комузунду карасам  
Келтирип чапкан арчадан.  
Сен ырдасаң чогулат  
Алыс, жакын — канча жан!  
Комуз менен жарышкан  
Тилиң ширин канчадан!  
Тирилей жетим мен калып,  
Машакат өттү башымдан.  
Айла таппай жалдырап  
Падачы болдум жашымдан.  
Жетинбей жети жашымдан  
Муңайып жүрдүм азапта.  
Жыйырма жыл жылбастап  
Малай болдум Сузакта.  
Бай тырмагы уу тырмак  
Балыктай этке батырат.  
Унутуп калсам бир ишти  
Олоңдоп мага бакырат.  
Түнүнкүсүн төрт ирет  
Уйкумду бузуп чакырат.  
Азапты көрдүм Сузактан,  
(Кутула албай тузактан).  
Аба, сени сүйчү элем  
Келе албай жүрдүм узактан.  
Чокоюм күнгө каткандан,  
Эшмамбет акын аныктап:  
«Барсаң сени жактырат

Алыңды сурап асырап» —  
Деп, дайындап айткандан  
Келдим эле ашыгып,  
Ичимден сырым ачылып.  
Сындадың, аба, сындадың!  
Сындап туруп ырдадың.  
Булбулдай үнүң уksam деп,  
Мен кезиге албай турбадым.  
Адеби жок мен инин,  
Астыңа келип көрүштүм  
Айдай болуп жаркырап  
Токо, бактыбызга келипсиң.  
Акындардын ичинде  
Артык экен ардагың.  
Комузду күүгө келтирген  
Аты жок, ортон, бармагың.  
Керек болду инине  
Таалим, нуска алмагың.

**Токтогул:**

Жетимди көрсөм жашыймын  
Муунум бошоп тура албай.  
Катуу сүйлөп койдумбу?  
Жайыңды сурап сыр албай,  
Көзүңдүн көрсөм карасын —  
Шам чырактай жанасың.  
Касиетсиз душмандан  
Азап чеккен баласың.  
Мени бирөө айткандан,  
Көңүлүнө жаккандан

Келген балам экенсиң.  
Мен ырдам сөзүмө  
Канып кетер бекенсиң?  
Келбеске Токон кетти деп,  
Беш каман көөнүн жайлады,  
Бекитип колум байлады...  
Жалгандан кара көрсөтүп  
Бездирип элден айдады.  
Кабарым алган киши жок,  
Согончогу туурулду,  
Заманам жаман куурулду.  
Зарлаган менен көрбөдүм  
Артымда калган уулумду.  
Кубанчым элден айрылып —  
Бакшы азабым бул болду.  
Менин тирүүмдө сүйгөнүм  
Армандуу жесир тул болду.  
Он жыл Сибирь токтодум,  
Кайрылып калың кыргызга  
Келбей турган окшодум.  
Үйдөгү калган зайыбым  
Жаман аттуу болом деп,  
Башына кайгы түшүптүр.  
Акырында ал дагы  
Байга тийип кетиптир.  
Бешенеме тартылган  
Мээнеттүү азап калабы?..  
Алганым кетсе кантейин,  
Өз күнүн көрсүн а дагы.  
Шумкарым арып азыптыр,

Туурумдан уча качыптыр.  
Ачылбай гүлүм солуптур,  
Арманым ичке толуптур.  
Бузулган экен турмушум,  
Сынган экен кылычым.  
Туяктан мени айырып  
Көрчү мындай кылышын...  
Бузулса турмуш мейли эле,  
Булбулум бактан качыптыр.  
Булбулду көрбөй бүктөлдүм,  
Булбулдун тили катыптыр.  
Булбул сындуу чолпонум  
Буралып жерге жатыптыр.  
Жолуктум мындай азапка  
«Ата» деп мойнум кучпады  
Адашып келген Токондун —  
Алдынан тосуп чыкпады  
Жаркырап жайнап күлбөдү,  
Жаңырып атам келди деп,  
Жанымдан чыкпай жүрбөдү.  
Калдым оттуу түтүндө,  
Кайгырат агаң бу күндө.  
Муңга батса ар киши  
Түгөнөт өмүр бир күндө.  
Жашсың, балам, билип ал,  
Ичи кара бузуктар:  
«Ат берем» деп оолугуп  
Кымындай жанды күйгүзөт.  
Каяша айтсаң бир ооз,  
Ачуу таяк тийгизет.

Сени такыр аябай,  
Өлүшүнө карабай  
Чондугун мындан билгизет.  
Караны сүйлөйт аныктап,  
Атыңды алат айыптап.  
«Жаман ырчы» экен — деп,  
Жалпы элге жайылтат.  
Сүйгөн жардан айрылтат,  
Канатыңды кайрылтат.

**Барпы:**

Алыстан келдим айлыңа,  
Байкадым аба түрүндү...  
Урматтуу Током аман — деп,  
Укканда жүрөк сүйүндү.  
«Беш каман деди мени» — деп,  
«Түгөтөмүн сени» — деп,  
Көрсөткөн экен казатты  
Тартыпсың, аба, азапты.  
Уйкуга көзүң илинбей,  
Үйдөгүдөн түнүлбөй,  
Бардаш бир кылдың билинбей,  
Балдарыңдан түнүлбөй.  
Касташкан байлар камыңган,  
Сенин кадырың кайдан табылган?  
Кектешкен душман камыңган,  
Сенин келбетин кайдан табылган?  
Алтыным элең — кирдедин,  
Сен кылмышың кайдан билбедин?  
Күмүш элең кирдедин!

Сен күнөөң кайдан билбедиң?  
Сибирде жүрдүң нечен жыл,  
Сыздадың ыйлап күнү-түн.  
Кара чачың агартты  
Тепсеген сенин күйүтүн.  
Бешенене бүтүптүр  
Арылбаган катуу шор,  
Душмандардан байланды  
Комузду черткен кайран кол.  
Аман көрдүм жолугуп  
Токо, азыркы менин ишим оң.

**Токтогул:**

Комуздан берген саламым  
Улап кет, иним, аягын,  
Эмкисин бөлөк ырдайын,  
Акындыгың сынайын.  
Кеп түйүнүн чечпесең,  
Чечендигиң ким билет.  
Кереметиң болбосо,  
Чебердигиң ким билет?  
Табышмакты таппасаң,  
Сырчылыгың ким билет?  
Жабылтып ырды төкпөсөң,  
Ырчылыгың ким билет?

**Барпы:**

Аркар менен кулжанын  
Оттоор жерин ким билет?  
Табылбаган күлүктүн  
Токтоор жерин ким билет?

**Токтогул:**

Жүрөгүндө оту бар  
Айтымдуу киши жата албайт,  
Түбү бузук адамдар  
Башкага келип бата албайт,  
Белгилүү чечен, белен эр  
Сүйлөгөн сөзгө такалбайт.  
Алмакка оору тооруса,  
Эч айласын таба албайт.  
Эшен, кожо чогулуп  
Дем салган менен айыкпайт.  
Өлөрүн билсе адамзат,  
Өзүнөн өзү арыктайт,  
Ажал кыстап келгенде  
Агага сырын айта албайт.  
Айткан менен пайда жок,  
Агасы кууп кайтарбайт.  
Аманат жаның өтпөсө,  
Алганың кара жамынбайт.  
Өлбөй киши айрылбайт.  
Өпкөлөгөн өз тууган  
Өбөктөсөң табылбайт.  
Ашыккан менен алдастап  
Ажалсыз эч ким өлө албайт.  
Ыраактан учса ылаачын  
Караанын эч ким көрө албайт.  
Жан күйөрүң болсо да  
Аркандан ээрчип бара албайт.  
Жаңжалдашып мушташып,



Ажыратып ала албайт.  
Тууштуу тууган арданбайт,  
Күйүтсүз киши зарланбайт.

**Барпы:**

Октобой мерген ата албайт,  
Онтобой оору жата албайт.  
Түздөбөй мерген ата албайт,  
Түйшөлбөй оору жата албайт.  
Сынбай сөөк чор болбойт.  
Тилеп алган балдарың  
Жетим болбой кор болбойт,  
Бузуктун иши оң болбойт,  
Буйруктуу алтын жоголбойт.  
Булбулдун үнүн эшитпей  
Буралып гүлдөр ачылбайт.  
Мурунтан күйүт көп көрсө,  
Мундуунун үнү басылбайт.  
Күкүктүн үнүн эшитпей  
Гүл жайкалып ачылбайт.  
Күйүттүн дартын көп тартса  
Күйгөндүн үнү басылбайт.

**Токтогул:**

Куш канаттуу кир болбойт,  
Душмандын көөнү бир болбойт.  
Кароолуңа илинбей  
Качкан кайып аттырбайт,  
Алганың жакшы болгон соң  
Тууганды сенден жат кылбайт.

Жакшы чыкса элинден.  
Душманга сени кактырбайт.

**Барпы:**

Эски пахта бөз болбойт,  
Эсептешкен дос болбойт.  
Жакшынын сөзү кор болбойт,  
Жамандын сөзү жоош болбойт:  
Жалаң ачуу бал болбойт,  
Жакшынын пейли тар болбойт.  
Токтогул сендей акындар  
Ар жерде жүрсө кар болбойт.  
Калемпир ачуу туз болбойт,  
Кар түшпөй сууда муз болбойт.  
Катын кырка чыкканда  
Кадимкидей кыңшылап  
Кабыргандан чымчылап,  
Кайра жашап кыз болбойт.  
Кайран дүйнө ишине  
Карап турсаң көз тойбойт.  
Жаманды мактаган менен баш болбойт,  
Токтогул, нээти жакшы кас болбойт.

**Токтогул:**

Эмчегин салса энеси  
Эмгектүү бала ыйлабайт.  
Боорткосун бек тартса,  
Бешикте бала туйлабайт.  
Кушунду өзүң салбасаң,  
Чырмалып колдон баралбайт.

Анык табын билбесе.  
Илбээсинди алалбайт.  
Бул ырды иним таштайын  
«Менен» деп ырдай баштайын,  
Көл сөөлөтү каз менен,  
Мелмилдеп жаткан саз менен.  
Сулуулар бетин өптүрөт  
Кайрылып туруп наз менен.

**Барпы:**

Дарыя агат сай менен.  
Жылкынын көркү тай менен.  
Көк соорун учат балалуу  
Ошо сай боюнда жар менен.  
Кулалы жүрөт аң менен  
Көк карга учат жар менен.  
Сагызган ойнойт сай менен,  
Баласыз киши зар менен.  
Жигиттин көөнү кубанат  
Булкунган буудан ат менен.  
Жолдош болуп бир жүрбө  
Көңүлү кара жат менен.

**Токтогул:**

Өз баркын билбес жан болот,  
Басташпагын мас менен.  
Капалыгым жазам деп,  
Кадырлаш болбо пас менен.  
Кучакташып дос болбо  
Асты акылы пас менен.

Жанашсаң жакшы март менен,  
Сооданын иши — карт менен.  
Моюнун кылдай ичкерет  
Сары оору мээнет дарт менен.

**Барпы:**

Араба жүрөт таш менен,  
Ууру жүрөт пас менен,  
Адамдын сыны баш менен,  
Маңдайдын сыны каш менен.  
Киши акыл табат эс менен,  
Ороюң ысык бет менен.  
Өз элинден бөлүнүп  
Басып өтпө чет менен.

**Токтогул:**

«Мененди» иним, таштайбыз,  
«Турбайбыдан» баштайбыз.  
Аркар, кулжа жайыты  
Зоодо болот турбайбы.  
Ар өсүмдүк мийвалар,  
Тоодо болот турбайбы.

**Барпы:**

Жамандын пейли белгилүү:  
Казанын тээп сындырып,  
Быркыратат турбайбы.  
Үйдөгү бала-чаканы  
Чыркыратат турбайбы.  
Басып алып тооктой  
Тырпыратат турбайбы.

**Токтогул:**

Балам, «турбайбыдан» өтөлүк,  
Эми, «жазылатка» көчөлүк.  
Арабаны көргөндө  
Аттын чери жазылат.  
Элге шилеп бергенде  
Марттын чери жазылат.  
Илбээсинди көргөндө  
Куштун чери жазылат.  
Акмакты урсаң аябай  
Муштум чери жазылат.  
Нарын тартып эт жесең  
Тиштин чери жазылат.  
Жер бетине кар түшсө,  
Кыштын чери жазылат.

**Барпы:**

Арык байлап суу келсе,  
Салдын чери жазылат.  
Жайылып шибер оттосо,  
Малдын чери жазылат.  
Иштен кийин эс алса,  
Жандын чери жазылат.  
Тышка казып чыгарса,  
Кендин чери жазылат.  
Балтыркан оттоп чалкалап,  
Чалканды басып талкалап,  
Курсагы тойсо кайкалап,  
Нардын чери жазылат.

Ак мөңгүлүү жылгада  
Муздун чери жазылат.  
Булгаары ийлеп шым кылса  
Өнү сонун кулпурса —  
Уздун чери жазылат.  
Жаңы күйөө келгенде  
Чымчылашып, күлүшүп,  
Чың көңүлүн беришип,  
Сары майдай эришип  
Кыздын чери жазылат.

**Токтогул:**

Сен дагы мендей ырдадың  
Ырыңдан иним сындадым  
Адаштырып ырдам,  
Айтканымдан жылбадың.  
Менин айткан ырымды  
Бекеринен бурбадың.  
Сайраттың кызыл тилиңди  
Акындыгың билиңди,  
Мен көрсөткөн ырымды  
Улабастан койбодуң.  
Ажыратпай бир жерин  
Кынабастан койбодуң.  
Адис акын экен деп  
Бул жериңден ойлодум.

**Барпы:**

Мен үчүн, аба, чечилдин,  
Кубанып көөнүң көшүлдүң

Айтканым айың болсо да  
Аталык кылып кечиргин.  
Кечирет деп жол сурап,  
Алдыңдан, аба, өтүндүм.  
Жаңылбаган чеченсиң  
Бизге жазылган каттан экенсиң.  
Элге тийген керегин,  
Кимге калат белегин?..  
Сайрап турган бул күнүң,  
Калат жерде бул тилиң.  
Жаздырып кагаз таштап кет,  
Суранамын мен иниң.

Ининдин ушул айтканын  
Акылман, аба, бир билгин.  
Эми мен кетип барамын,  
Аман-эсен тынч жүргүн.

**Токтогул:**

Эми жок менин арманым,  
Бар экен сендей ардагым.  
Аман келдиң, аман кет,  
Боордошум, дарманым.  
Карадан алган кашка атты  
Бердирдим сени минсин деп,  
Атаңдай болгон агаңмын  
Кадырымды билсин деп.  
Кай жерге барса агасын  
Эсине алып жүрсүн деп.  
Көңүлүмдө достоштум

Кайырдашып коштоштум  
Бери сун, иним, колунду  
Биздин элден сен көрдүң  
Эчен түркүн сонунду.  
Анжиян барсаң агаңдан  
Үзө көрбө оюңду.  
Жаралганда эзилип,  
Жүргөн балам экенсиң.  
Кордук тартып зарланып  
Күйгөн балам экенсиң.  
Ырдашыңда айып жок,  
Калыпка тартып койгондой,  
Ырга канган кишинин  
Көңүлү артык толгондой.  
Кынадың терме, санатын,  
Сен болдуң менин канатым.  
Устасы болуп жол ачсам,  
Адашпай кеттиң ырыңдан  
Анык билдим сыныңдан.  
Кетмен чапкан кедейди  
Келиштирип ырдагын,  
Кеңешин угуп жырдагын.  
Башынан бузук байларга  
Балам, көңүл бурбагын,  
Малайды кошуп ырдагын.  
Орокчу болсо, толуксуң,  
Өзүң барып жолуккун.  
Кубандырып ырдагын,  
Кошулуп бирге жырдагын.  
Өспүрүм жаштар экенсиң



Жолунду тапкын, чырагым!  
Оңолор заман биздики  
Оодарылып кылымдан.  
Кутуларбыз жарк этип  
Куруттай эзген зулумдан.  
Жаркырап бизге таң атар,  
Жамандар бизден адашар.  
Кабарын уккам, түшүнөм,  
Аракет кылган бирөө бар.  
Айтайын десем ашкере,  
Чыгарбайт азыр турмуш тар,  
Душмандын туусу бүктөлөр,  
Турмуштун туусу тиктелер.  
Бизге каршы душманга  
Кайгынын зары жүктөлөр.  
Карышкыр түшөр капканга,  
Ырдарбыз анда жакканга.  
Душмандар түшөр оруна,  
Чыгарбыз теңдик жолуна.  
Бизге каршы душманды  
Келтирер балдар колуна,  
Акылың болсо билип ал  
Абаңдын айткан ырларын,  
Алтындай сактап түйүп ал.  
Сүйгүлүктүү турмуштун  
Түрү келер бир күнү.  
Жыргалчылык кубаныч,  
Күнү келер бир күнү.  
Алыс, жакын дебестен  
Тең туулар бир күнү.

Эзилген элдин жардамы,  
Эр туулар бир күнү.  
Өлбөсөң анда билерсиң,  
Абамдын ыры анык деп,  
Чын экен бизге тарых деп,  
Ичинен тынып жүрөрсүң,  
Көзүң менен көрөрсүң.  
Жан, иним, эми унутпайт  
Токтогул агаң өзүңдү  
Айланып элге айта жүр  
Агаңдан уккан сөзүңдү.

**Барпы:**

Айтканың ырас, Токтогул,  
Аныгы мага билинди.  
Манаптан жеген таягым  
Көкүрөккө чийилди.  
Дарманымды куруткан,  
Узун түндө улуткан  
Залимден көргөн азапты  
Иниң кайдан унуткан.  
Берчи, аба, колуңду,  
Көрсөтчү баштан жолуңду.  
Алыстан келдим арзылып  
Билейин кызык сонунду.  
Эзилген кедей баласы,  
Токтогул деп эшитип  
Токтобой келдим карачы!  
Көрсөтсөң ырдын тазасын,  
Көңүлдү, аба, жазасың.

Ырдап берип, күү чертип  
Жүрөгүмдү басасың.  
Насаат берип, жол ачып  
Жанымдан артык атасың.  
Алдында Барпы отуруп  
Жазды жүрөк капасын.  
Комузга ашкан чеберсиң,  
Өнөрдү көпкө бересиң.  
Өзүнө жакын жардыга  
Үйрөнгүн, иним, дегенсиң.  
Казыналуу көп ырдын  
Түгөнбөс түптүү кенисиң.  
Жарды-жалчы жалпынын  
Кайрылбас катуу белисиң.  
Адашып келген адамдын  
Түнөп кетер жерисиң.  
Кайраттуу калың элиңдин  
Кайнап чыккан эрисиң.  
Булбулдай сайрап турганда  
Тааныгам элдин четинен.  
Жол көрсөткөн абасын  
Чыгарбайт Барпы эсинен.

## ТОКТОГУЛ МЕНЕН АЛЫМКУЛ (АЛГАЧКЫ ЖОЛУГУШУУ)

Менин айыл ичинде жаңыдан ырдап жүргөн кезим. Таластын баш-аягын аралаган эмесмин. Ошол кезде айлыбызда Айдаралы, Аттокур деген ырчыларыбыз бар болучу. Алар эски ырчылар болгон менен атактуу ырчылар эмес эле. Ширгелинин уулу Муса деген киши бир күнү мага жолугуп:

— Алымкул балам, бул Таласта сен үйрөнүп үлгү алуучу ырчылар жок. Кетмен-Төбө деген жерде Эшмамбет, Токтогул деген ырчылар бар. Токтогул деген атаң Сибирге барып кайра келди. Ошол Токтогул атаңды көрбөй сен ырчы болбойсуң. Токтогул Таласка келсе сени тааныштырып коёюн — деп жүрдү. Бир күнү берен уруусу Жанкороз дегенге аш берет деп угуп калдык. Муса келди да: «Жүр, балам, беренге Токтогул жакын, келип каттап жүрүүчү. Берендер Токтогулду чакыртпай койбойт. Ушул ашка Токтогул да келет. Жүр, эми сени ошол атаңа тааныштырайын» деп, мени ээрчитип жөнөдү. Беш-Таш деген жерге үй тигип жатышыптыр. Айылдын четине барып, бир кишиден: — Токтогул келдиби? — деп сурадык эле: — Келди, Жанкороз ажынын иниси Төлөбай дегендин үйүндө жатыры — деди. Анда Муса: — Азыр сен жаш баласың, күндүз Токтогулдун үстүнө алып барсам, тердеп-тепчип эч нерсе айта албассың. Түн баатыр болот дечү эле, азыр бирөөнүкүнө түшүп түндө алып барайын, — деп башка бир айылга барып түштүк. Күн батып, күүгүм кирип, караңгы болгондо: — Жүргүн, Алымкул, эми сени Токтогул жаткан үйгө алып барайын, — деди Муса.

Ошол кезде «Токтогулду көрсөм» — деп тим эле учуп бара жатам. Токтогул жаткан Төлөбайдын айлына жакындаганда бизге Токтогулдун үнү угулду. Мурун: «Көрсөм» — деп толкундап бара жаткан жүрөгүм Токтогулдун үнүн уккандан кийин мурдумдан тер чыга баштады. Айылга жакындаган сайын мурдум эмес бүт денемди каптагандай болуп кетти.

«Мурун көрсөм» — деп толкундап келе жаткан өзүм, эми көрбөсөм экен деп калдым. Көрө электе мурдумдан тер чыгып минтип калдым. «Кантип мен мунун астына барып беш-алты ооз бир нерсе айтам?» — деп ойлодум да, түз эле «кетем» дегенге кирдим. Ушул өзүмдүн ырым менен эле эптеп оокат кылбайымбы деп, кетким келип калды. Ошентип бир айылга барып түшсөк, айылдын жанына ат батпайт. Төлөбайдын чоң ак үйү бар экен, эл кызыл кереге кылып сыйрып таштаптыр. Үйдүн ичи да эл, сырты да эл. Биз барганда Токтогул ырдап жатыптыр. Ырдаган ыры — өзү Сибирден келгенде Кетмен-Төбөнүн бери жагында Бууракан дегендин белинде Эшмамбет ырчы экөөнүн учурашканы. Муса атын мага карматып коюп Токтогулдун үстүнө кирип кетти. Муса кирип барып: — Ассаломалейким Токо! Аман-эсен жүрөсүңбү, урушчаак бөдөнөдөй чукчуйган жарыктык! Таласка кээде келет экенсиң кээде келбейт экенсиң. Сөзүңдү сагынат экенбиз, өзүңдү сагынат экенбиз. Биздин айылдан Алымкул деген жаш бала ырчы болом деп жүрөт. Ошол баланды ээрчитип келдим. Ошол балага ырыңан, күүңөн үйрөтүп кет, Токо! Сизди сагынганда ошол балага ырдагып жүрөлү, — деп Муса кирип барып ушуну айтты. Ошол кезде Током Сибирден кайра келсе жалгыз баласы өлүп калган, кайгыга-кайгы кошулуп боорун көтөрө албай, Токомдун боздоп жүргөн кези экен. Током

Мусадан жанагы сөздү уккандан кийин айтып жаткан ырын токтотуп, мага карап ырдап калды. Ырдаганда жанына чакырып үндөп ырдады. Колуна комуз алып, коңгуроодой үнү менен мени чакырып:

**Токтогул:**

Аргымак келет как жарып,  
Аралдын кирген дайрасын.  
Азамат чыкса элинден,  
Айылы көрөт пайдасын.  
Ажалдан башка иш болсо,  
Акылдуу табат айласын.  
Атайы көрөм деп келген,  
Алымкул, балам, кайдасың?  
Бүтүн берен үй тигип,  
Бүлкүлдөктүн<sup>1</sup> сазына.  
Камакта жүрүп картайган,  
Кайгырам өткөн жашыма.  
Кабар берип беш берен,  
Ажынын келдим ашына.  
Алыстап качып жүргөнчө  
Атаңдын келгин кашына.  
Кайнатаңды көргөнсүп,  
Качып менден жашынба.  
Ала барчын айланса,  
Алты ай качат Бүргөнгө

Аргымак күлүк ат жарайт,  
Алыска болжоп мингенге.  
Ак жолборстон эр жарайт,

Айтышкан жоого тийгенге.  
Аккүрөөкү тон жарайт,  
Азамат эрлер кийгенге.  
Ак каркыра жар жарайт,  
Алышып ойноп сүйгөнгө.  
Армансыз кеткен бир жан жок,  
Аз күнкү жалган дүйнөдө.  
Алып кал, балам, нускамды,  
Айлыңа келип жүргөндө.  
Атайы көрөм деп келип,  
Алымкул балам, сүрдөнбө!  
Карчыга көктө айланса,  
Калтары качат Бүргөнгө,  
Каруусу бар ат жарайт,  
Качыкка болжоп мингенге.  
Кайраты бар эр жарайт,  
Качырып жоого тийгенге.  
Каркыра сындуу жар жарайт,  
Кадырлаш ойноп сүйгөнгө.  
Кайгысыз кеткен бир жан жок,  
Капилет жалган дүйнөдө.  
Каргадай балам Алымкул,  
Качып менден сүрдөнбө!  
Кармап кал балам, нускамды,  
Калкыңа келип жүргөндө.  
Айдатып салып Сибирге,  
Ак жерден башым сенделтип.  
Катын-балам кайгырган  
Кармалып элден мен кетип,  
Тегиз жерден жар чыгат,

Жамгыр жаап, сел кетип.  
Жайлоонун башы ээндейт,  
Жакалай конгон эл кетип.  
Учурашам деп келип,  
Уялып кайда жүрөсүң?  
Балам, уйча мурдуң тердетип.  
Ачылар беле көңүлүм,  
Алымкул көзгө көрүнсө.  
Качып кайда жүрөсүң,  
Каркыралуу келинче.  
Жашык болбой жаш кезде,  
Жагалмайдай теминсе.  
Жабдык салган жоргодой,  
Жаркылдап топто элирсе.  
Жашык болбой жаш кезде,  
Жакшы экен бала дедирсе.

Айланып учкан алты өрдөк,  
Аралап консоң кел мында,  
Ак карагай сыр найза,  
Айкалышчу эр мында.  
Атактуу Током келди деп,  
Ак үй болсо жыланач,  
Аял-эркек эл мында.  
Алыстап качпай кел мында.  
Алымкул балам, кайдасың,  
Атаң Токоң мен мында.  
Амансыңбы ата, деп,  
Ак жүзүмдү көргүн да.  
Ачылсын менин көңүлүм



Айтып салам бергин да.  
«Артымда жаштар калса» деп,  
Ар убак ошол тилегим.  
Атайы көрөм деп келип,  
Алымкул, менден жүдөдүң.  
Аш тараса кетемин,  
Аз эле күн жүрөмүн.  
Эшикте жүрбөй келсеңчи,  
Эмессиң менин күйөбүм.  
Кылтыстап качпай кел мында,  
Жубарымбек, кызымдын бербейм бирөвүн.  
Ак жерден башым айдалып,  
Азапта жүрүп жүдөдүм,

— деп Токтогул үндөп ырдап айтканда үйдө бир киши сүйлөп калды.

— Бар, алып келгиле, ал кандай куу тумшук бала эле. Токтогулдун кызын алат бекен, атайы көрөм деп келип каякта жүрөт? — деди. Эки киши келип эки колумдан сүйрөп, Токтогулдун үстүнө алып барды. Кирип бара жатканда чекемдин терин жеңим менен сүртүп алдым. Ушундай бет алдымды карасам, урушчаак бөдөнөдөй чукчуйган киши экен. Токтогул төрдө олтурган экен. Барып салам берип колун алдым. Ошондо колумду кое бербей туруп ырдайт:

Кыялың кызыл гүлдөйсүң,  
Кыйкырып айтсам билбейсиң.  
Кызымды алчу немедей,  
Кысыласың, кирбейсиң.

Кыялыңда Алымкул,  
Бул Токоңду ким дейсиң?

Уяты болот жаштын да,  
Уялып менден качтың да.  
Уялгандан пайда жок,  
Узатпай ордум баскын да.  
Урматтуу Током сөзү деп.  
Урулуу элге чачкын да.  
Ырчы болсоң ылдам бол,  
Кашаңдан чыкпайт эчтеме.  
Камчы берип теминген,  
Кайран атаң жаш кезде,  
Карагер элем элирген.  
Суурула чыгып байгеден,  
Суулугун чайнап кемирген.  
Канча күн ырдап турсам да,  
Калк жадабай кебимден.  
Качып тышта жүргөнчө  
Кармап кал нуска кебимден.  
Каларсың таппай атаңды,  
Кайрылып кетсем элинден.  
Капкандуу ажал бир жүрөт,  
Катуу корком өлүмдөн.  
Бир кезекте, Алымкул,  
Тулпарды жандап миндикпи?  
Тукаба тандап кийдикпи?  
Турна моюн кара көз  
Туш келгенин сүйдүкпү?  
Туугандын жүрүп ичинде,  
Түрмөнүн жөнүн билдикпи?  
Душман болуп бай-манап,  
Дубанга керек кайран баш

Бир күнү дубанадай сүрдүктү.  
Бир кезекте Алымкул,  
Карагер минип теминдим.  
Күн-түнү талбай сайраган  
Күкүгү болдум элимдин.  
Күлпөтүн көрбөй картайдым,  
Гүлдөгөн жаштык өмүрдүн.  
Күчтүү экен бай залим  
Күнөзсүз элден бөлүндүм.  
Эскирип картаң болсом да,  
Элге экинчи көрүндүм.  
Каргадай Топчум кайгысы  
Кайратын алды көңүлдүн.  
Каптасын селге кармалып,  
Камакта жүргөн кезимде,  
Кара тоодой бел көрүп,  
Каралдым жүргөн эсимде.  
Кармалыптыр Топчубай,  
Каардуу ажал кесирге.  
Баладан бактым жок экен,  
Байкап турсам өзүмдө.  
Арка болор киши жок,  
Ак жерден башым кармалган,  
Аманын сурап жалгыздын,  
Айдоодо жүрүп зарлангам.  
Айланып келсем балам жок,  
Адашыптыр жалгандан.  
Каргадай жалгыз бар болсо,  
Калбайт белем кубанып.  
Камакта көргөн кайгыны,

Калтырбай ичтен чыгарып,  
Кайтып келсем элде жок,  
Калыптыр турпак, чым алып.  
Бейитин бекем кучактап,  
Беш күн жаттым суналып.  
Бекитип койгон кара жер,  
Перзентимди көрсөтпөдү чыгарып.  
Жүдөп турган кезегим,  
Балам, жүрөктү кайгы-муң алып.

Кетемин, балам, жатамбы,  
Кенедей болгон, Алымкул,  
Кетиргин ичтен капамды.  
Келинче качпай таанып ал,  
Керектүү булбул атаңды.  
Алдымдан чыкпай бир жүрүп,  
Алып кал, нуска, батамды.  
Колтук жагың томпоёт,  
Комузуң болсо алып көр!  
Кулагын бурап тегиздеп,  
Кол ойнотуп чалып көр!  
Кайгырган жүрөк кубансын,  
Кой жоргону салып көр!  
Айылың Талас болсо да,  
Атаң башка дебейин,  
Топудай болгон Алымкул,  
Топчубайдай көрөйүн,  
Токтогул атаң токтолуп,  
"Балам, сага кезек берейин

— деп Токтогул колумду коё берди.

Ошондо маңдайына отура калып, эки көзүмдү жумуп,  
Токтогул ушул жакта эмей кайдасың деп ылдый карап  
олтуруп, комузумду күүгө келтирип алып, салам берип турган  
жерим:

Айылда жүрүп ар убак,  
Арзыдым эле өзүңдү.  
Айттырып уксам дечү элем,  
Аселден ширин сөзүңдү.  
Атакемден кем көрбөйм,  
Азыр көрдүм көзүңдү.

Элимде жүргөн кезимде,  
Эстедим эле өзүңдү.  
Эңсеп жүргөн бала элем,  
Эшиттим ширин сөзүңдү.  
Ээрчитип жүрүп жөн көрсөт,  
Эсейе элек өзүмдү.

Ак бариктүү токойго,  
Конгон, Током, эсенби?  
Алты сап журттун эрмеги,  
Болгон, Током, эсенби?  
Алдына даңкан салбаган,  
Жоргом, Током, эсенби?  
Ак кагаз көрбөй окуган,  
Молдом, Током, эсенби?

Көк бариктүү токойго,  
Конгон, Током, эсенби?

Гүлдөгөн кыргыз күкүгү,  
Болгон, Током, эсенби?  
Күнүгө чыгып байге алган,  
Жоргом, Током, эсенби?  
Тула-боюн карасам,  
Өкчөгөн алтын сакадай.  
Көзүмө, Током, көрүндүн,  
Көтөрүп баккан атамдай.  
Мен деле сизге Топчубай,  
Көңүлдөн кетир капанды.  
Мен дагы сиздин балаңыз,  
Берип кет, Током, батаңды.  
Ак комузга кыл таккан,  
Акындарга сын таккан  
Ала салып мойнуна,  
Анда-санда бир чапкан.  
Тепкенин жогор жагына  
Тегерек күмүш ак колду,  
Тегирмендей чуркаткан,  
Нээтиң адал киши экен,  
Тегеренип журт тапкан.

Чертмегине кыл таккан,  
Чечендерге сын таккан.  
Черткенде колуң чертмекке,  
Чеберлик менен чуркаткан.  
Өлкөдөн залим кууса да,  
Өнөрү менен журт тапкан.  
Кедейди сүйгөн киши экен,  
Кесирлүү залим сырттаткан.

Комуз алсаң колуңа,  
Күү сонуну сенде экен.  
Коңгуроодой шаңкылдап,  
Үн сонуну сенде экен.  
Айткан сайын жаңырган,  
Түр сонуну сенде экен.  
Чарчабаган, талбаган,  
Тил сонуну сенде экен.  
Сайраган тоту, бир булбул,  
Таласка кайдан келди экен?  
Каркыралуу келинче,  
Качып жүргөн мен бекен?  
Кадимки Током келди деп,  
Кадыры кыргыз элде экен.  
Ар бир сөзүң унуткус,  
Айтылчу тарых белги экен.  
Атагы кеткен алыска,  
Айтылуу Талас жерибиз,  
Арзып элим эңсеген,  
Акын Токо, келиңиз!  
Ак үй болсо жылаңач,  
Ардактап күтөт элибиз.  
Уккандын черин таркаткан,  
Ушундай ширин кебиңиз.  
Керме тоо Талас жерибиз,  
Келиңиз, Токо келиңиз!  
Келин-кесек, кыз-кыркын,  
Келсеңиз күтөт элибиз.  
Кенедей болгон балаңа,  
Кешигиң, Токо, бериңиз!

Эби жок жерден Сибирге,  
Айдап кетти дечү эле.  
Эки көзүң чачырап,  
Жайнап кетти дечү эле.  
Эсендешип кыргызга,  
Сайрап кетти дечү эле.  
Эки колун артына,  
Байлап кетти дечү эле.  
Ээрин алган жоргодой,  
Жайдак кетти дечү эле.  
Аман-эсен келдиңиз,  
Айдалып барган түнөлдөн.  
Куткарыпсың бутунду,  
Салынган кишен чидерден.  
Арытыпсың башыңды,  
Ак кежим, нокто, жүгөндөн.  
Акыры тузуң бар экен,  
Ак калпак кыргыз бул элден.  
Бузуктун кылган иши экен,  
Булбулду Сибир<sup>1</sup> жиберген.  
Толкуну элди эргиткен,  
Торгойдой ширин кебиңиз.  
Өткөн иш кайта келгисиз,  
Өксүбөсүн көөнүнүз.  
Алдында турган Алымкул,  
Өз баландай көрүнүз.  
Акындык нуска жолунду,  
Алымкулга бериңиз.

Кенедей жапжаш болсом да,  
Келди деп уктум кабарды.



Бир көрсөм деп жүрчү элем,  
Токтогул сиздей абамды,  
Азыр бала башым жаш,  
Көнүлүм туюк караңгы.  
Ээрчитип жүрүп жөнгө сал,  
Эселек мендей балаңды.

Тула-боюм тер басып,  
Турумун айтып саламды.  
Кымбатым Токо, булбул куш,  
Кыргыз үчүн жаралды.  
Кайрылып Токо, кономбу?  
Калк ырчысы боломбу?  
Же калкымдан чыкпай соломбу?  
Каргадай болгон бул балаң,  
Канткенде туруп оңолду?

Айтып кет Токо, сонунду,  
Акындык көрсөт жолунду!  
Аз да болсо көптөй көр,  
Айтканым таман болунду!  
Мен деле сиздин балаңыз,  
Берип кой, Токо, колунду

— деп ошентип барып Токтогулдун колун кармадым.  
Током колумду коё бербей туруп:

Жабагында көргөмүн,  
Жакшы эле деп келгемин.  
Жаш да болсо жакшы экен,

Жабышып салам бергениң.  
Тай күнүңдү көргөмүн,  
Талашар деп келгемин.  
Таласка өзү ырдаса,  
Жарашар деп келгемин.  
Далай жаман сапалак,  
Адашар деп келгемин.  
Алдыңкыдан калышпай,  
Жанашар деп келгемин.  
Айлыңдан атаң кеткенче,  
Алып кал нуска өрнөгүм.  
Кебин уктум кунандын,  
Көңүлүм толуп кубандым.  
Топчубайдын кайгысын,  
Көңүлүмдөн чыгардым.  
Эрмеги балам болосуң  
Эл чогулган дубандын.  
Айылың Талас болсо да,  
Бир балам деп турамын.  
Кармап кал, балам, нускамды,  
Картайдым, бир күн сынармын.  
Калтырса ырын элине,  
Кадимки журттун эрмеги.  
Калктан чыккан көп акын  
Тайманбай айтып өтүптүр,  
Ата тарых жөнүндө,  
Ырчылар нечен айтыптыр  
Кыргызга сонун термени.  
Кыргыз оңой эл эмес,  
Кылымдар бою бизге окшош,  
Болуп өткөн эрмеги.

Таласта Сартбай, Чоңду дейт,  
Эсенаман, Конокбай.  
Булар да кыйын болду дейт,  
Айдаралы, Аттокур,  
Ошолордун орду дейт.  
Анжиянда, Нурудин,  
Башынан ырчы элдеги.  
Бу дагы жорго ырчыдан,  
Бир далайдын жөндөмү.

Кытайдан чыккан Жеңижок,  
Кырк күн айтса түгөнбөйт.  
Бар эле сөздүн кен жери.  
Кулуке менен Курманы,  
Аралап булар да ырдады.  
Эшмамбет менен Токтогул,  
Ээрчишип чыкты бир кезде,  
Алынча күлүк чендеги,  
Баглан козу этиндей,  
Балам, балдай ширин сендеги.  
Адашсам бир күн таппайсың,  
Аккуунун өтүн мендеги.

Эсен жүрүп жетилсең,  
Эл ырчысы болосуң.  
Өмүр берсе чоңоюп,  
Өз ордума конорсуң.  
Алымкул, сен да баламсың,  
Атаңдан үлгү аларсың,  
Эскерип мени ойлосоң,

Элге сөзүм жаярсың.  
Ылдам болсо талантың,  
Ырчылык жолун табарсың.  
Алмадай башың соо болсун,  
Ажалдуу өлүм кесирден.  
Эки күн ырдап турсаң да,  
Эл танбасын сөзүңдөн.  
Бала окудуң батамды ал,  
Чыгарба мени эсинден!

Таалайга жазган иш экен,  
Далайды көрдү бул башым.  
Алымкул ырчы келди деп,  
Аял-эркек курдашың.  
Аркандан эч ким куубасын.  
Алдыңдан эч ким буубасын!  
Эсине ал, балам Токонду,  
Эсен болсун бир башың!

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН АЛЫМКУЛ**

### **(II түрү)**

**Алымкул:**

Токтогул келе жатат деп,  
Калың эл уктук кабарды.  
Алдыңдан тосуп Алымкул,  
Айтып турам саламды.  
Алыс жерге бардыңыз,  
Токо, ат-көлүгүң аманбы?

**Токтогул:**

Ачып берди өкмөт,  
Акыйкат, теңдик заманды.  
Арабыздан тазалайт,  
Алдамчы, бузук адамды.  
Мурун болсо теңчилик,  
Мен көрбөйт элем камалды.

**Алымкул:**

Тосту калың элиңиз,  
Торгоюм Токо, келиңиз.  
Тою болуп кедейдик,  
Толкуп жатат жерибиз.  
Сыймык конуп кедейге,  
Ойдо жок сонун көрүнүш.

**Токтогул:**

Куттуу болсун тоюңар,  
Кубанган кедей элибиз.  
Курсагы чоңдор, ашыкпа,  
Сыйрылат түбү териңиз.

**Алымкул:**

Кагаз берип кадырлап,  
Канча бел ашып адырлап,  
Карган кезде бардыңыз,  
Не көрдүңүз Пишпектен?

**Токтогул:**

Карыса да, келсин,— деп,  
Калк борборун көрсүн деп,  
Кабары чыккан атаңды,  
Калың кыргыз издеткен.

**Алымкул:**

Агарып сакал калса да,  
Алтымыш жашка барса да,  
Аралап барып көп жерден,  
Алдыңбы байге Пишпектен?.

**Токтогул:**

Ачайын деп капамды,  
Алдырышты атаңды.  
- Арыса да келсин - деп,  
Алты сан кыргыз издеткен.

**Алымкул:**

Саламат аман көрдүңбү,  
Токо, самаган кыргыз калкыңды?  
«Бир келген экен Током» — деп,  
Билдиби кыргыз баркыңды?

**Токтогул:**

Кырк жыл жерде жатса да,  
Чирибейт деген алтынды.  
«Кыргызга керек киши» деп,  
Калың эл билди баркымды.

**Алымкул:**

Ашуу ашып, суу кечип,  
Адырдан өттүң тегиз деп,  
Айланып келбей Ак- Чийге  
Токо, кайда кеттиң эңиштеп?

**Токтогул:**

Алымкул балам, токтой тур,  
Ак шумкар учат жем издеп,  
Аккуулар учат көл издеп,  
Пишпекке «ала кетем» деп,

Айлыңа бардым таппадым,  
Алмадай балам, сени издеп.

**Алымкул:**

Айттым беле, э, Токо,  
Алганыңдан бериш деп,  
Кайрылып келбей Ак-Чийге,  
Капкадан өттүң, эңиштеп?

**Токтогул:**

Көп какшабай токтой тур,  
Карчыга учат жем издеп,  
Каз, өрдөк учат көл издеп,  
Кайрылып бардым Капкадан  
«Кашыма кошуп алам» деп,  
Каргадай балам, сени издеп.

**Алымкул:**

Кырда турат желбиреп,  
Кызылдан болду байрагы.  
Кыз-келиндер аралаш,  
Кызык болду майрамы.  
Кесирлүүлөр келген жок,  
Кедейдин бүтүн аймагы.

**Токтогул:**

Кысылып жүргөн кедейлер,  
Кырга чыктың, сайрагын.  
Кырк жылы кызмат кылсаң да,  
Басынсын эми бай-манап,  
Бүгүн, кыргыздан бөлүп айдагын

**Алымкул:**

Жарды-жалчы колунда,  
Жаркырайт кызыл байрагы.

Жан бакчылар келген жок,  
Бул жалпы кедей аймагы.  
Жаңырып элдин бактысы,  
Жашасын кедей майрамы.

**Токтогул:**

Жанчылган кедей, кайдасың?  
Жарыкка чыктың, сайрагын.  
Жанчып жүргөн манапты,  
Бүгүн жанындан алыс айдагын.  
Кесирлүүлөр бошотсун,  
Кедейдин конуш жайларын.

**Алымкул:**

Эстейт экен калың эл,  
Токо, сиздей элге керек асылды,  
Теңчиликтин таңы атып,  
Денебиз жумшап жазылды.  
Ардактайт элин ар убак,  
Токо, алмадай асыл башыңды.

**Токтогул:**

Батрак, кедей, ээлейсиң,  
Бай-манап жүрчү өрүштү.  
Ачып берди кедейге,  
Түбөлүк байлык жемишти.  
Ак там салып, дарак тик,  
Алдыңар, кедей, тегизди.  
Кедейлер, көргүн бет болуп,  
Кесир сүйлөп турганды.  
Көтөр, кедей, колунду,  
Көрөсүң теңдик жыргалды.  
Балам, мен жалаа менен айдалдым,



Ыраатын көрбөй элимдин,  
Кызыгын көрбөй өмүрдүн.  
Карып калган атаңа,  
Капканы калды жакындап  
Кара жолтой өлүмдүн.  
Аман жүрүп жетилсең,  
Акыны болгун атактуу  
Ак калпак кыргыз элиңдин.  
«Акын Током сөзү» — деп,  
Айта жүр, балам, бардыгын  
Менин, алтындай ширин кебимдин,

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН АЛЫМКУЛ (КЫРК-СЕРКЕ ЖАЙЛООСУНДА)**

Жайдын толук мезгили. Мен Кырк-Серке деген саяк элинин жайлоосунда элем. Бул жайлоого Талас элинен Түлөкабыл, Баястан дегендер жылда келип конуп олтурушар эле. Түлөкабыл Токтогул менен жакшы жолдош болучу. Айыл терең сайга конгон. Айылдын маңдайында бийик чоку бар эле. Биз эртең менен Назараалы деген карыянын үйүндө кымыз ичип олтурганбыз. Аңгыча Баястан кирип келип, Токтогул ырдап жатат деген кабарды айтты. Тиги чокуга олтуруп алып, ырдап жаткан Токтогулду карай бастык. Ошондогу Токтогулдун ыры:

Кыркалай тарткан чокунун,  
Кылда учунда турамын,  
Таң торгою болсом да,

Таластык, укпайт кулагың.  
Ат тердетип алыстан,  
Айлыңа келип турамын.  
Кыйла малың оттоду,  
Кырк-Серкенин тулаңын.  
Сайында жатат майпайып,  
Сайгактан качкан уйларың.  
Саамалдай жутат малдарың,  
Саймалуу тоонун булагын.  
Оңой деп мени ойлобо,  
Таамайын сурап турамын,— деди.

Эл Токтогулдун тамашалап ырдаганына кубанышып:  
«Оо, Током, саяк элинин жайлоосу Кырк-Серкенин от-майын  
сурап оңой келбептир, кана тосуп алалы», дешип бир чети  
тамашалап, бир чети ыраазы болуп күлүштү. Анда Токтогул:

Кошулсун деп добушум,  
Комузду күүгө бурадым.  
Таарынбагын, Баястан,  
Тамаша кылып турамын.  
Көпчүлүк угуп сөзүмдү  
Көңүлдүн кирип чыгаргын.  
Алдыма келген Алымкул,  
Амансызбы чырагым?

— деди. Андан комузду мен алдым да, Токтогулга жооп  
кайтардым:

- Торбулуу жайлоо Кырк-Серке,  
Торгоюм Токо, өз жериң,  
Береги конгон көп айыл,  
Берекелүү өз элим.  
Байкабай калдык биз дагы,

Булбулум Током келгенин.  
Баястандан кеп угуп,  
Кырда турат деп угуп,  
Ээр-токумду жайдакчан,  
Кыялап чаптык ошондо.  
Кубаныч болот мага да,  
Кучактап сени көргөнүм.  
Жаркылдап күлөт адамзат,  
Жүрөктүн кири жазылса,  
Жабыла көчүп эл конот.  
Жайлоонун көркү ачылса,  
Кабарыңды билип эл келди  
Кадимки сиздей асылга.  
Жалгыз келип калыпсыз,  
Жолдошуң жок кашыңда.  
Бизди бир аз сындадың,  
Бийик кырдын башында.  
Эчки-теке жүрчү эле,  
Ээн-аска ташыңда.  
Эми эрмек болуп бериңиз,  
Элдин көөнүн ачууга.  
Толкундап топто сайрасаң,  
Торгойдой ширин тилиңиз.  
Тосуп келди көпчүлүк,  
Токо, айылга эми жүрүңүз!

Токомду тегеректеп үйдү карай бастырып келатканда  
Токомдун ырдаганы:

Мында экениң билбедим,  
Алымкул, сендей баламды,  
Айылың башка болсо да,

Ардактайм сени каралды.  
Кырк-Серкени жайлаган,  
Кыркалай желе байлаган.  
Күтүрөтүп өрүштү,  
Күлүгүн малдын айдаган.  
Талабың бирге башынан,  
Таластык тууган аманбы?  
Каптаган селге кармалып,  
Кайгылуу күндө сандалып,  
Кайран элден бөлүнүп,  
Камоодо жүрүп айдалып.  
Ажыдаардай залимдин,  
Азуусунда чайналып,  
«Кой» деп айтар пенде жок,  
Кишенде колум байланып,  
Көзүмдөн агып мончок жаш,  
Көрсөм деп элди зарланып.  
Канча жыл элге кошулбай,  
Кара башым тосулду.  
Эски тартып эсил баш,  
Эки келбес кайран жаш,  
Элиме кайра кошулду.  
Эсендикти айтууга,  
Эңсеп келдим айылдан,  
Түлөкабыл досумду.  
Айылы конгон тер эле,  
Айтылуу Айкөл Манастын,  
Калкы тегиз аманбы,  
Казыналуу Таластын?  
Улуктан качып бекинип,

Убайым тартып жүргөндө,  
Урматын көргөм Таластын.  
Улуу-кичүү кадырлап,  
Зыйнатын көргөм Таластын,

- деп ырдап олтуруп айылга келип түштү. Токтогул үйгө келип олтурганда мен кайрадан ырдадым:

Кырчындай кезден чоңойгон,  
Кырк-Серке сиздин жериңиз.  
Жайытына мал салып,  
Жайлаган биздин элибиз.  
Жайнаган элдин эрмеги,  
Жайдарым Токо, келдиңиз.  
Кыргызга күндө угулсун,  
Кызып сүйлөй бериңиз.  
Сырыңды билчү досуң бар,  
Сый-сыпатын көрүнүз.  
Кайгырбагын өткөнгө  
Кайрадан элди көрдүнүз.  
Эргип жаткан элиңе,  
Эми, эрмек болуп бериңиз!  
Эсил Током кеби деп,  
Элде калсын белгиңиз,  
Токтогул келди дегенде,  
Тосту элдин баарысы,  
Абдыкерим, Баястан,  
Назараалы, карысы,  
Топудай болгон Алымкул,  
Тосуп алды аташсын,  
Бул да ниетинин калысы,

- деп басылып комузду Токтогулга сундум. Анда  
Током:

- Биринчи келип турганым,  
Мелтиреген бийик кыр.  
Комуздун үнүн уксак деп,  
Кыз-келин күтүп жаткандыр.  
Күлпөт куруп берсин деп,  
Кемпирлер да айткандыр.  
Кымызга кызып калган эл,  
Кызытат экен биздин ыр.  
Атасын тосту алдынан,  
Алмадай балам Алымкул,  
Араласам кадырлап,  
Айттырбай сырды табышкан,  
Ар качан ачык, пейли март,  
Ардактап тосуп алышкан,  
Жаным курман өзүңө,  
Жалпы журтум эсен тур,

- деп Токтогул бир аз ырдагандан кийин күн да батты.  
Ал кезде шам чырак сейрек болор эле. Үйдүн ичине караңгы  
түшкөндө Токтогулга арнап союлган койдун эти бышып  
табак тарта башташты. Токтогул төрдө үч-төрт ак сакал  
кишилер менен олтурган. Бир маалда баш салынган  
табакты кармады да, карыларды күлдүрүү үчүн андагы башты  
дасторкондун мен жаккы четине жылдырып койду.  
Сырттагы кыз-келиндер үйдүн туурдугун түрө коюп,  
керегенин көзүнөн менин чапанымдын этегинен тарткылап:

- Өзүң эле жей бересиңби, бизге кана? - дешип турушкан  
болучу. Кыз-келиндер оюн-чынга аралаш кулагымдын  
кужурун алып бараткан соң башты аларга кармата бердим.

Алар чурулдашкан бойдон менден алган башты окчун жердеги асканы карай көтөрүп жөнөштү. Илгери ушундай болуп кыз-келиндер үйгө батчу эмес. Токтогул болсо баягы башты жеймин дегенсип тартылган табактан устукан алган жок. Кыскасы кабырга да алган жок. Башка устукан албагандан кийип:

- Жанагы баш кана? - деп менден сурады. Мен: - көргөнүм жок, - дедим эле, - сен кантип көргөн жоксуң? - деп комузун алып ырдап жиберди:

Белгилүү мерген аңдыса,  
Беш аркар качат аскага.  
Перзентимдей көрчү элем,  
Менин көңүлүмдү таштаба.  
Пейлинди менден бурбасаң,  
Бейбаштыкты кылбасаң,  
Бер жагыңа жылдырып,  
Бекитип койгон баш кана?  
Пейлинди бузуп, жубарымбек,  
Берип койдун башкага.  
Кыз-келин жешип жаткандыр,  
Кереге таш, аскада.

**Анда мен:**

— Көтөрүп баккан атамдай,  
Көрөмүн сиздей асылды.  
Көөнүмдү менден бурдун деп,  
Көп кыйнаба, касмынбы?!  
Көпчүлүктө уялтпа,  
Токо, көргөнүм жок башыңды.

**Токтогул:**

Атуучу мерген андыса,  
Алты аркар качат аскага.  
Ардагымдай көрчү элем,  
Атаңдын көөнүн таштаба.  
Азыр пейлиң бузулуп,  
Алданып кеттиң башкага.  
Атаңа көөнүң түз болсо,  
Алдыңа койгон баш кана?  
Мен карыларды алдап жатканда,  
Алдырып ийдин, башкага.  
Азыркы ишиң чоң уят,  
Артымда жүргөн жаш бала!

**Анда мен:**

Аралашып ар дайым,  
Токо, мен артыңда жүргөн медерин.  
Алты жаш бала эмесмин,  
Алдоого кантип көнөйүн.  
Башты сизден жашырып,  
Башкага кантип берейин.  
Жабыркап, Токо, кайгырба,  
Жоголгон башты төлөйүн.

-Токтогул комузун алды да, тышка жөнөдү.  
Токтогулдун артынан элдин баары кошо чыгышты. Ошондо  
тиги кыз-келиндерди карай Токтогулдун ырдаганы:

Аралап азыр карайын,  
Бекинген аска ташыңды.  
Арт жагынан тарткылап,  
Алдапсыңар жашымды.  
Ачка калды атасы,



Алып кел, кыздар башымды.  
Кыз-келин кыйын амалың,  
Кыялын буруп баланын,  
Чын эле доолап жатат деп,  
Бүркөлбөсүн кабагың.  
Алымкул балам бериптир,  
Алтындай болгон кыз-келин,  
Аш болсун жеген тамагың.

## **ТОКТОГУЛ МЕНЕН АЛЫМКУЛ (АКБААРЫ)**

Токтогул менен Алымкул Кара-Суу жайлоосунда  
Машакара деген кишинин тоюнда элдин көңүлүн ачуу  
максатында ырдап турган жери:

**Алымкул:**

-Ээрчип келдим абамды,  
Элге айтамын саламды.  
Эркек-аял бек турсун  
Эсенби, калкым, аманбы?

**Токтогул:**

- Ээрчитип келдим эл сага,  
Эрбейген жапжаш баламды.  
Эсимден чыгып Топчубай  
Бул ордуна туткан каралды,

**Алымкул:**

Токомдон үлгү албаса,  
Топудай балаң, өсөрбү.

Тоюндун чыктым үстүнө,  
Толкуган көп эл эсенби?

**Токтогул:**

Белгилүү Беш-Көл өзөнү,  
Бер жагында ашуу кесени,  
Алымкул, балам, таанып ал,  
Атандын ушул өз эли.

Ушинтип ырдап турганда, орто бойлуу, ак жуумал карагер ат минген жаш жигит бастырып келип:

— Ой, Токо, сенин ырынды, күүндү эл сүйөт. Бул баландын үнүн жаңы угуп олтурабыз. Азыр аял-эркек тең укуктуу. Канакей аялдардын бирөөн ырдабайсыңарбы? — дейт.

**Ошондо Алымкул:**

— Айлын коргоп душмандан,  
Токо, азамат чыгат эрдикке.  
Кара малдай сатылып,  
Кайгылуу күндө жүрчү элең  
Акыйкат совет эркиндик,  
Токо, аялдар жетти теңдикке.

**Токтогул:**

— Акыйкат совет болбосо,  
Балам, ким кылмак эле мындайды.  
Каркырадай созулуп,  
Катарга башы кошулуп,  
Укугуна аял тең болду,  
Балам, урматтап кошуп ырдайлы.

**Алымкул:**

— Ак шумкар алат чабыттап,  
Айдың көлдүн чүрөгүн.

**Токтогул:**

— Жалпы аялдын жонунан,  
Жарыкка чыккан жолунан.  
Жаштык кылбай түз ырдап,  
Жактырчы, балам, бирөбүн.

**Алымкул:**

- Жакшысын кайдан билеман,  
Токо, жаңы көргөн элиңден.

**Токтогул:**

Жаш да болсоң апкелдим,  
Балам, сенин жайнаган Талас жериңен:  
Жаныңда катар олтурат  
Не бир жагалмай куштай теминген.  
Жаштык кылбай Алымкул,  
Жаңылбай айткын кебиңден.  
Жакшысын таап ырдасаң,  
Балам, жамалдар чыгат келинден.

**Алымкул:**

Кадырын кайдан билемин,  
Казыр көргөн элиңден.  
Кармасам ширин сөзүңдү.  
Токо, мен калтырбай эстейм, көңүлдөн.

**Токтогул:**

-Каалап сени алып келдим,  
Балам, казана Талас жериңден.  
Каргадай болгон жубарымбек,  
Калтырбай айткын кебиңден.  
Кашыңда катар олтурат  
Не бир карчыга куштай теминген.  
Кадырын таап ырдасаң,  
Балам, каркыра чыгат келинден,

**Алымкул:**

— Асылын кайдан билемин,  
Токо, азыр көргөн элинден.  
Алтыным Током сөздөрүн,  
Мен алсам дейм сактап көңүлдөн,  
Амандык болсо жаш башым,  
Ажал-кырсык өлүмдөн.

**Токтогул:**

Алмадай болгон, Алымкул,  
Алып келдим мен сени,  
Атактуу Талас жериңден.  
Алдыңда катар олтурат,  
Не бир ак шумкардай теминген.  
Алмадай болгон жубарымбек,  
Адашпай айткын кебиңден.  
Асылын таап ырдасаң,  
Балам, асылдар чыгат келинден.

Алымкул: «Кимисин ырдасам, Кайсынысы Токомо жагаар экен? деп ойлонуп калат. Көпчүлүккө көз чаптырып жатып, элдин чет жагындагы кызыл жоолук, кыйгач каш, кызыл келин, мен да сулуулардын биримин дегенсип суйсалып турат. ушул кызыл келинди бир кыйкырып көрөйүнчү — деп ойлоп, Алымкулдун ошону карата ыр чылбырын ыргытып ырдап турган жери:

Кыялдан кымбат сөз тапкан,  
Кызыл тилдин чебери.  
Кыйкырсак кантет, ээ Токо  
Кызыл жоолук, кыйгач каш,  
Тиги кызыл жоолук жеңени,  
Оймок ооз, кара көз,  
Токо оюңа туура келеби?

**Анда Токтогул:**

-Кызылды көрсөң кызыгып,  
Кыялың сенин бузулуп.  
Кыйкырып калдың жубарымбек.  
Кызыл тору жеңени.  
Кылчактабай тура тур,  
Абалы бир айлантып көрөлү.

Кызыл тору келин Токтогулга жаккан жок. Анын сол капталында кара тору, татынакай келин олтурат эле. «Токомо кызыл торусу жакпады, эми кара торуну тооруюнчу» деп ырдап турган жери:

- Кааласак кантет, э Токо,  
Баягыдан калем каш кара торуну,  
Анын, Токо, жакпайбы,  
Айтууга сизге жоругу?

**Токтогул:**

-Аялды теңге жеткирген,  
Балам, акыйкат совет жолубу?  
Кабагын бүркөп олтурат.  
Кара тору жеңеңиз.  
Катырбасын шорумду.  
Аралап, балам, бүтүн көр,  
Табылар андан сонуну.

**Алымкул:**

- Жаңы көргөн элинден,  
Токо, мен жактыра албай жатамын.  
Ойдогусу табылбайт.  
Токтогул булбул атамын.  
Кызылын айтсам туура эмес,  
Менин кыйын болду чатагым.

**Токтогул:**

- Топудай балам, жубарымбек,  
Мен ушунуңа капамын.  
Анын акыл-эсин санабай,  
Жакшы экен деп жармашпа.  
Анын үстүндө жибек чапанын.

**Алымкул.**

- Жаңы көргөн элиндин,  
Жакшысын кайдан билейин.  
Жайкалган токой карагай,  
Мен кайсыга конуп түнөйүн?

**Токтогул:**

Жакшысын тапсаң, Алымкул,  
Сени мен жаныма алып жүрөйүн.  
Жакшысы ушул экен деп,  
Жамалына кызыгып,  
Жаштыктан пейлиң бузулуп,  
Жаза кармап албагын.  
Балам, жамбашка түртмө дүлөйүн.

**Алымкул:.**

-Кайсы бирин каалайбыз,  
Катар турган жеңемин.  
Кайсалап таппай жатамын,  
Кадырды билчи чеберин.

**Токтогул:**

Карачы балам бирөөнү,  
Аны мен калыс сынап көрөмүн.  
Кадыркечи ушул деп,  
Алмадай бетти кызыл деп.  
Кармап калып жүрбөгүн.  
Жубарымбек, бир капталга түртмө керенин.

**Алымкул:**

Кыйкырсака кантет, Токтогул,  
Тигил кызыл тору жеңени.

**Токтогул:**

Кызылды көрсөң кымтыңдап,  
Кыйкырасың, жубарымбек.  
Ашыкпагын жеңе деп,  
Абалы бир айлантап көрөлү.

**Алымкул:**

Кадырлап айтсам болобу,  
Калем каш кара торуну?

**Токтогул:**

Ашыкпай балам, тура тур.  
Табылар башка сонуну.  
Картаңды сүйбөс жан болуп,  
Кайнатпасын шоруму.

**Алымкул:**

Кайсы бирин ырдайбыз,  
Токо, кимдин жагат поруму?

**Токтогул:**

Жакшынын жөнү ошондой,  
Башка болот жоругу.

**Алымкул:**

Кызыл тору жакпаса,  
Токо, мен кыдырмак болдум көбүнө.

**Токтогул:**

Кыялын билим таап айт,  
Кызыкпай балам өңүнө.

**Алымкул:**

Баары эле жакшы көрүнөт.  
Барчын куштай теминген.

**Алымкул:**

Ушул айткан сөзүнө,  
Оюнда акыл-эс болсо,  
Упадай бети агарган,  
Укурук моюн кара көз,  
Бир урматтуу келин кез болсо.

**Анда Токтогул:**

Уккан сөзгө түшүнөт,  
Балам, ошол келинде акыл-эс болсо.  
Сурмалуу көз, ак маңдай  
Аны суктанып карап көз толсо.  
Кадырды билбей кор кылат  
Өзү бир байкабас туюк нес болсо.

Токтогулга каратору келин да жакпай калды. «Эми эмне кылам? — деп турганда, аялдардын баш жагында ак жибектен көйнөгү бар, сөйкө сабагын көрсөтүп, каркырадай мойнун созуп, тамагын жасап, мойнундап беш кабат шурусу бар узун бойлуу ак келинди көрө коюп, Алымкул:

- Садагаң кетейин Токо, тээтиги ак келинди ырдасак кантет? - деп шыбырады.

- Кана, жубарымбек, ошону ырдасаң ырда, - деди Токтогул.

**Алымкул:**

-Пейлим сүйдү ырдайлы,  
Токо, тиги беш кабат бермет, шуруну.  
Бет алдыңда ак келин,  
Токо, көрөсүң кандай мунуму.

**Токтогул:**

-Безилдеген, жубарымбек.  
Мен да сүйөм мунуңу.  
Мелтиреген ак келин,



Мени мактар бекен деп,  
Бизди карап турубу?  
Белгилегем ак келин,  
Бая эле бетинде аппак нуруңу.

**Алымкул:**

- Ак бетинин актыгы,  
Токо, пияланын агындай  
Ак бетинин кызылы,  
Ак тооктун канындай,

**Токтогул:**

- Алымкул, болдуң убара,  
Балам, ак келин сага табылбай.  
Анардай беттин ысыгы,  
-Арчалуу от жалындай.  
Асылып, балам, бек карма,  
Мына алтындын жөнү мамындай,

**Алымкул:**

- Токо, эки беттин кызылы,  
Эркинге бышкан анардай.  
Эң башкача көрүнөт,  
Эркинге күйгөн фонардай.

**Токтогул:**

Эсинден танган шекилдүү,  
Балам, эртеден бери таба албай.  
Эси бүтүн ак келин,  
Элирип баскан маралдай,  
Эр жигитке арман көп,  
Куду ушул ак келиндей жаралбай.

**Алымкул:**

Сулууну сулуу дейт бекен,  
Суксурдай басып таранса.  
Суктанбай киши тура албас,  
Токо, суйкайып артын каранса.

**Токтогул:**

Суксур моюн ак келин,  
Карачы суу бойлоп баскан маралча.  
Эр жигитке арман жок  
Балам, ушул ак келиндей жаралса.

**Алымкул:**

Сурмалуу көз, ак мандай,  
Сүрөткө боюн тарткандай.  
Сүзүлгөн сонун ак келин,  
Токо, сүйлөшпөй сырын тарткандай.

**Токтогул:**

Кызыл кандай, ак кандай,  
Балам, кыялыңа кызыл жаккандай.  
Кыраан ала барчыным,  
Бүгүн бир кызыл алтын тапкандай,

**Алымкул:**

- Казыр көрүп кубандым,  
Кара-Суу жайлоо белиңди,  
Калк сагынып калыптыр,  
Токо, канттай ширин кебиңди.

**Токтогул:**

- Акыйкат, теңдик көлүнө,  
Аялдар балкып чөмүлдү,  
Алымкул тапты Аксыдан  
Карачы алтынга бергис келинди.

**Алымкул:**

- Кундуздай болгон кара чач,  
Жеңе куюлуп турат далыңдан,  
Торгоюм Током ырдоого,  
Бүгүн бир тотудай келин табылган.

**Токтогул:**

Аялдар алып укугун,  
Балам, булар акыйкат күндө жаңырган.  
Баягы жаштык бар болсо,  
Келтектөп күндө урсаң да,  
Кет -деп түртүп турсаң да,  
Ак келин ким кетсиң сенин жаныңдан.

**Алымкул:**

-Абалап учкан өрдөк, каз,  
Айдың көл көрбөй конобу?  
Тээтиги ак куудай болгон ак келин  
Айтууга туура болобу?

**Токтогул:**

Айткан сайын ак келин,  
Кийим башын оноду.  
Кааладың балам ырдайлы,  
Каркыра менен сонону.  
Акыйкат теңдик болбосо,  
Балам, аялдар мындай болобу?

**Алымкул:**

Ирмөөдөн тилим талбайсың,  
Жеңе илбесин шекер балдайсың.  
Ирбилип күйгөн шамдайсың,  
Иреттүү кырчын талдайсың:

**Токтогул:**

- Иреңдин актыгы,  
Тээ тескейге жааган кардайсың.  
Иреңин аппак, бото көз  
Ак келин, илгерээк кезде кандайсың?

**Алымкул:**

Жаңсоодон тилим талбайсың,  
Жамалың шекер балдайсың.  
Жанаша кырчын талдайсың,  
Жеңе, жаркырап күйгөн шамдайсың.

**Токтогул:**

-Жамалыңдын актыгы,  
Тээтиги жаап койгон кардайсың.  
Жамалың аппак бото көз,  
Ак келин, жашыраак кезде кандайсың?

**Алымкул:**

- Кызыл тил албай сайрайсың,  
Кыялың шекер балдайсың.  
Кырчын жапжаш талдайсың,  
Кыярып күйгөн шамдайсың.

**Токтогул:**

- Кызылың кызыл, агың ак,  
Тээ кыранга жааган кардайсың.  
Бурала басып жарк этсең  
Булуттан чыккан айдайсың.  
Кымбат баа ак келин,  
Чырагым, кыз кезинде кандайсың?

(Бир бала чаап келип:—«Келиндин аты Акбаары,  
күйөөсүнүн аты Самсаалы» деп ырчыларга шыбырады.)

**Алымкул:**

- Күйөөсү экен Самсаалы,  
Тээ минип турат торуну.  
Башында бар суусар бөрк,  
Мунун да түзүк экен поруму.

**Токтогул:**

-Аялды теңдикке жеткирген,  
Балам, акыйкат совет жолубу?.  
Акбаары жасап берген го,  
Кайырма жака тонуңу.  
Арманың жок жаштыкка  
Иним, алганың жаштын сонуну,

**Алымкул:**

Күлүктү минген Самсаалы,  
Токо, күмүштөй болгон Акбаары.  
Күдүрдөн алтай тиштеген,  
Сакеңин күмүш жаак капканы.

**Токтогул:**

Балам, күзөгөн кызык той -деп кой,  
Булардын күлүп-ойноп жатканы.  
Гүлдөгөн кыргыз элинен  
Самсаалы бир күзгүдөй сулуу тапканы.  
Күкүк экен шактагы,  
Күкүктү кечке сайраткан  
Келинде чүрөктөй беттин аппагы,  
Гүлдөгөн Аксы жеринен,  
Аял теңдик жөнүнөн,  
Балам, күмүштөй келин Акбаары,

**Алымкул:**

Бууданды минген Самсаалы,  
Буралган сонун Акбаары.

Мурдунан бери тердетип,  
Токо, бул балаңдын тапканы,

**Токтогул:**

Будурдан алтай тиштеген,  
Сакендин бурууга салган капканы.  
Булбулду кечке сайраткан,  
Келиним упадай өңдүн аппагы.  
Булактуу жайлоо жеринен,  
Аял теңдик жөнүнөн,  
Балам, буралган сулуу Акбаары

**Алымкул:**

Аргымак минген Самсаалы,  
Ак жибек кийген Акбаары.  
Акшындап жүрүп кечке издеп,  
Токо, ушул Алымкулдун тапканы.

**Токтогул:**

Адырдан алтай тиштеген,  
Сакенин алтын жаак капканы.  
Ала-Тоо кыргыз элинен,  
Бир асылын издеп тапканы.  
Аземдүү кызык той деп кой,  
Булардын алышып ойноп жатканы.  
Акынды кечке сайраткан,  
Балам, айдай беттин аппагы.  
Акбалапан тоту экен,  
Ак кайың чынар шактагы.  
Аксы багыт жеринен  
Аял, теңдик күнүндө,  
Балам, алтындай сулуу Акбаары.

**Алымкул:**

— Акбаары жасап берген го,  
Тиги Сакенин кайырма жака ичиги.  
Аксыдан таап ырдадык  
Токо, акылы толук кишини.

**Токтогул:**

— Аялын ырчы ырдаса,  
Самсаалы кубанычка толтур ичиңи,  
-Аксы багыт жеринен  
Аял тендик жөнүнөн  
Алымкул тапты ырдадык.  
Акбаары сулуу кишини.  
Арманы жок жаштыкка,  
Иним, алган жандын түзүгү,

- деп ырдап токтогондо, Акбаары күйөөсү Самсаалы менен бир аз сүйлөшө калып, Токтогулдун үстүнө кара нооту чепкен жаап, Алымкулга кызыл кымкап чапан берет.

**Алымкул:**

Куттуу болсун, ээ, -Токо,  
Акбаары жапкан чепкени.

**Токтогул:**

-Акылдуу экен Акбаары,  
Абамдын жолу ушул деп,  
Мени бир алдагандай эптеди.  
Артына кара тон жапса,  
Агарып сакал картайып,  
Токоңон асыл жаштын кеткени.

**Алымкул:**

Каркырадай Акбаары,  
Токо, сизге кадырлап жапкан чепкени,

**Токтогул:**

Какшык болуп баратат,  
Каргадай балам кептери.  
Карынын жолу ушул деп,  
Мени бир кара тон менен эптеди.  
Кара чепкен тон жапса,  
Токоңон кайран жаштын кеткени.

**Алымкул:**

- Ошондон жакшы дейсизби,  
Токо, колумда кымкап кызылы?.

**Токтогул:**

Ээ, жубарымбек, он сом төмөн болсо да,  
-Ак келин берсечи эле ушуну.  
Кызылды сага бергени,  
Келиндин кыялынын бузугу.

**Алымкул:**

Акылдуу киши турбайбы,  
Тон жаап сизди сыйлады.

**Токтогул:**

—Аялдар көрүп олтурсун,  
Акыйкат теңдик турганын.  
Алганың менен аман бол,  
Алышып ойноп жыргагын.  
Эртеден берки сөзүмдү,  
Эсиңе алып кайгырба,  
Тим эле эл күлсүн деп ырдадым - деп Токтогул

ырын токтотту.



## ТОКТОГУЛ МЕНЕН ШАРШЕН

«Токтогул эң даңктуу, өтө салттуу, түгөнбөгөн ырдуу» деп элден угамын. Ушул акынга бир кезиксем деп кумар болдум, бирок муунум эле титирейт.

Токтогул чайканада уктап, жаткан экен, «Бул эмнеси? Эл көп ырдатып чарчаткан го» деп ойлодум. Бу кишини батынып ойгото албай эмне кыларымды билбедим. Аңгыча бирөө арак ичип олтурган экен. Ошол аракты алып аракка: «Э арак, өң карама тамаксың, кедейге, кембагалга азапсың, анча-мынча кишини тоотпойсуң» деп, күрсүлдөп жибердим эле, Током ойгонуп башын көтөрдү.

— И, салоомалеким, Токо! Сизди мурун көрбөгөн экенмин, үстүңүзгө кирбеген экенмин. Мен болсом ушул элдин күчтүүсүмүн, жалгыз үй болсом да түптүүсүмүн, Сиз менен эсендешейин деп келдим. Токо, Шаршен деген менмин,— дедим.

Анда Токтогул колун сунуп:

— Оо балам, укчумун кабарыңды, отур-отур! – деди да комузун алды. Мен жанына отура кеттим.

— Кеп өңдө-түстө эмес Шаршеним, таңдайыңдын агын айт да, маңдайыңдын багын айт, баалуу иш кылбаса, эр азамат жарыбайт. Бу туугандарың Токондун күүсүн угуз деп ээрчип келишкендир, эмесе ырдап берейин. Келе комузду. Током комузду колуна алып, минтип ырдады:

Колумдагы комузум,  
Кошо чыгат добушум.  
Кооздоп ырдайт элине,  
Өнөрпоздун жолу ушул.  
Уят болот өңдөнөт  
Унчукпай бекер коюшум.

Салам айтам журтума,  
Сагынган мен бир ырчыңа,

Ар ким ашык болчу эле,  
Сагынышып сыртымдан.  
Саал ылдыйлаган кезегим,  
Күлүктүк күч курчумдан.  
Агарды балдар сакалым,  
Арманын айтып жатамып.  
«Акын Током кайда?» деп,  
Астачы эле катарым.  
Андагыдай эмесмин,  
Алтымыш тогуз жашадым.  
Айтам десем айталбайм,  
Айтпасам, Калкым, сынат назарың.

Жаш чагымды ойлосоң,  
Керүүдө жайлуу тал элем,  
Керегим тийчү жан элем.  
Келин-кыздын жанында,  
Кеп айтып турчу бала элем.  
Кечки күйгөн шам элем.  
Балачакты ойлосоң,  
Капталда калың тал элем,  
Кадырым бийик жан элем.  
Камандарга —манапка,  
Каяша берчү бала элем,  
Караңгыда шам элем.  
Азыр ойлойм өзүмдү,  
Кериге оттоп мал болдум,  
Кебимди таппай дал болдум.  
Кеңгиреген жаман чал болдум.

Эми болжойм өзүмдү,  
Капталга оттоп мал болдум.  
Каруум кетип дал болдум,  
Капырай, каңгыраган чал болдум.  
Абалым жок, алым жок,  
Арып калган кезегим.  
Алтымыш ашып жетимишке,  
Барып калган кезегим,  
Жол жоргодон бул тапта,  
Танып калган кезегим.  
Жону жука ылдыйлап,  
Карып калган кезегим.

Оңбогон ушул карылык,  
Оозумда отуз тишим жок.  
Өңүм менен түсүм жок,  
Өзгөчө менин күчүм жок.

Мурункудай элестеп,  
Түнкүсүн көрчү түшүм жок.  
Ойноп күлөр кишим жок,  
Бала болгон кезегим,  
Эчтеме менен ишим жок

Абаң сайрайт, нарк ушул,  
Ар кайсынын салты ушул.  
Айтып бердим азыраак,  
Аңгеменин жартысын,  
А балдар, токтоп калайын,  
Аңгеменин арты ушул.

### **Менин Токтогулга кайтарган жообум:**

Токо, билбеген экенмин,  
Бирге жүрбөгөн экенмин.  
Чынын айтайын,  
Сүрдөгөн экенмин.  
Токо, башка ырчылар ырдаса,  
Эки күн же жети күн ырдайт.  
А менин ырым чай кайнар-  
кайнаганча түгөнбөйт.  
Кээде кайнай электе түгөнүп кетет.  
Мына ырдап көрөйүн:

О торгойдой Токо, билбедим,  
Ортодо нечен тоосу бар,  
Тобунда бирге жүрбөдүм.  
Тамаша ырларым бар эле.  
Токо, жагар бекен бир кебим?

Күлүктөй Токо, билбедим,  
Көпчүлүктө бирге жүрбөдүм,  
Көрө электе сүрдөдүм.  
Күлкүлүү ырым көп эле,  
Токо, жагар бекен бир кебим?

Азыраак айтпай каламбы?  
Ардактуу Током, аманбы?  
Учурашпай каламбы?  
Улуу, Током, аманбы?

Аргымак, күлүк, тобурчак,  
Ат минген Током, аманбы?

Ак калпак кыргыз ичинде,  
Нарк билген Током, аманбы?  
Токо, менин акындыгым аз эле,  
Ар ишке оозум маш эле.  
Токо, ырчылыгым аз эле,  
Ышкыга оозум маш эле.

Чоң ырчы, Током, сен элең,  
Чоочуган иниң мен элем,  
Комузчу Током, сен элең,  
Корунган иниң мен элем,  
Букарага болушуп,  
Намысчыл Током, аманбы?  
Бир жума чапса талыкпас,  
Алысчыл Током, аманбы?

Кедейлердин кенчисиң,  
Күмүш Током, аманбы?  
Кечке чапса талыбас,  
Күлүк Током, аманбы?

Токо, акын жок жерде акынмын,  
Айтайын деп жатырмын.  
Алдыман жоо качырса,  
Кайра тартчу баатырмын.  
Ардактуу Токо, толук ук,  
Амандашып жатырмын.  
Агайын астап калганда,  
Айдоодо жүрчү бакырмын.

Ырчы жок жерде ырчы элем,  
Эмгекчи элдин алдында  
Эрмек болуп турчу элем.  
Азыраак жерге жеткирбес,  
Алабарман курч элем.  
Ак сакалга жакынмын,  
Ашына себер мурч элем.  
Кызык-кызык кеп айтсам,  
Калкым, кулак салып турчу элең.  
Токо, мен да акын элем ортого,  
Аралашып жүрчү элем,  
Сарбагыш менен солтого,  
Усталык жайым бар эле,  
Токо, картөшкө менен сорпого!..

Чайканада эл көп. Күлкү. «Шаршен жакшы айтты. Оо, чиркин Токомдун дабышы комуз менен кошо кетет экен» деп, эл тарады.

## **БОТОБАЙ МЕНЕН СЫДЫКТЫН ТЕРМЕ АЙТЫШЫ**

### **Ботобай:**

Кебимди таштайм көлдөлөң,  
Ээ, балам,  
Кел, баштайлы термеден.

### **Сыдык:**

Баштасак майли, чоң ака,  
Бош келер ага мен белем.

**Ботобай:**

Жаз айланып, күз кетет,  
Чилде чыкса муз кетет.  
Буйлаланган нарга окшоп,  
Буйрукка карап, кыз кетет.  
Паанай себеп табылып,  
Басынткан оору дарт кетет.  
Азары өтүп журтуна,  
Азамат белдүү март кетет.  
Алыстагы дос-жарга,  
Ала кагаз кат жетет.

**Сыдык:**

Адамдан дөөлөт кайтканда  
Айдап жүргөн мал кетет,  
Ак сакалын жайкалтып,  
Айылдын көркү чал кетет.  
Ажал жетип, күн бүтсө,  
Аманат баштан жан кетет.  
Суюлуп жылдыз асмандан,  
Супусаадык таң кетет.

**Ботобай:**

Улуктар түшсө ордунан,  
Колунан амал-иш кетет.  
Эңилтип бойду карылык,  
Ээктен кашка тиш кетет.  
Казасы жетип, күн бүтсө,  
Калк башкарган зор кетет.  
Ачылса бакты-таалайы,  
Арылбаган шор кетет.

**Сыдык:**

Бинаа болуп адамзат  
Бул ааламга бир келет.  
Жакшы менен жамандар  
Жаами журттан иргелет.  
Мүнүшкөрдүн колуна  
Боз карчыга куш келет.  
Азамат эрдин колунан  
Акыры бир күн иш келет.  
Моймолжуган сулуу кыз  
Тагдыр менен туш келет.

**Сыдык:**

Он беште адам жаш болот,  
Жыйырмада мас болот.  
Отуз жашка жеткенде  
Ойноок аттай маш болот.  
Кыркында кыраан бүркүтсүң,  
Калкыңды калкаар түркүксүң.  
Эр ортону элүү дейт,  
Эсине толук келүү дейт.  
Алтымыш өмүр ап болот,  
Кара сакал ак болот.  
Калжан-кулжаң жоголуп,  
Кайтып калган чак болот.  
Издеген менен таппайсың,  
Жаштык дооруң келеби.  
Өмүрдү кыска жараткан,  
Тагдырдын шундай ченеми.  
Жетимиш деген жеткен жаш,  
Жаштыгың бүтүп кеткен жаш.



Миң айдын жүзүн көрөт дейт  
Магдыры курган сексен жаш.  
Анда-санда болгону  
Араң жетет токсонго.  
Көкүрөк согуп турбаса  
Катарда шондо жоксуң го,  
Насип бул деген бир башка,  
Кээде жетет жүз жашка,  
Артыңда адал из калат  
Аз өмүрдө түз басса.

**Сыдык:**

Жолборс кайтпайт изинен,  
Жигит да кайтпайт сөзүнөн.  
Жакшы да жаман болмоглук  
Жамики адам өзүнөн.  
Мунасип болсо алганың,  
Максатыңа жетесиң.  
Акылсыз болсо алганың  
Арман менен өтөсүң.  
Жоомарт болсо жолдошун  
Жаман жолго баштабайт.  
Жоо качырып кирсе да  
Жалгыздап сени таштабайт.  
Жоомарттын жолбун жолу ачык,  
Жадырап, дайым колу ачык.  
Жолоочуга жай берип,  
Жатына дагы боору ачык.

**Ботобай:**

Ээ, балам,  
Калк эскиртет өлбөгөн,

Кааданы билбейт көрбөгөн.  
Эл эскиртет өлбөгөн,  
Эч нерсе билбейт көрбөгөн.  
Туш келгенин мойсогон  
Тили жок душман сел деген.  
Эсиң болсо, жаш балдар,  
Эч убак эстен чыгарба,  
Энеңден кымбат эл деген.

## **БОТОБАЙДЫН АК ТАЙЫ: АЛЫМ САБАК АЙТЫШ**

### **Ботобай:**

Жаами журтка мактайын,  
Жанибарым, ак тайым.  
Кастарың минтип көбөйдү,  
Кайларга сени сактайын?  
Мага,  
Жаккан эле бир ишиң,  
Жабуулап багып минишим.  
Эсимден кетпейт, жанибар,  
Жоргодон жумшак жүрүшүң.  
Деп жүргөндө таптайын,  
Даңкыңды угуп, ак тайым,  
Куйруктан сени кур койду,  
Көралбастар дап-дайын.  
Эрте менен карасам,  
Эзелкидей көркү жок.  
Саар менен карасам,

Санаттагы бөркү жок.  
Оо, Сыдыгым,  
Куйругунан ажырап,  
Кулжурайып калыптыр.  
Кыл-мурутсуз көсөөдөй  
Мулжурайып калыптыр.  
Оңбогон найсап шумпайлар,  
Он чактысы барыптыр,  
Душманга касат кылгансып,  
Түбүнөн кесип салыптыр.  
Айткан сөздө бар кыска,  
Айтпай койсом жан куса.  
Баш болуптур шумдарга  
Байтал ууру кал Муса.  
Оо, Сыдыгым,  
Кармаптыр жалдан Кайып кар,  
Куйругунан айрылып,  
Ак тайым болду айыптар.  
Болушка барып, арз кылып,  
Биринчи кылам майыптар.

— деп, арманын айтты, Ботобай акем. Мен анын көңүлүн  
улап, минтип ырдадым.

**Сыдык:**

Боз тайыңдын куйругун  
Болушка барып, арз кылдың.  
Ак тайыңдын куйругун,  
Акимге барып, арз кылдың.  
Абалыңды сурабай,  
Акмак экен Мойдунуң.

Жабырынды сурабай,  
Жиндиби дейм Мойдунуң.  
Алва сатар аттарчи  
Аким болуп калыптыр.  
Паанасин элге тийгизбей,  
Бакыл болуп калыптыр.  
Кошоматтап көптүрүп,  
Доңуз кылып коюптур.  
Бир мүртөздү эл неге  
Болуш кылып коюптур.  
Ботобай аке, кары ырчы,  
Боз тайыңа жал бүтөөр.  
Куйругу өсүп жетилээр,  
Казыгыңа мал бүтөөр.  
Капа болбо бул ишке,  
Кадырынды эл билер.

## **БОТОБАЙ МЕНЕН СЫДЫКТЫН (БАЛА ЫРЧЫНЫН) АЙТЫШЫ**

### **Ботобай:**

Сайдамат эшен той кылып,  
Санатын элден зор кылып,  
Ар тарапка ат берип,  
Карындаш менен улукка  
Тойго кел деп, кат берип,  
Күла менен Окчудан  
Эки ырчыны апкелип,  
Эшендин тоюн эшитсе,

Келе берет бар ырчы.  
Мен боломун, жакшылар,  
Карып калган чал ырчы.  
Жанымдагы отурган –  
Жаңыдан чыккан бала ырчы,  
Жакжаңдаган кал ырчы.  
Түзүгүрөөк ыры жок,  
Алып көрсөң допусун –  
Чокусунда жүнү жок.

**Сыдык:**

Жараткан өзү жар болуп,  
Узак кылсын жашымды.  
Ээрчитип жүрүп, Ботобай.  
Тынчытпадың башымды.  
Тыткылап жүрүп, жок кылдың  
Төбөмдөгү чачымды.  
Айтканымда жалган жок,  
Сен көсөөнүн дардинан  
Башымдын жүнү калган жок.  
Жерге түшкөн чачымды  
Кандай кылып топтойсуң?  
Эгинди тиктесем,  
Элүүдөн ашык жүнүң жок,  
Энеңе эле окшойсуң.

**Ботобай:**

Кудай кылган башыңды,  
Док кыласың, кал ырчы.  
Мындай болсо калганын  
Жок кыласың, кал ырчы.  
Саратан ай тууганда,  
Кашка чымын кууганда,

Кычышкан башың кашынып,  
Кың этип консо бир чымын,  
Көлөңкөдөн чыкпайсың  
Куптангача жашынып.

**Сыдык:**

Таап айттың ырыңды,  
Ботобай, келтирдиң менин жинимди.  
Мага душман кыласың  
Ызылдап жүргөн чымынды.  
Букараны башкарган  
Улуктардын пеши бар.  
Башыма консо ызылдап,  
Чымындардын эси бар.  
Пайда чыкса башымдан,  
Баамдап конот чымындар.  
Шул баштан кардым тоет деп,  
Андап конот чымындар.  
Айтсам айып кылабы,  
Сенин жүнү жылма ээгиңе  
Чымын турмак, Ботобай,  
Ит паша конуп турабы?

**Ботобай:**

Дүнүйө доорун сүрөсүң,  
Жаштыгыңдан бер жакка  
Мага моюн бербейсиң.  
Саратанда да сасытып,  
Башыңа телпек киесиң  
Ошон үчүн, Сыдыгым,  
Жуда эле жаман мүнөзүң.  
Саратан ай тууган кал,  
Сакаят деп жарасы

Чылага башын жууган кал.  
Каргалар көрсө кууган кал,  
Как чилдеде какшатып,  
Карга башын жууган кал.  
Азали паркын сурасаң,  
Бул-Сайдаматка тууган кал.

**Сыдык:**

Душманга карап октолсо,  
Беш атардан ок чыккан.  
Абалыдан акылы  
Күнгөй менен Тескейден  
Ботобай, мага окшогон калдардан,  
Журтту сурап көп чыккан.  
Үч жыл болду миң башы  
Ишенбай чыккан Өзгөндөн.  
Миң башы болуп журт сурап  
Миңбай кал чыккан Кыпчактан.  
Ноому кетип ааламга  
Мына Нооман чыкты сарттардан.  
Барычы болуп атылып  
Пахыр чыкты калдардан.  
Мага окшогон атактуу,  
Акун чыкты калдардан.  
Ичимден кайнап ыр чыккан.  
Астамандан бул жакка  
Сага окшогон көсөөдөн  
Эл башы болуп ким чыккан?  
Ырчынын оозу шок болот,  
Калдын париштаси көп болот.  
Калдан көрө көсөөнүн  
Касиети жок болот.

— деп ырдашат. Бир адам келип, Сыдыктын кулагына «Мырзакерим бай көсөөдөн ырдабасын» деп жатат деп шыбырап, жыйырма беш сом берет. Анда Ботобай Сыдыкка: «Кайтпай ырдай бер, Жекетыттын казысы «Калдан ырдабасын деп, мага отуз сом берип кетти» дейт. Ошондо той ээси эки ырчыга эки тон кийгизет.

**Сыдык:**

Эстүүлүгүн билгизди,  
Эки ырчыга эки тон  
Эл ичинде кийгизди.  
Адамдар тиктеп карашты,  
Мага берген ак тону  
Эң эле жакшы жарашты.  
Көңүлүм өсүп, топ калдым,  
Ала-була тон кийип,  
Молдо ыймандай боп калдым.  
Атымды көргөн жорго дейт,  
Тонумду көргөн молдо дейт.  
Билбеген бир кыл адамдар  
Молдолугу күман дейт.  
Тонумду көргөн адамдар  
Бир мечитке ыйман дейт.

**Ботобай:**

Ырынды уккан адамдар  
Алыс кетип жылабы?  
Башынды билген адамдар  
Сени ыйман кылабы?  
Билбестен ыйман кылышса  
Башыңа селде турабы?  
Ыйман болуп, кокустан  
Алдына өтүп калганда,



«Самий аллоо» дегенде,  
Жылмышып түшсө саллаңиз,  
Кызарып калса каллаңиз,  
Кыйлага кетет номуңуз.  
Кызарган башты көргөндө  
Күлүп иет коомуңуз.  
Намыс кылып турасың,  
Намазды фасык кыласың.  
Эч ким сага карабайт,  
Шариятта, бала ырчы,  
Кал ыйманга жарабайт.

## **КАЛМЫРЗА МЕНЕН ЭШМАМБЕТТИН АЙТЫШЫ**

1890-жылдарда Калмырза Кетмен-Төбөгө барып, Каратал манаптын үйүнө түшүп калат. Мурун — кетки да көп каттап барып жүргөн экен. Ошол тапта Эшмамбет Караталды жандап, «бүтүндөй Кетмен-Төбөдө жалгыз ырчы менмин» — деп дөөгүрсүп турган учуру экен. Токтогул Сибирге айдалып, Курман болсо аны менен тизгиндеше албай, аш, тойдо өзү жалгыз ырдап, карааны көп ырчыдан кара нардай бөлүнүп туруучу экен. Калмырзанын келгенин, Караталдын ага ыклас коюшун көп жактыра бербей, менменсинип, жашы деле курбал, мурун — кетки жолугушуп жүрүшсө да, жакшылап саламга келбей, өнөрлөшүнүн кыжырына тиет. Ошондо Калмырза а бу сөзгө келбестен, Эшмамбетти карай беттеп ырдап калат.

### **Калмырза:**

Оо саруулардын ырчысы,  
Сан ырчынын сынчысы,  
Сен сайрап турган экенсиң,  
Башкага өзүң теңебей,  
Айткан сөздү кенебей,  
Курчуп турган экенсиң,  
Караталды каралап,  
Кара тилди сабалап,  
Сен кайкалап турган экенсиң,  
Кекирейген сарууну,  
Себелеп чыккан тарууну,  
Тайбуурулдай таскактап,  
Баатырларча каскактап,  
Толорсуктан тилейин,  
Томогоңду шыпырып,  
Жазанды колго берейин,  
Бир эчкинин доосунан  
Арага түшөр адам жок,  
Тентип келген Эшмамбет  
Сенин теңириңди тааныбай,  
Теңселе турган жөнүң жок,  
Сенин тегинди айтып берейин,  
Терип согуп келейин  
Аласа, дообуз жок эле,  
Адам үчүн парыз го,  
Алда таала калыс го,  
Эмне үчүн салам бербейсиң,

Амандыкка келбейсиң,  
Кудайга колуң жеткенсип,

Калкты бийлеп кеткенсип,  
Кандын сөзүн чечкенсип,  
Керилесиң керсейип,  
Сен кериле турган ким элең?  
Копо ажыдан таяк жеп,  
Байбичеден балак жеп,  
Жүргөнүңдү унутпа,  
Алдына түшүп Какендин  
Айтар сөзүн кулупта.

**Эшмамбет:**

Калмырза ырчы—деп койсо,  
Кайкалап калган окшойсуң.  
Кара эчки бирге сойгонсуп,  
Карын майга тойгонсуп,  
Капырдын сөзүн козгойсуң,  
Калп эле ырдап шаңкылдап,  
Сен калкып калган окшойсуң,  
Камчы салсам кадоолоп,  
Карыган төөдөй боздойсуң,  
Келбей жатып ырдайсың,  
Келбетимди сындайсың,  
Кыш да, жаз да кыдырып,  
Алкымыңды тыйбайсың,  
Буту, колуң сындырып,  
Өлбөсөң жаның тынбайсың.  
Алдыңа келип ийилип,  
Эки бутум бүгүлүп,  
Чөгөлөп салам бергидей,  
Сен Азиретаалы шер белең,  
Кербаланын чөлүндө,

Ак жолунда мерт болгон,  
Адамзатка шерт болгон,  
Асан, Үсөн эр белең,  
Өз ордунду билгейсиң,  
Сен Эшмамбетти ким дейсиң?  
Аталуу болуп калгансып,  
Атадан энчи алгансып,  
Алабарман сүйлөйсүң,  
Сен айтар сөздү билбейсиң.  
Энелүү болуп калгансып,  
Энеден энчи алгансып,  
Экиленип сүйлөйсүң,  
Сен эстүү сөздү билбейсиң.  
Тентип келсем Таластан,  
Мен теңдик таптым быяктан,  
Качып келсем Таластан,  
Мен коргон таптым быяктан.  
Аял алып, үй күттүм,  
Айдап-айдап мал күттүм,  
Алиге тентип жүрүпсүң,  
Бул кылыгың койбосоң,  
Айлаңды таппай сен кеттиң.  
Айтып берчи Калмырза,  
Сени калкалаган каның ким?  
Алыңды сулар бегиң ким?  
Ажыратар шериң ким?  
Таластан сени көргөмүн,  
Талдап көңүл бөлгөмүн,  
Тыңсынып мага сүйлөйсүң,  
Тыныгууну билбейсиң,  
Таптың бекен айлыңды,

Катын алган кайыңды,  
Мен билемин дайыңды.  
Кордоп мени сүйлөйсүң,  
Корунар сөздү билбейсиң,  
Менин коруна турган жөнүм жок,  
Мен коңулда жаткан жерим жок.

**Калмырза:**

Калк кыдырып Эшмамбет,  
Жүргөнүмдү ырдайсың.  
Кетмен-Төбө, Таласты  
Көргөнүмдү ырдайсың.  
Ырчынын сыны ыр болот,  
Ырдап кеткен жерине  
Ырыс менен кут конот.  
Ырчынын жайын билбеген,  
Ыркырашып сүйлөгөн,  
Ырдап келсе сүйбөгөн,  
Сага окшогон кул болот,  
Базарга сатса пул болот,  
Жүргөн жери чыр болот.  
Жактырбай мени ырдайсың,  
Эл кыдырып, ыр ырдап,  
Жүргөнүмдү сындайсың,  
Кетмен-Төбө келди — деп,  
Каратал көңүл бөлдү — деп,  
Катыны өлгөн адамча  
Тескери карап ыйлайсың.  
Кетмен-Төбө өрөөнү  
Сенин атаңдан калган жер эмес,  
Бул айтканың эп эмес,

Атаны кокуй Эшмамбет,  
Билбегенсип сүйлөйсүң,  
Сөз келер жайын билбейсиң,  
Жерге ээ болсо өз атаң,  
Кадыры арткан эр болсо,  
Кетпейт белең Манаска,  
Жүрбөйт белең Таласта.  
Карыган иттей коруйсуң,  
Караталдын короосун,  
Кайгың болсо айтып кал,  
Калпаңа айтып көрөйүн,  
Көңүлүмдү бөлөйүн.  
Жергемди менин сурайсың,  
Желден бүттү дейсиңби,  
Тегимди менин сурайсың,  
Текейден чыкты дейсиңби,  
Элимди менин сурайсың,  
Эрменден чыкты дейсиңби,  
Бегимди менин сурайсың,  
Белде жүрөт дейсиңби,  
Сен сыяктуу Эшмамбет,  
Элсиз жүрөт дейсиңби,  
Элдүүнүн камын жейсиңби.  
Уруум менин сарбагыш,  
Тайым баатыр жоочалыш,  
Шабдан аттуу төрөм бар,  
Жамандык түшсө башыма  
Сактап калар лөгүм бар,  
Мамбетаалы, Дүрүм бар,  
Алардай сенин кимиң бар?  
Кан Жантай уулу эр Шабдан,

Маңдайынан шам жанган,  
Көргөн адам таң калган,  
Орустардын пашаасы  
Олуя сымал сыйынган,  
Арага түшүп сүйлөшүп,  
Куткарган элин кыйындан.  
Бечарага бел болгон,  
Көзү жокко чел болгон,  
Алсыздарга ал болгон,  
Айласызга мал болгон,  
Үйсүздөргө үй болгон,  
Үнсүздөргө үн болгон,  
Динсиздерге дин болгон,  
Айтып көрчү Эшмамбет,  
Кабарың бардыр Шабдандан,  
Алай менен Гулчөнү  
Ажыраткан ажалдан.  
Көчүп баргам элиме,  
Мамбетаалы, Дүрүмө,  
Коюм жатат короолош,  
Буудай даным ороолош.  
Оокат издеп тентиреп,  
Кыдырып жүрөт — деп айттың,  
Эссиздигиң эмеспи,  
Ушу сөздү неге айттың,  
Жакырдык артта калганы,  
Сезип турсуң өзүң да,  
Сөзүңдүн чыкты жалганы.

### **Эшмамбет:**

Калпты, чынды койгулап,  
Канбачадай сүйлөйсүң  
Кабары бар Эшмамбет,  
Катыраарын билбейсиң,  
Катындарча тилдейсиң,  
Кумар ойноп кокуйлап,  
Коңулда калган сен элең,  
Кай жерде кимге тең элең?  
Чомун ойноп чоңкоюп,  
Чогоол болгон сен элең,  
Чойрондойсуң обу жок,  
Сен чоң аталчу ким элең?  
Гүлүстөн ойноп күбүлүп,  
Күлдө жаткан сен элең,  
Билбегенсиң сүйлөйсүң,  
Сен күлдү журтта ким элең?  
Таластан сени көргөмүн,  
Талдап көңүл бөлгөмүн,  
Катының болчу картайган,  
Тайган иттей тартайган,  
Насыяга баткансың,  
Кутула албай карзыңдан,  
Айлаң куруп жаткансың,  
Алдыңда атың жок болуп,  
Кумар ойноп шок болуп,  
Куурап жүргөн сен элең,  
Куунаган өңдүү сүйлөйсүң,  
Сен өз жайыңды билбейсиң,  
Анан Эшмамбетти тергейсиң.  
Таласка барсам урматтайт,



Таасын акын келди — деп,  
Чакырып күндө ырдатат,  
Жан дилимди жыргатат,  
Сага окшогон куу тумшук,  
Кайда болсо катылып,  
Карыса да жөн жатпайт.  
Сарууга барсам урматтайт,  
Сары<sup>1</sup> акын келди — деп,  
Кары, жашы чогулуп,  
Кирдүү колго карматпайт,  
Сага окшогон куу тумшук,  
Сандырактап катылып,  
Санжырга күтүп жөн жатпайт.  
Кетмен-Төбө жеримди  
Кең Таластан кем көрбөйм,  
Жок болсо жогум табылат,  
Өрдөп көңүл чабылат,  
Кайгырсам кайгым басылат,  
Калкы ызаат кылган соң,  
Кабагым кайра ачылат.  
Караталдай лөгүмдүн  
Короосун карар киши бар,  
Сандырактап сүйлөгөн,  
Сандуу сөздү билбеген,  
Сага окшогон ити бар.

### **Калмырза:**

Калжырадың Эшмамбет,  
Каадалуу сөздү билбестен,

---

<sup>1</sup> Сары — эң мыктысы, жакшысы деген мааниде.

Балжырадың Эшмамбет,  
Баалуу сөздү билбестен.  
Эр азамат башына  
Нелер келип, не кетпейт,  
Кумар ойноп күбүлсөм,  
Орго түшүп бүгүлсөм,  
Тартып алар лөгүм бар,  
Сарбагыш сансыз элим бар,  
Тентип жүргөн саруунун  
Таяныч кылар кими бар?  
Чомун ойноп чоңкойсом,  
Чөөткө түшүп тоңкойсом,  
Тартып алар лөгүм бар,  
Акыл кошор элим бар,  
Сага окшогон саруунун  
Алын суар кимиң бар?  
Гүлүс ойноп күбүлсөм,  
Көлгө түшүп чөмүлсөм,  
Куткарып алар лөгүм бар,  
Көңүлүм алчу элим бар.  
Тентиген жалгыз саруунун  
Көңүлүн суар кимиң бар?  
Тартайса да катыным,  
Бала тууду балпайтып,  
Калмырзаны кампайтып,  
Мен күйөөсү болом катындын,  
Ээси болом атымдын,  
Күч күйөө болуп жүрөсүң,  
Калмырзага тийишип,  
Эминене катылдың?  
Калк кыдырып жүрөмүн,

Кадырын калктын билемин,  
Калпыс ишти көргөндө  
Катыра сүйлөп күлөмүн,  
Калкыган башчы алдында  
Калтырап кетме жайың бар,  
Аныңды жакшы билемин.  
Эл кыдырып жүрөмүн,  
Эл кадырын билемин,  
Эсирип бирөө иш кылса,  
Элире сүйлөп күлөмүн,  
Эл башчысын көргөндө  
Эңиле түшмөк жайың бар,  
Аныңды жакшы билемин.  
Эссиздик кылып Эшмамбет,  
Эминеге элирдиң,  
Мунун да жөнү бар экен,  
Караталдын саркытын<sup>1</sup>  
Калтырбай ичип семирдиң.

Калмырза ырдап бүткөндө Эшмамбет жооп кайтармак болуп обдулуп калат. Анда Караталдын катарында боз үй толтура отурган журт мыкчыгерлери «Сөз бүткөндөй болду окшойт. Мындан ары айтышты узартуунун зарылчылыгы жок. Экөөң, тең жакшы айттыңар. Эшмамбет сен айтышты токтотуп, конок эмеспи Калмырзага жол берчи» дешти эле, ал макулдугун билдирип, башын ийкеди. Эки акын бири-бирине жылмая карап, жылуу жүз менен отуруп калган экен.

---

<sup>1</sup> Саркыт — калдык, кешик.

# КАЛМЫРЗА МЕНЕН БАРПЫНЫН БЕТТЕШҮҮСҮ (I түрү)

Калмырза менен Барпы Өтөмбайдын ашында айтышат. Барпы ырчы Анжыяндан келип, түндүк, түштүктүн кадырлуу датка, бай, манаптары чогулган алты канат боз үйдүн ылдыйрак капшытында айтышам деген ою жок бейкапар отурса, Калмырза беттеп ырдап калат.

## **Калмырза:**

Оо адигине, тагайды,  
Сарбагыш, саяк далайды,  
Баштап жүргөн жакшылар,  
Баалап сөздү айтчулар,  
Калк баштаган катталар<sup>2</sup>,  
Менин кадырым билчү даткалар,  
Журт баштаган катталар,  
Менин жөнүмдү билчү даткалар,  
Калыс сөздү айтчулар,  
Карасакал Калмырза  
Кармашканы болбойт — деп,  
Карыганча койбойт—деп,  
Каймана сөздү айтпаңар,  
Капа болуп кайтпаңар.  
Торконун көркү уз болот,  
Тойдун көркү сөз болот,  
Тополоң түшкөн эл болот,

---

<sup>2</sup> Катта — чоң.

Азамат көркү ат болот,  
Адырдын көркү мал болот,  
Аштын көркү туз болот,  
Айылдын көркү кыз болот,  
Жайлоонун көркү жаз болот,  
Жаман адам коркулдап,  
Өз элине кас болот.  
Өз боюн таза тутпаган,  
Жаман уул таз болот,  
Сүйлөгөнү пас болот.  
Сынчынын сөзү сын болот,  
Ырчынын көөнү ыр болот.  
Арка, Анжыян чогулса,  
Айтылуу байдын ашында,  
Жакшылары башында,  
Ырдабай койсо жөн болот,  
Анын салтанаты кем болот.  
Өтөмбайдын ашында,  
Анжыян, Арка чогулуп,  
Аргам жиби калбастан,  
Көчүп келди — деп уктум,  
Анжыяндик бала ырчы,  
Үч-Теректин баары ырчы,  
Барпы келди — деп уктум,  
Аттап-жөөлөп калбастан,  
Баары келди — деп уктум.  
Кембагалдын оокаты  
Жылымдыкка жетишпейт,  
Эр чекишпей бекишпейт,  
Ырдабай акын кетишпейт,  
Эл чогула келгенде,

Акындар ырдап айтышпай,  
Этек-жеңден тартышпай,  
Элдин көөнү ачылбайт,  
Эриккени басылбайт.  
Калк чогула келгенде,  
Катарлап акын айтышпай,  
Каруудан алып тартышпай,  
Калк кумары басылбайт,  
Калктын көөнү ачылбайт.  
Көп ичинде ырдабай,  
Көрөңгөңдү сындабай,  
Акындыгың айтылбайт,  
Алтын сөзүн чачылбайт.  
Журт ичинде ырдабай,  
Журтуң сөзүң сындабай,  
Ырчылыгың айтылбайт,  
Берметтей сөзүң чачылбайт.  
Бекинбей Барпы бел байла,  
Беттешели экөөбүз,  
Белден, колдон алышып,  
Буттан чалма чалышып,  
Сүрүшөлү экөөбүз.  
Капшыттан чыгып кел бери,  
Карт буура — деп карабай,  
Карынын жашын санабай,  
Ак ботодой жел бери,  
Айтышалы кел бери.  
Жаман, жакшы элде көп,  
Ырдашалы кел бери,  
Далайды көргөн Калмырза,  
Сырдашалы кел бери,

Ырчылыкты билдирип,  
Көмөкөйдө кызыл тил,  
Илебин тартсаң ширин тил,  
Кайрашалы кел бери,  
Кары, жашты кубантып,  
Кыз, келинди жубантып,  
Чаалыкпаган буудандай,  
Чаң ызгыткан куландай,  
Сен экөөбүз арыбай,  
Ырдагандан талыбай,  
Сайрашалы кел бери.  
Кыбыла кайсы, кут кайсы?  
Үзөңгү тебер бут кайсы?  
Арка, Анжыян журт кайсы?  
Аалым кайсы, кат кайсы?  
Айта турган кеп кайсы?  
Эсеп кайсы, нарк кайсы?

### **Барпы:**

Элиңе келген мейманмын,  
Эргип ырдап турганмын,  
Калкыңа келген мейманмын,  
Кайнап ырдап турганмын.  
Кадырлап келсем Калмырза,  
Көрүшүүнү билбейсиң,  
Колдолондоп сүйлөйсүң.  
Айлыңа келсем билбейсиң,  
«Арба» дешти билбейсиң,  
Атырылып сүйлөйсүң.  
Суу жээгинде жалбызмын,  
Экөө эмес жалгызмын,

Жалгыз аттуу баламын,  
Бирөө да болсом даанамын.  
Жан койбостон жармаштың,  
Кылчактасам таймаштың,  
Сенден кантип каламын,  
Мен секире жүргөн баламын.  
Билек түрүп ырдашка,  
Бийинди ызат кыламын,  
Карпа-күрпө кармашка  
Калкыңды ызат кыламын,  
Болбогон кепти айтышка,  
Аския сүйлөп тартышка,  
Болушуң ызат кыламын,  
Омкоруп сени кетүүгө  
Орусуң ызаат кыламын,  
Жалмап сени кетүүгө  
Жалпыңды ызаат кыламын,  
Кара сакал Калмырза,  
Сенин жашыңды ызаат кыламын,  
Кадырың сактап турамын.  
Ары жок адам айтышат,  
Бейтааныш адам беттешет,  
Эси жок ырчы жектешет.  
Эл жыйылып топ болот,  
Баланын оозу шок болот,  
Бала менен теңелсе,  
Ырчынын эси жок болот.  
Кыбыла мына, кут мына,  
Арка, Анжыян журт мына.  
Айтар сөздү билбесен,  
Сен мекиян, мен короз,



Кууганда алым болосун,  
Карагандың түбүнө  
Качыратып тукумду  
Тууганда маалым болосун.

**Калмырза:**

Ырчы болсоң качпагын,  
Тескери карап баспагын,  
Куткунуда<sup>1</sup> боосун бек байла,  
Куюлуп түшүп кетпегин,  
Кубалашмай ойнойлу,  
Басмайылың бек тарткын,  
Башың ооп кетпесин,  
Оодарышмак ойнойлу,  
Жылоонду бек тарткын,  
Жылмышып түшүп калбагын,  
Ат жарышмак ойнойлу.

**Барпы:**

Куткунум боосун бек байлап,  
Кубалашып нетемин,  
Басмайылым бек тартып,  
Оодарышып нетемин.  
Жылоомду бек тартып,  
Ат жарышып нетемин,  
Элиңе келген мейманмын,  
Алпурушпай сен менен  
Анжыян көздөй кетемин.  
Анжыянга сен барсаң,

---

<sup>1</sup> Куткун — куюшкандын ээрге улашкан жери.

Тапсам бир кой соёмун,  
Кызматыңда боломун.  
Мени менен айтышып,  
Кетирбегин баркыңды,  
Кимде каруу, кимде күч,  
Маалим болуп нетесиң,  
Жаш баладан жеме угуп,  
Жанга тиер кеп угуп,  
Кайыл болуп кетесиң,  
Кадырыңды кетирбе,  
Калмырза атың өчүрбө.

**Калмырза:**

Чыйрак бала экенсиң,  
Чычкактан кетер бекенсиң,  
Өткүр бала экенсиң,  
Өткөктөн кетер бекенсиң,  
Жаман бала экенсиң,  
Жападан кетер бекенсиң.  
Чечен бала экенсиң,  
Чечектен кетер бекенсиң.  
Беймаза бала экенсиң,  
Безилдеген жубарымбек,  
Безгектен кетер бекенсиң.  
Чамаң сенин чамалуу,  
Жетелеген таягы,  
Таягың түшсө колундан,  
Чапаның түшсө жонундан,  
Эки этегиң жыя албай,  
Отурган жерден тура албай,  
Иттер турса сагалап,

Шылдың болор бекенсин,  
Шылуун сокур экенсин,  
Мындай болсоң жубарымбек,  
Өлүп кетер бекенсин,  
Жараткандын салганын,  
Көрүп кетер бекенсин.

**Барпы:**

Мени Бегабат элим мактаган,  
Безгектен кудай сактаган,  
Канават элим мактаган,  
Каректен кудай сактаган,  
Өзгөндүн эли мактаган,  
Өткөктөн кудай сактаган.  
Чымбайдын эли мактаган,  
Чычкактан кудай сактаган.  
Анжыян деген элимде  
Кожо, молдо көп болот,  
Безгек деген забилди,  
Байлап койсо жок болот,  
Чечек деген забилди<sup>1</sup>,  
Чегип койсо жок болот.  
Бир кудайдай сүйлөйсүң,  
Ажал жетип, күн бүтсө,  
Жан бүткөндүн баары өлөт,  
Каза жетсе хан өлөт,  
Каргыш тийсе бала өлөт,  
Нооватына караса,  
Сага окшогон чал өлөт.

---

<sup>1</sup> Забил — жугуштуу оору.

Коктуга барып отурсам,  
Коктунун ичин толтурсам,  
Кокту бойлоп келгейсиң,  
Сагалаган иттерден  
Сакалдуусуң Калмырза,  
Энчинди бөлүп жегейсин.

**Калмырза:**

Анжыянды Калмырза,  
Көрбөгөнсүп ырдайсың,  
Соно чагып көтүндү  
Өлбөгөнсүп ырдайсың,  
Анжыянды көргөмүн,  
Андап көңүл бөлгөмүн,  
Чака тыйын пул болот,  
Жардылары мол болот,  
Кызылы жок өңүндө,  
Кырманы жок чөлүндө,  
Соода кылып жүгүрөт,  
Бир-бирине сөгүнөт,  
Суусу болот сатылуу,  
Катыны болот катылуу,  
Баштарында топусу,  
Мунарада бакырат,  
Короз сымал сопусу,  
Муштумдай этти сатып жейт,  
Биринен-бири катып жейт,  
Кулаалы көрсө атып жейт,  
Жарты наны койнунда,  
Жарык төш чапан мойнунда,  
Жарыгансып ырдайсың,

Жарар сөздү кылбайсың.  
Айланып учкан кептерсиң,  
Алды каткан аттарсиң,  
Көкөлөп учкан кептерсиң,  
Көтү күйгөн аттарсиң.  
Ала ат минип желгенсиң,  
Арканын богун тергенсиң,  
Анжыяндан аркага  
Аттарчы болуп келгенсиң.

**Барпы:**

Айтканыңда калет жок,  
Айланып учкан кептермин,  
Алды каткан аттармин,  
Адеп кылсам болбодуң,  
Азабыңды өткөрдүң.  
Көкөлөп учкан кептермин,  
Көтү күйгөн аттармин,  
Кадыр тутсам билбедин,  
Кадеминди өткөрдүң.  
Ал айтканың дагы ырас,  
Ала ат минип желгемин,  
Аттарчы болуп келгемин,  
Арканын богун тергемин,  
Бир атыма сылама  
Өрүк жүктөп келгенмин,  
Кыздарың кырып жесин — деп,  
Сабиз жүктөп келгемин,  
Таңдайына салганга,  
Таңдайлаша калганга,  
Мейиз жүктөп келгемин.

Бойго жеткен кыздарың  
Барпы бала берчи — дейт,  
Кечке маал келчи — дейт,  
Насвайымды шимишет,  
Бою балкып жибишет,  
Берсе экен — деп мекирет,  
Бойдок жүргөн Барпы акын,  
Аңги аттай секирет,  
Аттарчы сөзү жөн эмес,  
Чекир кулун аласың,  
Той топурга барасың,  
Асылганың койбосоң,  
Бир балаага каласың.  
Жардысың — деп сүйлөйсүң,  
Сөздүн жайын билбейсиң,  
Жардылыктан кутулсаң,  
Жалмандап ырдап ар жерде  
Бул жерге неге келгейсиң.

### **Калмырза:**

Каргыш тийген көр сокур,  
Каадалуудай сүйлөйсүң,  
Өзүңдү-өзүң күүлөйсүң,  
Кыздын кебин кыласың,  
Караңгы менен батасың,  
Бычкан аттай жатасың.  
Тилде сөөк жок экен,  
Көмкөрүлгөн көр сокур,  
Көтөрүлүп сүйлөйсүң,  
Сөзүңдүн билбей катасын.  
Өрүк, мейиз жүктөсөң,

Көк эшегиң желгендир,  
Көтү күйгөн көр Барпы,  
Пул тапканы келгендир.  
Арканын кызы адеми,  
Жүйөөсүз сөздү сүйлөгөн,  
Кептин баасын билбеген,  
Барпы сокур жандими.  
Чамачаркың билбейсиң,  
Көбүктөнүп сүйлөйсүң,  
Каарына калсаң Какендин  
Карангы көргө камаймын,  
Карсылдатып сабаймын.  
Кыл чылбыр салып бураймын,  
Кыйнап собол сураймын.  
Эки бутун, керемин,  
Эсенди сенин беремин.  
Сенден келген мүш болсо,  
Жараткандан көрөмүн.

**Барпы:**

Караңгы тамга камашың,  
Билгеним жок, Калмырза.  
Катыныңдын койнуна,  
Киргеним жок, Калмырза.  
Кыл чылбыр салып бурашың,  
Билгеним жок, Калмырза.  
Кыз-мызындын койнуна  
Киргеним жок, Калмырза.  
Керип коюп уларың,  
Билгеним жок, Калмырза,  
Келиниңдин койнуна,

Киргеним жок, Калмырза.  
Алты катар дубалың.  
Тешкеним жок, Калмырза,  
Арык-торук байталың,  
Чечкеним жок, Калмырза.  
Жети катар дубалың,  
Тешкеним жок, Калмырза,  
Жетим тайдай атыңды  
Анжыянга жетелеп,  
Кеткеним жок, Калмырза.

**Калмырза:**

Жетим тай дейсиң атымды,  
Калмырзадай жезитке  
Бала сокур катылды,  
Менин баамды билбей асылды.  
Көк эшекти минесиң,  
Көчүккө тээп жүрөсүң,  
Көрбөй туруп күлөсүң,  
Көбүрүп көрүм сүйлөбө,  
Сен күлүктү кайдан билесиң?  
Менин задим сурасаң,  
Бугучу менен Саты бий,  
Экөөңө тең тууганмын,  
Беттешип келген ырчыны  
Безилдетип кууганмын.  
Бетиңе чыккан чыйканмын,  
Ыр жагына келгенде  
Берекелүү дыйканмын,  
Белсене чыккан ырчыны  
Бек көтөрө жыкканмын.



**Барпы:**

Сенин задин, мен билдим,  
Бугучу менен Саты бий,  
Экөөнө тең туугансың,  
Өзүндөн катта келгенде,  
Ыштаныңдын ичине  
Эгиз бала туугансың.  
Мен анжыяндык баламын,  
Чыйкан болсоң чыңдап кел,  
Көтүнө кездик саламын,  
Ортосунан жарамын.

**Калмырза:**

Анжыянды көргөмүн,  
Күлө жүрүп өлгөмүн,  
Анжыяндык амаки,  
Артынганың тамаки,  
Базар десе шайланат,  
Май кабагын байланат,  
Жарым кадак эт алат,  
Жарыш кадак май алат,  
Үйүнө мейман келгенде,  
Катын шоола кылгын — деп коёт,  
Эки араба тарткансып,  
Эси ооганча сөз болот,  
Эки алымын сен жейсиң,  
Бир алымы калганда  
Качина табак — деп коёт,  
Анжыяндын катыны  
Жалап-жуктап жеп коёт.

**Барпы:**

Айтканың ырас Калмырза,  
Анжыяндык амаки,  
Артынганым тамаки,  
Базар десе шайланам,  
Майкабагым байланам,  
Жарым кадак эт алам,  
Жарым кадак май алам,  
Жадысы соргок аркалык,  
Жарылып кетет экен — деп,  
Жата калып жеп алам.  
Анжыян деген жеримде,  
Ак буудай тартып нанын жейт,  
Акыреттин камын жейт,  
Арка деген жериңде  
Арам өлгөн малын жейт,  
Катын менен балдарың,  
Өпкө менен карын жейт,  
Анжыянга барганда  
Сары май — деп самын жейт,  
Чүчбара деп камыр жейт,  
Арам өлдү — деп койсоң,  
Адал эле болчу — деп,  
Жалган айтып жанын жейт.

**Калмырза:**

Аралап барып көргөмүн,  
Көгарт, Чаңгет жериңди  
Карала кайкы — дейт экен,  
Катыны жаңгак жейт экен,

Жаныбарым кара курт,  
Катынынын мурунун  
Кеңирейтип жейт экен.  
Керки тамга — дейт экен,  
Келини жаңгак жейт экен,  
Жаныбарым кара курт,  
Келининин мурунун  
Кетирейтип жейт экен.  
Кылыч тамга — дейт экен,  
Кыздары жаңгак жейт экен,  
Жаныбарым кара курт,  
Кыздарынын мурунун  
Кыңырайтып жейт экен.

**Барпы:**

Көрүпсүң менин элимди,  
Көгарт, Чаңгет жеримди,  
Карала кайкы дей берет,  
Катыны жаңгак жей берет,  
Керки тамга дей берет,  
Келини жаңгак жей берет,  
Кылыч тамга дей берет,  
Кыздары жаңгак жей берет.  
Жел түшкөндө бетин жейт,  
Арка деген жеринде,  
Кыздарынын көтүн жейт.  
Анжыяндын кыздары,  
Алма, өрүктү аралайт,  
Аркалыктын кыздары,  
Бойдокту көрсө каралайт,  
Эки жигит бир кызын,

Кууп кетет турбайбы,  
Энесинин төрүндө,  
Тууп кетет турбайбы.  
Алты бойдок бир кызын,  
Кууп кетет турбайбы,  
Атасынын төрүндө,  
Тууп кетет турбайбы,  
Мал берип койгон күйөөсү  
Бул да болсо олжо деп,  
Алып кетет турбайбы.

**Калмырза:**

Анжыян деген жериңде  
Ашка салса татыбайт,  
Кадагы менен сарт саткан,  
Тузуң менен куруп кал.  
Тогуз жашар боло элек,  
Көлгө тушуп ойногон,  
Кызың менен куруп кал,  
Акырында акырган,  
Бүт айылды чакырган,  
Эшегиң менен куруп кал,  
Апийим ичип мас болгон,  
Сартың менен куруп кал,  
Бака, жылан аралаш,  
Көлүң менен куруп кал,  
Кандырбаган суусунду  
Чөлүң менен куруп кал,  
Кордого салып кайнаткан,  
Түрпүң менен куруп кал,  
Көкүрөк жүнү бир карыш,

Түркүң менен куруп кал,  
Кош куржуну мойнунда  
Лөлүң менен куруп кал,  
Сага окшогон беймаза,  
Көрүң менен куруп кал.

**Барпы:**

Ашка салса татыбай,  
Кадагы менен сатылган,  
Туздарымды урасың,  
Сен тозокко түшүп турасың.  
Адеп менен ийилген,  
Кыздарымды урасың,  
Адеби жок Калмырза,  
Сен кызыгын билбей турасың.  
Анжыян көркүн чыгарган,  
Сарттарымды ырдайсың,  
Сарт болбосо бөз гана,  
Даамдуу баскан аш кана,  
Аны эмне сөз кылбайсың?  
Кесириң тиет тамакка,  
Түрптү кошпо санакка.  
Түрккө тилиң тийгизбе,  
Түрк араптан тараган,  
Капырлыгың билгизбе.  
Билбейсиң сөздүн жөнүнү,  
Кайдан мага кошосуң,  
Түбү башка лөлүнү?  
Пайгамбар минген эшекти  
Мал эмес деп турасың,  
Баланын сөзүн кыласың.

Асылдыңбы өзүмө,  
Эгем кылган көзүмө.  
Куурай сайган көзүмө,  
Кудай кылган өзүмө.  
Калмырза көрүп калыпсың,  
Барпы бала көрүнү,  
Көр да болсом көрдүм го,  
Чоң кызыңдын төрүнү.

**Калмырза:**

Андай айтсам болбойсуң,  
Мындай айтсам болбойсуң,  
Кыйын болсоң Барпы акын  
Табышмагым таап бер,  
Табышмагым таппасаң,  
Букарга бутуң сатамын,  
Коконго колун, сатамын,  
Тамашаңа батамын.  
Илек-илек илген куш,  
Ийинде жаткан жыланды  
Бал ачкандай билген куш,  
Буту неден узарган,  
Тумшугу неден кызарган?  
Бир соболум таап бер,  
Бир соболум таппасаң,  
Оң көзүңдү оёмун,  
Сол көзүңдү соёмун,  
Айыкса айыкпаса да,  
Далпараң баса коёмун.

**Барпы:**

Илек-илек илген куш,  
Ийинде жаткан жыланды  
Бал ачкандай билген куш,  
Анын бутун сурасаң,  
Шалыпаяда көп жүрүп,  
Шондон буту узарган,  
Тумшугун анын сурасаң,  
Акылы жок Калмырза,  
Чоң энеңдин чочогун  
Чокуп алып кызарган.  
Айтканыңда кажет жок,  
Оң көзүмдү оёсуң,  
Сол көзүмдү соёсуң,  
Айыкса айыкпаса да,  
Далпараң баса коёсуң.  
Камчысыз учкан тулпарга  
Кайрылып камчы салабы  
Сөзүмдүн болсун тамамы.  
Барпы акынды алпарып,  
Кызыңа айгыр саласың,  
Чекир кулун аласың,  
Аш менен тойго чабасың,  
Баш байгени аласың,  
Оң менен солго кыдырбай,  
Маарып жатып каласың.

# КАЛМЫРЗА МЕНЕН БАРПЫНЫН АЙТЫШЫ

## (II түрү)

Калмырза менен Барпы Өтөнбай деген байдын ашында айтышат. Барпы Анжыяндан барып, улагадан орун алып отурганда Калмырза айтышка чакырып беттеп ырдап калат.

### **Калмырза:**

Аргымак минген катталар,  
Алтын камар<sup>1</sup> даткалар,  
Күлүктү минген катталар,  
Күмүш камар даткалар,  
Карчыга кушту түшүрүп,  
Кармаса колдо талпынар,  
Кара жолтой Калмырза,  
Кандай ырдап турат — деп,  
Мейманды уят кылат — деп,  
Көөнүнөргө албаңар,  
Өтөнбайдын ашы деп,  
Арка, Анжыян сүрүлүп,  
Журту келди деп уктум,  
Анжыяндан Барпы акын,  
Ырчы келди деп уктум.  
Бээжин алыс жол бери,  
Беттешели кел бери,  
Ындыстан алыс жол бери,  
Ырдашалы кел бери,  
Буту-колун талкалап,  
Сындырамын мен сени.

---

<sup>1</sup> Камар — кемер.



Ашка, тойго кыдыртпай,  
Тындырамын мен сени,  
Куткунуң оозун бек байла,  
Кубалашмак ойнойлук,  
Атыңдын белин бек байла,  
Аңтарышмак ойнойлук.  
Жылоонду бек тарткын,  
Ат жарышмак ойнойлук.

**Барпы:**

Мен элиңе келген мейманмын,  
Эригип ырдап турамын,  
Калкыңа келген мейманмын,  
Кадырлап ырдап турамын.  
Кадырлап келсем Калмырза,  
Көрүшүүнү билбейсиң,  
Колдолондоп сүйлөйсүң,  
Айлыңа келсем Калмырза,  
«Арба» дешти билбейсиң,  
Атырылып сүйлөйсүң.  
Куткунум боосун бек тартып,  
Кубалашып нетемин,  
Атымдын белин бек тартып,  
Аңтарышып нетемин,  
Жылоомду бек тартып,  
Ат жарышыш нетемин,  
Ары жок адам айтышат,  
Бети жок адам беттешет,  
Анжыянга сен барсаң,  
Тапсам бир койду соёмун,  
Кызматыңда болумун,

Кимде каруу, кимде күч,  
Маалим болуп нетесиң,  
Этегинде түшүнүп,  
Кайыл болуп кетесиң,  
Аркалык элиң таарынат,  
Чаначың бүгүн жарылат.

**Калмырза:**

Чыйрак бала экенсиң,  
Чычкактан кетер бекенсиң,  
Өткүр бала экенсиң,  
Өткөктөн кетер бекенсиң,  
Жаман бала экенсиң,  
Жападан кетер бекенсиң.  
Мындай болсоң жубарымбек,  
Өлүп кетер бекенсиң,  
Жараткандын салганын  
Көрүп кетер бекенсиң.

**Барпы:**

Мени Жаллабат элим жактаган,  
Жападан кудай сактаган,  
Канабат элим мактаган,  
Каректен кудай сактаган.  
Анжыян деген жеримде  
Кожо, молдо көп болот,  
Безгек деген забилди,  
Байлап койсо жок болот.  
Чечек деген забилди,  
Чегип койсо жок болот.  
Каза жетсе кан өлөт,

Каргыш тийсе бала өлөт,  
Нооватына караса,  
Сага окшогон чал өлөт.

**Калмырза:**

Анжыянды Калмырза,  
Көрбөгөнүсүп ырдайсың,  
Көгөн жеп да көтүндү  
Өлбөгөнсүп ырдайсың.  
Ала ат минип желгенсиң,  
Анжыяндан аркага  
Аттар болуп келгенсиң,  
Арканын богун тергенсиң,  
Көкөлөп учкан каптарсың<sup>1</sup>,  
Көтү күйгөн аттарсың.

**Барпы:**

Ала ат минип желгемин,  
Анжыяндан аркага  
Аттар болуп келгенмин.  
Бир атыма сылама,  
Өрүк жүктөп келгемин,  
Кыздарын, кырып жешине  
Сабиз жүктөп келгемин,  
Кемпирлериң жешине  
Мейиз жүктөп келгемин,  
Качеке деген бир сопун  
Саар туруп пос<sup>1</sup> тартат,

---

<sup>1</sup> Каптар — кептер.

<sup>1</sup> Пос партат — ылдый карап жол тартат

Бойго жеткен кыздарың  
Менден сурап нас тартат,  
Насвайымды шимишет,  
Илептери жибишет,  
Берсе экен деп мекирет,  
Бойдок жүргөн Барпы акын,  
Токтоосуз туруп секирет,  
Чекир кулун аласың,  
Балаадай болуп каласың.

**Калмырза:**

Мындай болсоң акмак көр,  
Караңгы тамга камайын,  
Карсылдатып сабайын,  
Кыл чылбыр салып бурайын,  
Кыйнап собол сурайын.  
Эки бутуң керейин,  
Адебинди берейин.  
Сенден келген иш болсо,  
Жараткандан көрөйүн.

**Барпы:**

Караңгы тамга камашың,  
Билгеним жок, Калмырза,  
Катыныңдын койнуна  
Киргеним жок, Калмырза,  
Кыл чылбыр салып бурашың,  
Билгеним жок, Калмырза,  
Кыз-мызыңдын койнуна  
Киргеним жок, Калмырза.  
Алты паска дубалың,

Тешкеним жок, Калмырза,  
Арык-торук байталың,  
Чечкеним жок, Калмырза.  
Анжыянга жетелеп,  
Кеткеним жок, Калмырза.  
Жети пакса дубалың,  
Тешкеним жок, Калмырза,  
Арык-торук байталың,  
Чечкеним жок, Калмырза,  
Анжыянга жетелеп,  
Кеткеним жок, Калмырза.

**Калмырза:**

Менин задим сурасаң,  
Бугучу менен Саты бий,  
Экөөнө тең тууганмын,  
Бетине чыккан чыйканмын,  
Үй айланта кууганмын.

**Барпы:**

Сенин задиң мен билдим,  
Бугучу менен Саты бий,  
Экөөнө тең туугансың,  
Өзүңдөн катта келгенде,  
Ыштаныңдын ичине  
Эгиз бала туугансың.  
Мен анжыяндык баламын  
Чыйканга чыккан балаамын,  
Болоттон кездик саламын,  
Ортосунан жарамын,

### **Калмырза:**

Анжыянды Калмырза,  
Көрбөгөнсүп ырдайсың,  
Көгөн жеп да көтүндү  
Өлбөгөнсүп ырдайсың,  
Анжыян деген жеринде,  
Базар десе шайланат,  
Майкабагын<sup>1</sup> байланат,  
Кырк тыйынга чай алат,  
Кырк тыйынга май алат,  
Үйүнө мейман келгенде:  
Шоола кылгын дегенсип,  
Эки араба тарткансып,  
Качыке табак деп алат,  
Катыны талап жеп алат.

### **Барпы:**

Анжыян деген жеримде,  
Ак буудай тартып нанын жейт,  
Акыреттин камын жейт.  
Арка деген жеринде,  
Ачка өлөйүн дегенде,  
Арам өлгөн малын жейт.  
Эшиктеги балдарың,  
Өпкө менен карын жейт.  
Анжыянга барганда,  
Сары май — деп самын жейт,  
Чүчбара — деп камыр жейт,

---

<sup>1</sup> Май кабак — календер, дубаналардын мойнуна жип менен асып алган идиши.

Арам өлдү — деп койсом,  
Адал эле өлдү — деп,  
Жалган айтып жанын жейт.

**Калмырза:**

Анжыян деген жеринде  
Акырында айкырган,  
Атың менен куруп кал,  
Загарага<sup>1</sup> мас болуп,  
Чылым чегип айкырган,  
Сартың менен куруп кал,  
Кордого салып кайнаткан,  
Түрпүң менен куруп кал,  
Көкүрөгүн жүн баскан,  
Түркүң менен куруп кал,  
Бака, жылан аралаш,  
Көлүң менен куруп кал,  
Желкесинде куржуну  
Лөлүң менен куруп кал,  
Сага окшогон окшуйган,  
Көрүң менен куруп кал.

**Барпы:**

Акырында айкырган,  
Аттарымды ырдайсың,  
Шаардагы зырапа,  
Сарттарымды ырдайсың,  
Пайгамбар жеген мөжүзө,  
Түрптөрүмдү ырдайсың,

---

<sup>1</sup> Загара — мака жүгөрүдөн салынган бозо.

Түбү араптан таркаган,  
Түрктөрүмдү ырдайсың,  
Ырдайсың ырдын жөнүнү,  
Кошпогун мага лөлүнү.  
Ырас көрүп калыпсың,  
Бир көзүмдүн көрүнү,  
Көр да болсом көрдүм го,  
Чоң кызыңдын төрүнү.

**Калмырза:**

Анжыян деген жеринде  
Карала кайкы дейт экен,  
Катыны жаңгак жейт экен,  
Жаныварым кара курт,  
Кантарып мурдун жейт экен.  
Кылыч тамга дейт экен,  
Кыздары жаңгак жейт экен,  
Жаныварым кара курт,  
Кыйшайтып мурдун жейт экен.  
Керки тамга дейт экен,  
Келини жаңгак жейт экен,  
Жаныварым кара курт,  
Кемшейтип мурдун жейт экен.

**Барпы:**

Анжыян деген жеримде  
Желдүү тамак көп болот,  
Желе түшүп бетин жейт,  
Бойго жеткен кызыңдын  
Акырын оюп көтүн жейт,



Эки бойдок бир кызың,  
Кууп кетет турбайбы,  
Энесинин төрүндө  
Тууп кетет турбайбы,  
Алты бойдок бир кызың,  
Кууп кетет турбайбы,  
Атасынын төрүндө  
Тууп кетет турбайбы,  
Уругу менен берди — деп,  
Алып кетет турбайбы,  
Бешигине баласын  
Салып кетет турбайбы.  
Анжыяндын кыздары —  
Алмалуу бакты аралайт,  
Аркалыктын кыздары —  
Бойдокту көрсө каралайт,  
Сага окшогон жукеуздар,  
Кара сакал кун берсе,  
Кедейдин кызын ала албайт.

**Калмырза:**

Ууктары төш жары,  
Үйлөрүндү урайын,  
Молдо Саты, Ысмайыл,  
Бийлеринди урайын,  
Букарага зор экен,  
Жабириңди урайын,  
Кара сакал Турдукул,  
Амининди урайын.

**Барпы:**

Мен тескейдеги манабың,  
Телпегине урайын,  
Күнгөйдөгү манабың,  
Күндөсүнө урайын,  
Бөлөк эмес өзүңдүн  
Жакыныңды урайын,  
Ат башында сайраган,  
Акиминди урайын.  
Эри өлүп тул калган,  
Жесириңди урайын.  
Болушундун алдында  
Песириңди<sup>2</sup> урайын,  
Сексендеги кемпириң,  
Белим детип урайын,  
Сегиздеги кызыңды  
Желиндетип урайын.  
Токсондогу кемпириң,  
Белим детип урайын,  
Тогуздагы кызыңды  
Желиндетип урайын.

---

<sup>2</sup> Песир — писарь.

## КЫРГЫЗ АКЫНЫ КАЛМЫРЗА МЕНЕН САРБАС

Казак кыргыздардын өз ара чабышып жоолашканы токтоп, эки эл тең Орус падышачылыгына кошулуп, уруш-талаш учурунда колго түшүп кеткен туткундарын кайтарып берип, ынтымакташып калган учурда кыргыздан Шабдан, Байтеке (туурасы — Байтик) баатыр, казактан Ногайбай, Бөлтүрүк чечен, Кебекбай дагы башка баатырлар чогулуп отуруп, «акындарды айтыштыралы» дешет. Кыргыздар: «бизден Калмырза бар» — дейт. Казактар: «биздин жаңы талап балабыз бар» — дейт. «Анда экөөңөр эки элди жамандабай, казак, кыргыздын көптүк, аздыгын, байлык, мартабасын, жоо чапкандыгын айтпай ырдашкыла» дешет. Кыргыз акыны Калмырза: «Эки акын аларды айтпаса, кантип бирин-бирин жеңет. Андай болсо \_мен Сарбастан бир собол сурайын» деди эле, отургандар «ушул дурус экен» — деп туура табышты.

### **Калмырза:**

Оо Ордодон келген ойрондор,  
Сырттан келген саяктар,  
Отурсуң канча манаптар,  
Сарбагыш менен султандар,  
Сүйлөсөм мээң солкулдар,  
Калмырза сөзүн угуңар:  
Ок жыландай ышкыртан,  
Белине кылыч кыстарган,  
Төрөнүн уулун жанга алып,  
Төбөнү чапкан билдиңби?  
Кандын уулун кошо алып,

Кабакты чапкан билдинби?  
Эки ажыдаар бир келип,  
Ийинге кирди билдинби?  
Эки чолпон тең тууп,  
Көрүнүп турат билдинби?  
Алматынын боорунда  
Сары нар чөктү билдинби?  
Узун жыгач башына  
Ак шумкар конду билдинби?  
Жүрөр жолун болжолдоп,  
Тузак курду билдинби?  
Ээсиз жаткан көп жылкы,  
Бирин кармап миндинби?

**Сарбас:**

Ок жыландай ышкырган,  
Белине кылыч кыстарган,  
Төрөнүн уулун кошо алып,  
Төбөнү чапкан дегениң—  
Казактан чыккан Норузбай,  
Кененсары болбосун.  
Кандын уулун жанга алып,  
Кабакты чапкан дегениң —  
Кыргыздан чыккан Ормон кан,  
Карабек Жантай болбосун.  
Эки ажыдаар бир келип,  
Ийинге кирди дегениң —  
Дасторкондон даам татып,  
Бир төшөктө бир жатып,  
Бир ийинге баш катып,  
Ийинге кирген жыландай,

Татуу болду бу күндө  
Казак, кыргыз болбосун.  
Алматынын бооруна  
Сары нар чөктү дегениң —  
Балдыр-булдур сүйлөгөн,  
Адам тилин билбеген,  
Чапанында жака жок,  
Өтүгүндө така жок,  
Өңү сары, көзү көк,  
Адам билер сөзү жок,  
Кала салып көчпөгөн,  
Мына бу орус болбосун.  
Узун жыгач башында  
Ак шумкар конду дегениң —  
Карагайдын башында  
Ак чынысы болбосун.  
Жер ортосун мерчемдеп,  
Тузак курду дегениң —  
Дүрбү менен караган,  
Шашыла айтып санаган,  
Бир кыйшыгы болбогон,  
Дилгирем жолу болбосун.  
Ээсиз жаткан ак жылкы,  
Кулан, кулжа болбосун.  
Жандырмагы ушудур,  
Болбосун деген оңбосун.  
Эки чолпон тең тууп,  
Көрүнүп турат дегениң —  
Ал мезгилде бала эле,  
Бала да болсо даана эле,  
Ногайбай, Шабдан болбосун.

Акылын, кара торгойдой,  
Жандырмагы бул болсо,  
Кудай урган Калмырза,  
Неге отурсуң жоголбой.

Калмырзанын соболун, Сарбастын чечмелегенин угуп отурган кыргыз, казактын баатыр, султандары: «Калмырзага да ыракмат, жандырып кеткен Сарбаска да ыракмат» — деп, бир тогуз байгени экөөнө бөлүп беришкен экен. Сарбастын аты — Тилеули. «Кебекбай, Ногайбайдын Сарбасы» деп ушул жерде атанган экен. Сарбас өзү кулагын кармап, жылаңбаш жүрө турган адам экен, ошондуктан Сарбас аталып калыптыр.

## **КАЛЫК МЕНЕН КАЛМЫРЗАНЫН ЫРДАШКАНЫ**

Айтыш 1905—1906-жылдарда өтөт. Калык Кочкор тараптан Чүйгө жол жүрүп келе жатып, Ак-Бешимге жеткенде аты чарчап, жүрбөй калат. Конок жайын сураштырса, бир үйдө жоро ичилип жатканын айтышат. Жолдошу менен бастырып келсе, күрү-күү, бака-шака, сыртка чыгып ат алган киши жок. Үнү алда кайда угулуп, бирөө күйгөн, секетпайды ырдап жатыптыр. Калык Калмырза экенин таанып: «Кайран шумкар, жаш кезин эсине түшүрүп, катырып ырдап жаткан экен» — деп, аттан түшпөй, комузун күүлөп ырдап коё берет.

**Калык:**

Оо, бозокордун айлында,  
Боз балдар ырдар күйгөндөн,  
Болжоп жетпей жүргөндөн,

Боздоп жаткан ким экен?  
Кызып алып бозого  
Бозой болуп болкулдап,  
Бүт денеси солкулдап,  
Ырдап жаткан ким экен?  
Айлыңа келип үн салсам,  
Айтылуу акын ырдасам,  
Атымды алар жок экен,  
Асыл сөздү билбеген,  
Алабарман сүйлөгөн,  
Ала күү болгон адамга  
Ырчылыгың кор экен,  
Ырчынын баркын билбеске  
Ырдаган ырчы шору экен.  
Бозонун сөзүн сүйлөгөн,  
Опур-топур жыйынга  
Ырдаганың куру экен.  
Аста-секин байкасам,  
Эрке бала талтаңдап,  
Эбинен чыгып чалчаңдап,  
Төрдү ээлеп алыптыр,  
Түпсүз сөздү көп сүйлөп,  
Төбө чачын жапырып,  
Төркүнгө келген кыздардай,  
Төрө болуп калыптыр,  
Эки жигит энтендеп,  
Эшик алдын аркалап,  
Эсебин алып киргендин,  
Эстеринен таныптыр,  
Ала күү болгон эркесин,  
Кой баштаган серкесин,

Колтугунан алыптыр,  
Адам кирсе алкымдап,  
Эрке бала айтты — деп,  
Эселеп аяк жуткуруп,  
Эби келсе кустуруп,  
Эс учунан тандырып,  
Баары бирдей каткырып,  
Баамсыз ишти жактырып,  
Эс-акылдан калыптыр,  
Борумунан таныптыр,  
Аста секин байкасам,  
Чоң жыйында ырдаган,  
Чоң кептин башын ыргаган,  
Чоро сымал Калмырза,  
Чоюлуп ырдап сармерден,  
Кызыл чок болуп алыптыр,  
Бозокордун үйүнөн  
Орунду мында тааптыр,  
Айлыңа келип үн салсам,  
Эшикке адам келди — деп,  
Каадаң, кайда сарбагыш,  
Карың көңүл бурбады,  
Үй толо кырка олтурган,  
Жашың бир өйдө турбады,  
Саламчы келип калды — деп,  
Эрке балаң чырдады,  
Ашта-тойдо ырдаган,  
Ат жакшысын ыргаган,  
Атаны кокуй дунүйө,  
Арбыды кордук күнүгө,  
Адебин, гана Калмырза?



Журт жакшысын ырдаган,  
Тулпардын оозун ыргаган,  
Атаны кокуй дүнүйө,  
Арбагың төмөн түшкөнбү,  
Атагың кана Калмырза?  
Какшап ырдап турганда,  
Калмак да көңүл бурганда,  
Дунган, сартың серп кылган,  
Орус байкап кез салган,  
Калың элди караткан,  
Катарлап нуска сабаткан,  
Каадаң кайда Калмырза?  
Кулактын моокун кандырган,  
Төгүп сөздү жаадырган,  
Ырың кайда Калмырза?  
Шанкылдаган булбулдай,  
Тоо жаңыртып өрдөгөн,  
Үнүң кайда Калмырза?  
Ашты, тойду гүлдөткөн,  
Акындарды жүдөткөн,  
Сүрүң кайда Калмырза?  
Жан адамдан жалтанбас,  
Жан алса да майтарбас,  
Курчуң кайда Калмырза?  
Мырза болуп чиренген,  
Көчүң кайда Калмырза?  
Конок болуп кетейин,  
Таң сүргөнчө ырдашып,  
Тил катканча сырдашып  
Сөз түйүнүн чечейин,  
Үйүң кайда Калмырза?

Ошондо Калмырза «баягы жубарымбек Калык келип калган турбайбы» — деп ырдап коё берет:

Оо, үйрүнөн качкан айгырдай,  
Амандык сөзгө келбестен,  
Кирип салам бербестен,  
Айылдын баарын дүрбөтүп,  
Аңкылдаган сен кимсиң?  
Аттан түшүп үйгө кир,  
Аты-жөнүң эл билсин,  
Түн жамынып келипсиң,  
Думанадай ак урдун,  
Айылга мурун келбесең,  
Аздектеп ырдап бербесең,  
Сенин акындыгың ким билсин,  
Аңкылдай бербей кур бекер,  
Акын болсоң үйгө кир,  
Атымдын оозун тартпаймын,  
Башымды катып жатпаймын.  
Айтышуудан качпаймын,  
Омууроого саламын,  
Сага окшогон чечекти  
Ойрондой жүргөн адаммын,  
Омурткаңдан тиштеймин,  
Айгыр болсоң биттеймин,  
Аңтара салып серптеймин,  
Канчык болсоң кандаймын,  
Канжыгага байлаймын,  
Кадырды билбес жан болсоң,  
Капыстан келген мал болсоң,

Кокту, колот кыдыртып,  
Камыштын башын сыдыртып,  
Камчыга салып айдаймын,  
Уй болсоң, байлап мөөрөтөм,  
Суу ичирбей чөлдөтөм,  
Сага окшогон чечекти  
Сай-сайга салып мөгдөтөм,  
Күрпөң болсоң соёмун,  
Куйругуңа тоёмун.  
Айлыма келип тийиштиң,  
Айтышпай кантип коёмун,  
Эчки болсоң мааратам,  
Жегизип эрмен байлатам,  
Элирип ырдап тийиштиң,  
Эңишпей кантип тынч жатам?  
Төө болсоң боздотом,  
Жүк артып көчкө кошпосом,  
Төбөлөшкөн турасың,  
Сени мен жетилсин деп жөн койсом.  
Эшек болсоң айкырган,  
Мингизип балдар кайгыртамын,  
Инилик жөнүн кылбайсың,  
Эшикте туруп ырдайсың,  
Эстен кетип танбагын,  
Эки күн кечке ырдасам.  
Какенде сөздүн кени бар,  
Аңкылдай бербей кур бекер,  
Айтар сөздүн эби бар.  
Ыр санатым кумга тең,  
Жарбаңдай бербей жөн эле,  
Кара жаак Какене

Келесин кайдан теңме-тең.  
Өкүрө бербө өрөпкүп,  
Өпкөндү теше тебемин,  
Сенин өлчөмүңдү билемин,  
Кабыргага тебемнн,  
Какшай бербей, үйгө кир,  
Сенин кадеминди беремин,  
Дүбүртүмдөн билбейт — деп,  
Дүң кыла турган ким элең,  
Калмырзадай акынга  
Догунду артчы жан белең?  
Акын болсоң сайратам,  
Акындык жайын билбесең,  
Алабарман сүйлөсөң,  
Акырекке саламын,  
Акырет айдап барамын,  
Акындыгым сыйлабай,  
Айлыма келип тийиштиң,  
Мен айтышпай кантип каламын.  
Конок болсоң сыйлаймын,  
Коно жатып ырдаймын,  
Коноктун жөнүн билбесең,  
Коркулдап сырттан сүйлөсөң,  
Мен сени кожо кылбай айдаймын.  
Караңгыда чуу салып,  
Капыстан келип үн салып,  
Караанымдан билбейт—деп,  
Кыяпат айтар ким элең,  
Кара жаак Какеңе  
Каяша айтар жан белең?  
Бозокор болуп калдың — деп,

Бозойдун үнүн салдың —деп,  
Борумсуз сөздү неге айттың,  
Болжолу жок кеп айттың,  
Боз бала болуп ырдам,  
Бозойдун сырын сырдам,  
Борумум туура келгендир,  
Боруму артык Калмырза,  
Боз жоргодой желгендир,  
Бозочунун үйүндө  
Боздоп ырдап олтурсам,  
Менин борумум элге жарашат,  
Каке, түнөп кеткин — деп,  
Мени боз балдар бирден талашат,  
Боз балдар эшик ачпаган,  
Сыйлуу сөздү айтпаган,  
Ырчылык кимге жарашат.  
Касапчынын үйүндө  
Какшап ырдап олтурсам,  
Менин кадимим калкка жарашат.  
Каке, түнөп кеткин — деп,  
Калың калкым талашат,  
Калкы эшик ачпаган,  
Кадырлуу сөздү айтпаган,  
Баркың менен коё кал,  
Бозокор үйү жакпаса,  
Бай үйүнө кеткин — деп,  
Боз балдар жүндөй сабашат,  
Койгула, балдар, койгун — деп,  
Кордук көрүп өкүрсөң,  
Арага түшүп Калмырза  
Кантип сени талашат?

Кой дегенде коё кал,  
Сага окшогон ырчыга  
Жаштын сыйы жарашат,  
Көшүлүп ыр, күү укканда,  
Отурган үйдө көпчүлүк,  
Өлбө, жаның, өлбө — деп,  
Кара жерди көрбө — деп,  
Ыраазы болуп тарашат.  
Өктөмдүк кылбай, кулак сал,  
Араласаң, эл ичин:  
Суусу соолбос булак бар.  
Ыр түнөгөн түнөк бар,  
Сөзүң өчпөс мүрөк бар,  
Чаңкап кетсең, суусун бар,  
Чаалыксаң минер тулпар бар,  
Чабыттап учар шумкар бар.  
Акылы артык кары бар,  
Азамат эрдин ары бар,  
Көз уялткан калтар бар,  
Көңүлгө толгон жаштар бар,  
Адеми артык болуш бар,  
Ырчыга жайлуу конуш бар.  
Көптү көргөн Калмырза  
Көңүлгө жукпас кеп айтпайт,  
Көп какшабай бүтө кал,  
Күттүрбөй элди түшө кал,  
Ырчынын үйү эл болот,  
Ырдап кетсе, сөз болот,  
Төгүп кетсе, көл болот,  
Түнөп кетсе, кут конот.  
Калк сыйлаган ырчылар

Кадеми сөздөн адашпайт,  
Калк ичинде ырдайт — деп,  
Калмырзага тийишкен,  
Калыктын сөзү жанашпайт,  
Какшабай Калык үйгө кир,  
Катыра ырдап берели,  
Калк ичинде кеп калсын,  
Каадалуу сөздөн төгөлү.

Калмырза ырдап бүткөндө Калык жанындагы жолдошуна «баятан эле түшө калсак болмок экен, тамаша кыла коём — деп, Калмырзанын каарына калдым көрүнөт» — дейт. Ат алынып, Калык үйгө кирип, капшыттан орун алып, саламдашып ырдайт:

Оо, салам айтам көпчүлүк,  
Менин жүргөн жерим ырчылык,  
Атайы келген жок элем,  
Араңарга чыр кылып,  
Жол жүрүп жолдо келаттым,  
Кеч бешимде бел аштым,  
Какшап ырдап жатыпсың,  
Кадеми артык Калмырза,  
Кажып ырдап турасың,  
Мен кай жеримден адаштым?  
Сени мен нечен ирет көргөмүн,  
Ырыңа көңүл бөлгөмүн,  
Шаңкылдаган үнүңдү,  
Кара нөшөр жамгырдай,  
Төккөн жамак сөзүңдү,  
Көңүлүмө түйгөмүн,

Бетме-бет баар алышып,  
Беттешип ырдап көрсөм — деп,  
Оюмда ойлоп жүргөмүн,  
Бозокордун үйүнө,  
Болжолдоп мында кайрылдым,  
Арманы болбос Калыкта  
Кара жаак аталган,  
Кан Шабдандан бата алган,  
Калмырза менен кагыштым,  
Балбандардай чалыштым,  
Бозодо ырдап калды — деп,  
Борумунан танды — деп,  
Тийиштик кылып кеп айттым,  
Булкунуп кетер жөнүң бар,  
Мен жиниңе тиер сөз айттым,  
Оо, үйдө отурган көпчүлүк,  
Жородогу адамды  
Бозокор деп бөлбөймүн,  
Мен бозону жаман көрбөймүн,  
Калмырзага катылып,  
Сөз улансын дегенмин,  
Ыр бермети төгүлүп,  
Кеп улансын дегенмин.  
Жол жүрүп суусап келатам,  
Эрке бала кектебей,  
Эшикте сөздү эстебей,  
Кере чыны бозону  
Келтирип мага сундургун,  
Кампайып кардым тойгон соң,  
«Курманбек», «Байыш» жомогун,  
Корун, Дөлөн домогун,



Коштоп айтып беремин,  
Сөз берметин теремин,  
Келе сунгун аякты,  
Эртерээк ырдап бербесем,  
Өзүм келип тийиштим,  
Ачуусу чукул жан эле,  
Айтканымча бар эле,  
Калмырза урар таякты,  
Кокустан келген саякты.  
Кабыргама тепти — деп,  
Каран калган куу чечек  
Капыстан тиштеп кетти — деп,  
Капа болбо Калмырза,  
Артыңда мендей ырчыга,  
Айткан сөзүң бир нуска,  
Кежирленбей кабак ач,  
Кабатыр кылбай, көөнүм бас,  
Каухардай жарык сөзүң чач.  
Түн ичинде үн салып,  
Тынчыңды алдым чыр салып,  
Тамаша кылган кеп эле,  
Таарынарың эп эле,  
Бир азыраак сабыр кыл,  
Демимди ичке алайын,  
Жол жүрүп келдим зарыга,  
Ырымды айтам барыга,  
Булкунбай Каке, коё тур,  
Калыктын сөзүн уга тур,  
Бозого тоюп алайын,  
Бозойдун ырын боздотуп,  
Боз жоргодой желейин,

Борумума келейин,  
Отурган элди кубантып,  
Калмырза көөнүн жубатып,  
Көңүлүндү алайын,  
Чоң акынды таарынтып,  
Каарыңа кантип калайын,  
Коё тур, Каке, коркутпай,  
Куурдакка тоюп алайын,  
Көпчүлүк көөнү кубансын,  
Куйкум сөздөн табайын,  
Ачуу тилдүү Калмырза,  
Баамдуу сөздү айта албай,  
Балээңе кантип калайын.

Калык ырдап токтогондо Калмырза анын сөзүн орду менен таап айтканына ыраазы болуп, карс-карс күлүп: «Калыгым, баягы көргөнүмдөн бир топ өйдөлөп, өрүшүң кеңип калган экен. Өлбөй тирүү жүрсөң, калкыңдын урмат-сыйына бөлөнүп, нечен өткөн ак таңдай ырчыларды жоктотпой, ордун басарсың» — деп ырдап жооп кайтарат:

Оо, каргадай болгон Калыгым,  
Кара мурут арыгым,  
Баятан берки ырыңдан  
Сөзүңдүн билдим калыбын,  
Акын атка конупсуң,  
Жазгы күндөй толупсуң,  
Адемидей ырчынын  
Алдынан тосор болупсуң,  
Калмырза жайын сурасаң,  
Оң менен солду кыдыргам,

Сырдын боюн сыдыргам,  
Олуя-Ата, Меркени,  
Андан ылдый беркини,  
Таруусун таштай актаган,  
Катынын кыздай мактаган,  
Казакты калкым — деп ырдап,  
Курут, майын жегенмин.  
Кетмен чаап, тер баскан,  
Кербен тартып чөл баскан,  
Матасын сатып пул тапкан,  
Нан бышырып, жан баккан,  
Сартты өкчөп көп ырдап,  
Чүчпарасын жегенмин,  
Сенин чүйгүнүң кайда дегенмин.  
Кара-Конуз жайлаган,  
Калемпир, пияз айдаган,  
Чаркырашып сүйлөгөн,  
Сөз кезегин күйбөгөн,  
Катынынын буту жок,  
Момосунун тузу жок,  
Кепичинде така жок,  
Көйнөгүндө жака жок,  
Чөптөн тамак жасаган,  
Калемпир, пияз ашаган,  
Кадеми кыйын дунгандын,  
Кара жер казып буугандын,  
Момосун каалап жегенмин,  
Кажы-кужу көп ырдап,  
Мунун эти кайда дегенмин,  
Аш менен тойдо жар ырдап,  
Өлчөмү жок көп ырдап,

Кара жаак аталып,  
Жакшылардан бата алып,  
Ырчылык доорон сүргөмүн.  
Жакшыны мактап ырдагам,  
Кызыл тилди ыргагам,  
Кызыл дилде пул алып,  
Кызыл нардан олжо алып,  
Үйүрү менен жылкы айдап,  
Тай туяктан жамбы алып,  
Ырчылыктан жыргагам.  
Кочкор, Жумгал аралап,  
Саяк элин сабалап,  
Жакшы эле жүрдүм талаалап,  
Акын болуш оңойбу,  
Оңой деп айтсам оңомбу,  
Жаңыдан ырдап жүргөндө,  
Чолпонкул көңүл бөлгөндө,  
Түпкү теги чоң чарык,  
Балыктын уулу Найманбай,  
Менден ашык ким бар —деп,  
Жарчылыкты талашып,  
Жакшыларга жанашып,  
Айтыша кетти тайманбай,  
Сөзүнөн Накең жаңылып,  
Таймашар ырчы табылып,  
Жеңилип калды бир курдай,  
Таазим кылдым пириме,  
Тилегим берди бир кудай,  
Ошондон жолум ачылды,  
Жардылыктан кутулуп,  
Муңканган үнүм басылды,

Кумар ойноп жүргөндө,  
Куурал күндү көргөндө,  
Чомун ойноп жүргөндө,  
Карызга батып белчемден,  
Чогоол күндү көргөндө,  
Куткарып кетти кан Шабдан,  
Марттыгына баатырдын  
Ыраазы болдум мен абдан,  
Шабданды мактап ырдагам,  
Оң менен солго таанылып,  
Казактарга алынып,  
Ачылып бактым жырдагам,  
Далайлар менен айтыштым,  
Топко түшүп тартыштым,  
Түндүк менен түштүктү  
Түп көтөрө ыргагам,  
Көчөбай менен беттешип,  
Чонду менен эптешип,  
Кыдырып Кең-Кол ырдагам,  
Эсенаман, Сартбайды  
Эзиле тартып сыйлагам,  
Далайдын сырын сырдагам,  
Эшмамбет менен эңишкем,  
Өтө эле орой ырчы экен,  
Сөзү миздүү курч экен,  
Эбине салып тебишкем,  
Эптүү сөзгө келишкем.  
Аман жүрсөн, Калыгым,  
Күн тийгендей жарыгым,  
Конгон үйүң кубанып,  
Кыз-келини буралып,

Кут түшкөндөй болорсун,  
Ак таңдай атка конорсун,  
Акын болуш аста-аста,  
Акмак болуш бир паста,  
Акындын жолу бир башка,  
Карынбайдай мал жыйнап,  
Жайы-кышы жан кыйнап,  
Ач көз адам болбогун,  
Акындын сөзү эп болот,  
Аш менен тойдо мал толот,  
Малдан күмбөз курбайсың,  
Баарын көргө батырып,  
Дегеле кошо сыйбайсың,  
Жетим-жесир элде көп,  
Жетилбеген пенде көп,  
Желеси менен берип кет,  
Жеткилең ырчы дедиртип,  
Мырза болуп желип кет.  
Жоомарт ырчы болгон — деп,  
Эл сынына толгон — деп,  
Артында сыйлуу сөз калсын,  
Оо, каргадай болгон Калыгым,  
Өнөрлөшүм, жарыгым,  
Өткөндөн сага кеп салсам,  
Калмырза кыйын жол баскан,  
Нечен кыйын белди ашкан,  
Жакырчылык айынан,  
Жан багуунун жайынан,  
Олуя-Ата, Меркени,  
Өз айлымдай кыдыргам,  
Саруу менен кушчуну,

Солто менен бугуну,  
Ар аталган урууну,  
Анжыян менен Коконду,  
Казак менен өзбекти,  
Ырдап барып көргөмүн,  
Салтына көңүл бөлгөмүн,  
Ар элде калсын өрнөгүм,  
Ата-тегим сурасаң,  
Таяке-тайым жоо чалыш,  
Уруум болот сарбагыш,  
Неченди баштан өткөргөм,  
Кыйын белем жан багыш,  
Кетмен-Төбө боорунда,  
Чоң өзөндүн боюнда,  
Өтөмбайдын ашында,  
Мыктылары башында,  
Ырдап жүрүп жолуктум,  
Анжыянды жердеген,  
Кепке аралжы бербеген,  
Ээ дегенде мээ деген,  
Сөздү кумдай иргеген,  
Азис Барпы балага,  
Өкүмдүк менен сөз таштап,  
Айтышам — деп жол баштап,  
Өзүм калдым балаага,  
Кичүүлүк жолун кармады,  
Айтышкандан ийменип,  
Улуулугом сыйлады,  
Анда дагы болбодум,  
Улам-улам демитип,  
Артынан түшүп ырдадым,

Күбүр-щыбыр укканда,  
Маңка күлкү чыкканда,  
Куруша түшүп бүт денем,  
Бармагымды тиштедим,  
Алла таала кудурет,  
Амирине биз үмөт,  
Бала ырчы Барпыга  
Көзүн алып сөз берген,  
Көкүрөккө эш берген,  
Өзүңдү шондо көргөмүн,  
Баралына келгенде  
Бар адамды караткан,  
Барымдуу акын болот — деп,  
Бар көңүлүм бөлгөмүн.  
Ырчы аталып телчипсиң,  
Караталды ээрчипсиң,  
Манабың катаал жан эле,  
Ырчынын баркын билбеген,  
Маңыздыгы бар эле,  
Байыр таппай келдиң го,  
Басынтар жайы бар эле,  
Эми кезекти сага берейин,  
Ырдай бербей кечке эле,  
Калыстыкка келейин,  
Көпчүлүк күтүп отурат,  
Көңүлдө бир топ сөз турат,  
Акындыгың эл билсин,  
«Курманбекти» айтып бер,  
Бир көрүнүп жоголбой,  
Ай айлантпай кайтып кел.



Ошол түнү Калык «Курманбекти» ырдап таң атырып,  
эртеси Калмырза менен ысык коштошуп, Пишпекти көздөй  
жөнөп кетет.

## ЭШМАМБЕТ МЕНЕН КАЛЫКТЫН АЙТЫШЫ

### Эшмамбет:

Аттансаң боло Калыгым,  
Айтайын сөздүн аныгын.  
Жыйырмага жашың толо элек,  
Балам, сен эмнеге талпындың?  
Кардың ачса атаңча,  
Как жыгач чаап куурайсың.  
Дөбөгө жатып алыпсың,  
Ак жагачты кемирген  
Акынын уулу Калыксың.

Сендей бала кезинде  
Кантип адам талыксын.  
Ат чаап жүргөн кезинден  
Акындарды туурадың.  
Ырдын жөнү кандай деп,  
Эчен жолу сурадың.  
Кулунундан, тайыңдан,  
Куушуп топко чурадың.  
Атагың чыгып кыргызга,  
Балам, акын болгон убагың.  
Аралап кыргыз элинди,  
Атка, тонго, жетилип,  
Аттанып алып ырдабай

Жатыптырсың бекинип.  
Жыйынды жарып ырдабай,  
Бу жатканың чекилик.  
Акындардын белгиси,  
Карап турбайт кечигип.  
Атка минип камданып,  
Аярланбай жар салып,  
Акындар тынбай ырдашат.  
Акылы жок, эси жок,  
Акмак ырчы чырдашат.  
Ашка, тойго, ырдаштан,  
Сендей балдар чарчайбы?  
Элирип эрмек болбосо,  
Эл кумары таркайбы?  
Эпчил, элпек болбосоң,  
Акындыгың байкайбы?  
Кыйкырып ырдап барбасаң,  
Кыдырып жүрүп албасаң,  
Ашка келген эл үчүн  
Аралап жар салбасаң,  
Жеткирип бирөө береби?  
Жетпей калды Калык деп,  
Жетелетип келеби?  
Аш менен тойдун ырчыга  
Айтпаса тийбейт кереги.  
Сенин атаң Акы уста,  
Ак жыгачтан ат алган.  
Аяк кырып берген эл  
Абыдан берген чапандан.  
Кабырганды кыйратып,  
Үйрөндүң өнөр атаңдан.

Сенин атаң Акы уста,  
Үй жыгач кылган кыргызда.  
Анын жайын айтайын,  
Балам, ачууланып урушпа.  
Керки, чотун курчутуп,  
Кереге кыйган ак талдан.  
Кезерип ачка токойдо,  
Кескенине мактанган.  
Тез менен шыкоор жорутуп,  
Ажыраган капталдан.  
Уздайын кыйратып,  
Уук кыйган кайындан.  
Угамын дайнын атаңдын  
Үйүн тиккен айылдан.  
Угузайын көп элге,  
Балам, ушунчалык жайындан.  
Сенин атаң Акы уста,  
Усталыгы бир нуска.  
Акын болдуң Калыгым,  
Ак калпактуу кыргызга.  
Таарып кырккан Акы уста,  
Такырдын көңдөй терегин.  
Көзүм менен көргөмүн,  
Тамаша кылат дебегин.  
Артынып жүрчү сатам деп,  
Айран куйчу челегин,  
Каалга кылдым деп кыйган,  
Капчыгайдын арчасын.  
Андан башка жыгачтан,  
Алганын билбейм канчасын,  
Кутулган жок атаңдан,

Чычырканак, долоно.  
Чыныгы ырчы болупсуң,  
Жыгачка жакын жолобо.  
Өөдө-төмөн жөө басып  
Балам, өпкөң болот олобо.  
Караганды кыйраткан,  
Кайыңды менен туруктан,  
Качан да көрсөм Акы уста  
Жаш жыгачты куруткан.  
Кажыганы как жыгач,  
Калың кыргыз улуттан.  
Күрөк чапкан Акы уста,  
Күлдөп турган алмадан.  
Жер жүзүндө алмадан,  
Кыйбаганы калбаган.  
Тетири теске келбейт деп,  
Ууздай түзүн тандаган.  
Кашык, чөмүч берем деп,  
Катындарды алдаган.  
Түндүк ийип кайыңдан,  
Капталын тезге жедирген.  
Карсылдатып таш көзөп,  
Жүргүзгөнү тегирмен.

**Калык:**

Жар чакырат деп турсам  
Жабышканы келдиңби?  
Жаактаган итке окшоп,  
Жабышканы келдиңби?  
Балбандарча баатырдан,  
Чалышканы келдиңби?

Бакты менен таалайга  
Салышканы келдиңби?  
Кооздой келип жаман сөз,  
Козгогонун эл билди.  
Сен Эшмамбет не дейсиң?  
Сегиз күнү бир жерден,  
Тынч албаган кедейсиң.  
Талаага чачкан таруусуң,  
Таластан качкан Саруусуң.  
Көпчүлүктүн алдында  
Көрөйүнчү каруусуң.  
Таластан келдиң Арымга  
Таап айтсам таарынба.  
Анда кандай турбадың  
Катын-балаң жаныңда.  
Кекилик учпас жеринен  
Эр өлтүрүп, нарк бузган  
Кесепет качат элинен.  
Улар да качпайт жеринен  
Ууру кылып, нарк бузган  
Бир урган качат элинен.  
Жети-Сууну жердеген,  
Жеткилеңи мен деген.  
Бересеңди бере албай  
Убаданды бурдадың.  
Желип, жортуп Эшмамбет,  
Жердин жүзүн булгадың.  
Казаның жок кайдаксың  
Ээр-токумсуз жайдаксың.  
Жар чакырсаң Эшмамбет  
Жамак ырдай айдаксың.

Катыны жок бойдоксуң  
Качканыңды койбопсуң.  
Качып жүрүп Эшмамбет  
Кардың чыга тойбопсуң.  
Карызың дагы кыстаса,  
Качайын деп ойлопсуң.  
Жамак ырга калганда  
Жан чыккандай билесиң.  
Жаш балдарды көргөндө,  
Жагалмайдай тиесиң.  
Конок аш ичкен жериңе  
Коно жатып ырдайсың.  
Комуз алсаң колуңа,  
Козгогондон тынбайсың.  
Этке тийген жерине,  
Эки конуп ырдайсың.  
Эбиңе келген кезинде,  
Элирмең кармап тынбайсың.  
Калайык кулак салып ук,  
Каалаганың баарын ук.  
Атам кыйган жыгачтын  
Ар бирине келейин.  
Атам үчүн көпчүлүк  
Анык жообун берейин.  
Карагайды кыйды деп  
Кабыргаң жаман кайышса  
Ал катының беле, Эшмамбет?  
Катыныңдан бир таман  
Жакының беле, Эшмамбет?  
Арчага ичиң кайышат  
Алганың беле, Эшмамбет?

Андан майда четин, тал  
Балдарың беле, Эшмамбет?  
Ак кайындын ноодасы,  
Атаң беле, Эшмамбет?  
Ак сүт берип соороткон  
Апаң беле, Эшмамбет?  
Чычырканак долоно  
Чырагыңбы, Эшмамбет?  
Чирик терек көндөйү  
Ынагыңбы, Эшмамбет?  
Беш жылдан бери бел байлап,  
Чыдадыңбы, Эшмамбет?  
Чычалар бекен Калык деп,  
Сынадыңбы, Эшмамбет?  
Карагай беле кайының  
Бойдок жүргөн Эшмамбет  
Бооруна басар зайыбың.  
Теминесиң күйүгүп  
Терек беле теңтушуң?  
Теңдешип жооп таппайт деп  
Темтендейсиң байкушум.  
Сенин атаң, Эшмамбет  
Алмадан урук сепкенби?  
Алмасын таштап аңги урган  
Алайга тентип кеткенби?  
Сенин атаң, Эшмамбет  
Өрүктөн урук сепкенби?  
Өрүгү гүлдөп турганда  
Өз элинен куулуп  
Өзгөнгө тентип кеткенби?  
Алмасы менен өрүгүн

Акы уста кыйып алганбы?  
Аңги айгырдай азынап  
Ак жыгачка асылып  
Неге айтасың арманды?  
Атаңдан калса арчаны  
Көчүрүп кет Эшмамбет.  
Көмүр жагып бардыгын  
Өчүрүп кет Эшмамбет.  
Карагайдын калганын  
Казып алгын Эшмамбет.  
Карууң келсе бардыгын  
Ташып алгын Эшмамбет.  
Казына кылып акчасын  
Басып алгын Эшмамбет.  
Атамдан калса Акыдан  
Пулун алгын Эшмамбет.  
Атам кырккан жыгачтын  
Кунун алгын Эшмамбет.  
Акындыкты Калыктан  
Угуп алгын Эшмамбет.  
Акысыз болсоң түңүлүп,  
Куру кол калгын Эшмамбет.  
Кара-Суу, Кең-Кол-Шылдырак,  
Шыкалган токой жыгачы.  
Сымаптай суусу көк кашка  
Сулуу талдар жылгасы.  
Менин атам Акы уста  
Баарысын кыйып алдыбы?  
Аңкоолук менен байкабай  
Арылгыс доого калдыбы?  
Жоон-Терек, Түрк-Кайың,



Тоолорунда карагай.  
Аскасы асман тиреген,  
Зоолорунда карагай.  
Мунун баарын Акы уста,  
Түбүнөн кыркып алдыбы?  
Тукумун үзүп жыгачтын  
Түгөнгүс доого калдыбы?  
Кыйын болсоң Эшмамбет  
Кыдырып жүрүп көрүп кет.  
Акыдан калган жыгачтын  
Тең жарымын бөлүп кет.  
Ачууң келет калчылдап,  
Ага чычаласаң өлүп кет.

## **ЭШМАМБЕТТИН ҮМӨТАЛЫГА УЧУРАШЫП ЫРДАГАНЫ**

Ачууланып кеп айтпайм,  
Абалтан берки адатым,  
Ар сабактан козгомой,  
Ата нуска сабатым.  
Үмөтаалы тууганым,  
Саякта жүрүп сагындым.  
Туулуп өскөн жеримди,  
Учурашып көрүүгө,  
Кушчу, саруу элимди,  
Эсиң бар балам ойлонуп,  
Айтарсың мага кебиңди,  
Эсекемдин баласы,

Элде калган даанасы.  
Акындыгың артыкча,  
Агаңдын сенде санаасы,  
Үмөтаалы инибиз,  
Инибиз эмей кимибиз.  
Кабарың угуп алыстан,  
Калк ичинде жүрүүгө,  
Кыржылардын кыйыны,  
Кушчулардын курчу — дейт  
Кеп сөзүндө аралаш,  
Калемпир менен мурчу дейт.  
Саруулардын салмагы,  
Чоң атасы Манастын,  
Тийген экен жардамы.  
Алыстан эңсеп жүрчү элем,  
Ашып келдим даванды.  
Жалпы ага-ини ичинде,  
Жанымдай көрөм каралдым,  
Эми көрүп олтурсун,  
Эшмамбет деген агаңды  
Атактуу акын тил билет,  
Айтпай койсо ким билет.  
Ушул жерде төрөлгөн,  
Үмөтаалы инимсиң,  
Ырдаса элди сүйдүрөт,  
Ырчылыгы артыкча,  
Казылуу байды күйдүрөт.  
Кыз келиндин ичинде,  
Кыялы менен күлдүрөт.  
Эстүү акын тил билет,  
Эстебей койсо ким билет.

Жаман манап жай билбейт,  
Тынчы жок болсо ырчыга,  
Жай билмек түгүл жай бербейт.  
Эсине салып айтарым,  
Эл ичинде молдолор,  
Бизди жарчысы дейт шайтандын.  
Аларды көрсөң аяба,  
Эл ичинен айдагын,  
Сүйлөтпөй тилин байлагын.  
Кедей, дыйкан жерден жейт,  
Кейитип манап элден жейт.  
Каттагандан кеп уктум,  
Сени катуу ырчы деп уктум.  
Үмөтаалы ырдаса,  
Үнү такыр кардыкпайт,  
Барган сайын элирип,  
Эч жерине чаң жукпайт.  
Каттаган эл макташат,  
Кабар алам дайыма,  
Айткандай акын экенсиң,  
Атактуу кушчу айылда.

Үмөтаалы Сартбай деген ырчыга саламдашып, Өжөр менен Сулайманды эркелетип, тийишип турган жери:

Атаң Сартбай ырчы экен,  
Ар кайсыга сынчы экен.  
Эркелетип айтайын  
Энең андан ырчы экен.  
Атаңардын барында,  
Өзүнөр неге турасың,

Өзгөчө жыйын курасың,  
Балдар атаңа салам берейин.  
Акырын айтып көрөйүн,  
Атаңардын көңүлүн,  
Тамашага бөлөйүн.  
Сартбай жакшы киши дейт,  
Сакалынан өбөйүн.  
Асыл ырдын сазынан,  
Азыраак айтып төгөйүн.  
Сартбайыңдан чынында,  
Апаң акын турбайбы.  
Айткан сөздү бурганды,  
Акыры кудай урбайбы,  
Өжөр менен Сулайман,  
Эгиз тууду деп угам.  
Экөө тең чоң ырчы,  
Тегиз тууду деп угам.  
Кызык сөзгө келелик,  
Кызыгын айтып берейин.  
Апаң таңга жуук толготуп,  
Айылдын баарын ойготуп,  
Ошол толгоо киргенде,  
Оома журт угуп билгенде,  
Апаңдын айткан сөзү экен,  
Аалам журт уккан кези экен.  
Сартбайыңдын аялы,  
Өзүнөн мыкты дечү экен.  
Бардыгынан Картбайым,  
Балдарды баккан Сартбайым,  
Ошондо аялыңдын сөзүн ук,  
Ичинде толгон күлкү жык.

Аныктап толгоо киргенде,  
Айылдын баары билгенде,  
Аялыңыз Айганыш,  
Сөзгө чыкса бал камыш,  
Оналактап жатыптыр.  
Мына минтип атыптыр: —  
Ичим, ичим, ичим ай,  
Ичиме келбейт күчүм ай,  
Табарсыктын башы ооруйт,  
Төрөчү жердин өзү ооруйт.  
Эрте Сартбай чапсаңчы —

деп, ырдап бүткөндө Сартбайдын мойнуна алган жери:

Ал кезде мал аз эле,  
Аялым болсо жаш эле  
Төрөрүн мен билбестен,  
Шашып калган кез эле.  
Ошол күнү төрөлмөк,  
Жөкөңдин өзү эле.  
Козу таап келүүгө,  
Чаап кеткем тез эле.

## ЭШМАМБЕТ МЕНЕН ҮМӨТАЛЫНЫН АЙТЫШЫ

### Үмөталы:

Ассалоом алейкум,  
Келипсиң Кетмен-Төбө жеринен,  
Келишкен саяк элинен,  
Атабыз акын туулган,  
Кушчу, саруу ичинде.  
Чоң акындын баласы,  
Өйүз-бүйүз Таласка,  
Чабылып жүргөн баласы,  
Курч жүгүрүп байге алган,  
Анык тулпар даанасы.

### Эшмамбет:

Ачууланып кеп айтпас,  
Башынан берки адатым.  
Ырдашам деп жулунуп,  
Сөз баштачу мен эмес.  
Үмөтаалы тууганың,  
Ырдашсаң ырдын жөнү бар.  
Жөнү жок эмес ырдашса,  
Анын топто неси бар.  
Саякта жүрүп сагындым,  
Туулуп өскөн жеримди,  
Учурашып кетүүгө,  
Кушчу-саруу элимди.  
Эсиң болсо ойлонгун,  
Айтып турган кебимди.

Мен ойлодум эле жеримди,  
Эски ырчынын баласы,  
Эл үчүн калган даанасы.  
Ырдашам деп жулунуп  
Жаман жакшы кеп чыгат,  
Бар бекен ырдашкандын пайдасы.  
Үмөтаалы инибиз  
Кабарың угуп алыстан,  
Жайынды жакшы билебиз.  
Кыржылардын кыйыны,  
Ормоштон чыккан ойрону,  
Кушчулардын курчу деп,  
Каймазардын катуусу,  
Саруулардын салмагы,  
Байкабайт тура Таластык,  
Чоң атасы Манастын,  
Тиет экен жардамы.  
Алыстан келдим элиңе,  
Ашып келдим даванды,  
Элинде бар экен,  
Кудайберген Кызылбаш,  
Жапайы өскөн каманды.  
Каман чалса оңдурбайт,  
Үмөтаалы инибиз,  
Этият кылып жүрүңүз.  
Оңу келсе каманды,  
Балчыкты көздөй сүрүңүз.  
Ушул жерде төрөлгөн,  
Үмөтаалы эл үчүн,  
Булбулдай болуп кеп сайрайт,  
Атактуу акын тил билет,

Айтпай койсо ким билет.  
Эстүү акын тил билет,  
Эстебей койсо ким билет.  
Жаман манап жай билбейт,  
Тынчы жок болсо манабың,  
Бей-бечара күн көрбөйт.  
Ырчыларды кордошот,  
Жарчысы дейт шайтандын,  
Манап молдо кожолор,  
Жашоо үчүн кун бербейт,  
Кедей-дыйкан жерден жейт.  
Жапайы сокур манаптар,  
Жанын сабап элден жейт.  
Оокат кыйын манапка,  
Обу жок жерден бийлик жейт.  
Үмөтаалы инибиз,  
Иниликти билиңиз,  
Эл акыны Эшмамбет,  
Айлыңа келди көрүңүз.  
Эшмамбеттен ыр угуп,  
Элиңе ырдап жүрүңүз.  
Эсекемдин баласы,  
Кушчу-саруу эл билет,  
Көп ырчынын даанасы.  
Эсенаман эски ырчы,  
Эл ичинде ырдаса,  
Катыла албайт көп ырчы,  
Каттаган элден кеп уктум,  
Катуу ырчы деп уктум.  
Казактан чыккан майкөттү,  
Жер сүздүрдү деп уктум.



Атасынын баласы,  
Үмөтаалы ырдаса  
Жыйылып келген калың эл,  
Кулак салып тыңдаса,  
Көркөмдүү Талас сайында,  
Көк кашка аккан суу ичип,  
Көнүлдүү өсүп чоңойгон,  
Көркөмдүү кыргыз айылдан.  
Эч жерине чаң жукпайт,  
Келип кеткен кыргыздар,  
Айтып жүргөн дайыма  
Жайдын күнү май агат,  
Күздүн күнү эт байлайт,  
Чоң Таластын боюнда,  
Бактылуу кыргыз эл жайлайт.  
Олуя ата базарың,  
Оң менен солдун элинде,  
Окулуп турат казалың.  
Айтканда эле билинет,  
Акындардын начары.  
Окуйсүң кеп казалды,  
Түгөнбөйт ар күнүнө жаңылык.  
Ачылып турат базарың,  
Ачылып турса бактыңыз,  
Аман-эсен элинде,  
Гүлдөй турган чагыңыз  
Куттуу болсун бактыңыз,  
Эсен болсоң элинде  
Жыргай турган чагыңыз.  
Эл менен айта бересиң,  
Сөз чыгат башы менен тилинде,

Ар убакта табылат,  
Керек болгон жеринде.  
Ар дуванда ырдадым,  
Акындарды сындадым,  
Ак калпак кыргыз элинин,  
Кетирбедим намысын.  
Ырдадым ар түрлүү урук элдерде,  
Кубат кылып жүрчүмүн,  
Ак калпак кыргыз жергени.  
Жердеген жерим Таласты,  
Баш жагында үч Кошой,  
Кезегинде ыр менен,  
Кошуп коём Манасты.  
Кыйынмын деген ырчылар,  
Сөз табалбай адашты.  
Токтогул менен Жеңижок  
Алым-сабак ырдашкан,  
Айткан сөзүн тыңдашкан,  
Анык ырчы Эшмамбет,  
Талас менен Манасты,  
Айта берсе сөзгө бай,  
Элин жерин таштабайт,  
Эшмамбеттин акындыгы бир далай.

**Үмөталы:**

Кезиктим эле бир кезде,  
Кетмен-Төбө жеринде,  
Жердеген саяк элинде  
Куштар болдум көрөм деп,  
Эшмамбет ырчы тууганды.  
Анжиян жакка кетиптир,

Көралбадым тууганды.  
Токтогул келди баркылдап,  
Ак шумкардай жаркылдап.  
Айтып калды сөз баштап,  
Табышмакка окшотуп  
Ырчыларга кеп таштап.  
Ырчылар жооп бербеди,  
Эл четинен кайтышты,  
Үмөтаалы баштады.  
Өйүз-бүйүз элинин,  
Чоң дайранын боюнда,  
Жыргалын айтып таштады.  
Коңур, Өгүз, Саргата,  
Эли жерин оодарып,  
Козгоп айтса бир башка.

**Эшмамбет:**

Туулган жерим Таластан,  
Уругум кыргыз Манастан.  
Чоң атам Ардан балдары.  
Кедейликтин сарпынан,  
Адашып кеткем Таластан.  
Опо ажы биздин бай болгон,  
Кол жетпеген жар болгон.  
Жардын түбү шылдырап,  
Кыпкызыл аккан шор болгон.  
Кантип качпай коёсуң,  
Туулуп өскөн жеринден,  
Кушчу-саруу элиңден,  
Кудайберген Кызылбаш,

Башта карыз бергенсип,  
Алып турат күнүгө.

**Үмөталы:**

Эшмамбет биздин агабыз,  
Көп ырчынын жанында,  
Эч жакка мен барбадым,  
Биз тим эле ойноп жүргөн балабыз.  
Ак буудай бышкан жеринди,  
Кантип тыштап кеттиңиз?  
Кушчу-саруу элиндин,  
Бакканы кызар<sup>1</sup> кой болот.  
Жакшы иштесе дыйкандар,  
Жарым жылда бай болот.  
Жайы салкын, кыш жылуу,  
Мал көбөйтчү жерибиз.  
Көпкөнүнө чыдабай,  
Урушуп жүрөт элибиз.  
Эл башчысы Кызылбаш,  
Эриксе уруш башталат.  
Уяты жок манабың,  
Бийлик кылып олжо алат.  
Баш жарылып, кол сынса,  
Эч кимге анын доосу жок,  
Кудай кылды деп турат,  
Кудайберген Кызылбаш,  
Ал уруштун олжосун алып жеп турат.  
Кашка-Суунун сайында,  
Томолок, Токтук айлында,

---

<sup>1</sup> Кызар — гисар пародасы

Кашка-Суу, Калба жайлоосун,  
Жайы-кышы жердеген,  
Калың Колпоч дайыма.  
Копа<sup>2</sup> ажыга аш берди.  
Айтылып өткөн сайында.  
Аш башкарган Кызылбаш,  
Үмөтаалы ырчыга,  
Кордук кылды дайыма,  
Жөө бастырып ырдаткан,  
Ошол ашта айылда.  
Аалынын баласы,  
Кудайберген болушум.  
Каймазарды жамандап  
Кантип ишиң оңолсун.  
Аалынын баласы,  
Кушчу-саруу элине,  
Кызыл чыйкан жарасы.  
Күн сайын жаңырат,  
Айыкпайт экен карачы.  
Оорунун аты чоң чыйкан,  
Жайы-кышы айыкпайт,  
Кудайберген Кызылбаш,  
Жаралантат карачы.  
Билгич табып болбосо,  
Биле албайт кушчу-саруу баласы.  
Кудайберген болушум,  
Ачып калса курсагы,  
Ачуу чыгат добушу.  
Капажынын ашында,

---

<sup>2</sup> Кээ бир материалдарда Опо ажы деп айтылат.

Ырдап турдум башында.  
Жөө жүрүп ырдадым,  
Оокат ичпей үч күнү,  
Азабын тарттым чабылдым.  
Кызылбаштын зордугу,  
Чоң ооруга кабылдым.  
Кудайберген куу башка,  
Учурап калдык тар жерде,  
Айталбай салам шашканым.  
Үч чокудан өтө албай,  
Сулпукордон өтө албай,  
Султаным сага жете албай,  
Бу кордукту билгеним,  
Болот ко деп жүргөнүм.  
Арыстаным кечкин күнөөмдү,  
Үч күндөн бери оокат жок,  
Кармады оору кеселим.  
Жакын калды өлүшкө,  
Эсенаман баласы,  
Эки ырчынын даанасы,  
Эл ичинде кор болдум,  
Качып көчүп кетсемби,  
Адигине Тагайга,  
Кантип жашап турасың  
Тарыган Талас жеринде.

**Эшмамбет:**

Тагай саяк кенен эл  
Бей-бечара качкындар  
Жашай берет элинде.  
Эсенаман, Чонду ырчы

Таласта элдин жарчысы,  
Жеринде ырчы көп болот.  
Ошолордун башчысы.  
Айта берсе сөзгө бай,  
Жашыра албайм булардын,  
Акындыгы бир далай,  
Качырса кармап шаштырат,  
Катууланып ырдаса,  
Эсенаман, Чонду ырчы,  
Отурган элди мас кылат.  
Кепке кенен сөзгө бай,  
Айта берсе чарчабайт.  
Тил жагынан көөнү жай,  
Көмөкөй кенен тил узун,  
Кайта кайрып ырдаса,  
Түшүнбөйсүң көп жерде.  
Таластан адам качпаган,  
Таалайлуу жакшы жер эле.  
Кушчу, саруу жашаган,  
Жайы-кышы курсак ток,  
Кубанычтуу эл эле,  
Кылымда мындай жер жок деп,  
Кыргыздар айтып жүрчү эле.

**Үмөталы:**

Тарыды Талас жерибиз  
Башта берекелүү элибиз.  
Болгон эле жерде береке,  
Кетирди жаңы болуш бегибиз.  
Качып көчсөм жер калат,  
Кадыры сиңген эл калат.

Ажалым жетип күн бүтсө  
Мүрзөмдү касчу ким болот  
Эсенаман, Чонду ырчы,  
Элинде ырдап жашаган.  
Үмөтаалы батпады,  
Аркасында сөз болот,  
Өз элинен качкан деп.

## **ЭШМАМБЕТ, КУРМАН, БЕКНАЗАР МЕНЕН АЛТЫНАЙДЫН АЙТЫШЫ**

Тогуз-Торонун Ыбырайым, Ысрайыл деген болуштары 40 жаш чамасындагы Алтынай деген ырчыны ырматып отурушканда алардын үстүнө Эшмамбет, Курман, Бекназар үчөө кирип барышат. Бекназар кызыл кийим кийип алган эле. Ал болуштарды шылдындап, отургандарды бир топ күлдүрөт... Ошондо Алтынай келген ырчыларга карай минтип ырдап калат:

Атың экен Бекназар  
Сага аалам, салган бир назар,  
Айылга келип калыпсың  
Айтайынчы бир сапар.  
Сенин атың Эшмамбет,  
Мен чакырган жокмун келсин деп.  
Тетиги каранын аты Курманбы?  
Ээрчитип келген экенсиң  
Жаныңа кызыл кийген урганды.

Үч акын Алтынайдын алдына 5 сом акча коюшат.  
Алтынай дагы ырдайт:



Мындай теңге биздин элде жок эле,  
Башынан ишим оң эле.  
Мен көрбөгөн бул кандай сом эле?

Нааразы болуп калдыбы деп Бекназар дагы жыйырма сом  
кошот. Ошондо Алтынай ырдайт:

Эл ичинде эркелеп,  
Жүрбөй коёт дедиңби?  
Берген сомун жыйырма беш  
Билбей коёт дедиңби?  
Калк ичинде эркелеп,  
Жүрбөй коёт дедиңби?  
Колума бердиң жыйырма беш,  
Билбей коёт дедиңби?  
Берген сомун жыйырма беш,  
Бекитемин койнума.  
Акча алам деп силерден  
Кирген эмес оюма,  
Эшмамбет менен Курманым,  
Кыздардай кызыл кийинген  
Бекназардай урганым.

Ошондо Эшмамбет токтоп тура албай ырды баштап,  
ырдап калат:

Аралап келдим биринчи,  
Агыны катуу калаанды.  
Айлыңа келип жолугуп,  
Айтамын ысык саламды.  
Азыркы шартты билбеген  
«Ардактуу» болуш аманбы?

**Курман:**

Келип көрдүм аралап,  
Кең-Жайык аттуу калаанды.

Келечекти ойлобос  
Кенебес болуш аманбы?  
Келип калып айлыңа  
Келтирип айттым саламды.

**Эшмамбет:**

Ыраактан келип өзүңө  
Ыр менен айтам саламды.  
Ырчың экен Алтынай  
Ысыке болуш аманбы?  
Эстедиңби Ысыке  
Азыркы жыргал заманды?

**Бекназар:**

Кыздардай кызыл кийинип,  
Эшмамбет менен бир жүрүп,  
Күлбөгөн элди күлдүрүп,  
Эми эле көрдүм калаанды.  
Чыканактап турбайсың  
Чыйрыккан болуш аманбы?  
Эсиңе алып угуп ал  
Ленин берген заманды.

**Алтынай:**

Эшмамбет, быякка качан келгенсиң?  
Өзүн, кайсы элденсиң?  
Кайсы уруудан болосун,  
Канчалык кылсаң аракет  
Карматпайт сага соносун.  
Курман, айта бербе тим эле,  
Атаңдын аты ким эле?  
Бекназар, атаңдын атын айтып бер,  
Айта албасаң Бекназар  
Алганыңды кайтып бер.

Ээрчишип келген экенсин  
Эшмамбет менен Курманым.  
Керегиңе жарабайбы тетиги,  
Кыпкызыл кийген урганың?

**Бекназар:**

Жалал-Абад шаарынан,  
Чыгып келдим, Алтынай.  
Сени ырдап жүрөт деп,  
Угуп келдим, Алтынай.

**Курман:**

Коңур-Өгүз жеринен,  
Чыгып келдим, Алтынай.  
Сендей нечен ырчыны  
Жыгып келдим, Алтынай.

**Эшмамбет:**

Кыягымды байланып,  
Тырмышайын деп келдим.  
Кыз кылыктуу Алтынай,  
Ырдашайын деп келдим.

**Бекназар:**

Комузумду байланып,  
Тырмашканы келгенмин.  
Конуп, түнөп сиз менен  
Ырдашканы келгенмин...

**Эшмамбет:**

Тоготпогон неме эле  
Тоонун сасык каманы.  
Талкаланып азуусу,  
Тилинди ташка таманы.  
Томкорулду түбүнөн  
Никалайдын заманы.

Күлпөтүн татып тоюнан,  
Күч-кубат кетип боюнан.  
Чыгарып койду манаптар,  
Никалайын оюнан.  
Никалай тактан кулады,  
Ниеттеш кедей дуулады.  
Береке менен бактыга  
Бет ала турган убагы.  
Эмки жаңы заманды  
Эшмамбет ырдап турганы.  
Эргитти мени асманга  
Ленин ата урааны.  
Жакшылап Курман ырдай көр  
Азыр Алтынайды жыгалы.

**Алтынай:**

Сен эмесе Эшмамбет,  
Мустападан айтып бер.  
Мустападан айтпасаң,  
Мурунку тонду кайтып бер.  
Сен эмесе Курманым,  
Байгамбардан айтып бер.  
Байгамбардан айтпасаң,  
Башайы тонду кайтып бер.  
Сен эмесе Эшмамбет,  
Өйдө өткөн сур салкын,  
Бул эмине болучу?  
Кабактын карала барчын бүркүтү  
Кай жерге барып конучу?  
Ылдый өткөн сур салкын,  
Бул эмине болучу?  
Ыраактан учкан ылачын,

Кай жерге барып конучу?  
Баркырак сары жылдыздын,  
Баткан жери кайсы жер?  
Бар олуя чогулуп,  
Жаткан жери кайсы жер?  
Ырдашар болсон, Эшмамбет,  
Ушунун баарын айтып бер.  
Отуз уул биригип,  
Ой кылганың кайсы жер?  
Отуз атты бир союп,  
Той кылганың кайсы жер?  
Ырдашар болсон, Курманым,  
Ушунун баарын айтып бер.  
Кырк эки уул биригип,  
Ой кылганың кайсы жер?  
Кырк эки атты бир союп,  
Той кылганың кайсы жер?  
Кыйын болсоң Бекназар,  
Ушунун баарын айтып бер.  
Кумурсканы кой кылып,  
Кумга жайган ким болот?  
Куюлтуп ырдап отурсам,  
Курман ырчым тим болот.  
Көпөлөктү кум кылып,  
Көл кыдырган ким болот?  
Көшүлтүп ырдап отурсам,  
Эшмамбет ырчың тим болот.  
Чегирткени ат кылып,  
Черүүгө минген ким болот?  
Чечилип ырдап отурсам,  
Чекчегей тазым тим болот.

Долононун белинен,  
Данкылдаткан ким болот?  
Токтотпой ырдап отурсам,  
Тоголок Курман тим болот.  
Карагайдын белинен,  
Каңкылдаткан ким болот?  
Калтырбай ырдап отурсам,  
Кайран тазың тим болот.

**Эшмамбет:**

Мустападан баштадың,  
Муну да чала таштадың.  
Муңкантип туруп Алтынай,  
Мүдүрүлө жаздадың.

**Курман:**

Байгамбардан баштадың,  
Баарысын чала таштадың.  
Балпылдаган Алтынай,  
Билалбай кала жаздадың.

**Эшмамбет:**

Абалап өткөн сур салкын,  
Айың болот, Алтынай.  
Ылдый өткөн сур салкын,  
Күнүң болот, Алтынай.  
Кабактын карала барчын бүркүтү,  
Түнүң болот, Алтынай.

**Курман:**

Баркырак сары жылдыздын,  
Баткан жери Медина.  
Бар олуя чогулуп,  
Жаткан жери Медина.

Айтышар болсоң Алтынай,  
Курман ырчы мен мында,

**Эшмамбет:**

Отуз уул биригип,  
Ой кылганы Медина.  
Отуз атты бир союп,  
Той кылган жери Медина.  
Обу жок ырчы Алтынай,  
Айтканың тапчы мен мында.

**Курман:**

Кырк эки уул биригип.  
Ой кылганы Медина.  
Кырк эки атты бир союп,  
Той кылганы Медина.  
Жандырмагын жандырган,  
Курман ырчы мен мында.

**Эшмамбет:**

Кумурсканы кой кылып,  
Кумга жайган жин шайтан.  
Кулагың уксун Алтынай,  
Ушунун баарын мен айтам.

**Курман:**

Көпөлөктү ат кылып,  
Көл кыдырган жин шайтан.  
Алтынай, көп оолугуп элирбе,  
Көргөндүн баарын мен айтам.

**Эшмамбет:**

Чегирткени ат кылып,  
Черүүгө минген жин шайтан.  
Чеченсинбе Алтынай,  
Ченемсиз ырды мен айтам,

**Курман:**

Сен да түпкү атаңды түрүп айт,

Жети атаңды билип айт.

Болушундун алдында

Кезегинди берип айт.

**Эшмамбет:**

Өз атаңды сатпай айт,

Айтып берсең, Алтынай

Кетмен-Төбө жерине,

Кесеги келсе барасың,

Күйүткө ичти толтурбай,

Күйөөлүү болуп каласың.

**Алтынай:**

Түпкү атабыз Шыгайдан,

Ырыскы тилейм кудайдан.

Сендей далай ырчылар,

Ырдашалбай муңайган.

Башкы атабыз Шыгайдан,

Бардыгын тилейм кудайдан.

Эшмамбеттей ырчылар,

Ырдашалбай муңайган.

Ырдадым сөздүн жөнү үчүн,

Ырсайган Курман көөнү үчүн.

Ырсайтат элем болбосо,

Таштадым, Ысыкем болуш көөнү үчүн.

Сүйлөдүм сөздүн жөнү үчүн,

Сүйрүйгөн Курман көөнү үчүн,

Сүйрөлтөт элем болбосо,

Таштадым, Ыбыкемдин көөнү үчүн.



**Эшмамбет:**

Жалтайлаба Алтынай,  
Жапалдаш тору байталча.  
Мокоп калдың шекүлдү  
Акындар кошуп айтканга.  
Ким теңелип ырдашсын,  
Кеп билбеген шайтанга.

**Курман:**

Болушум деп ырдайсың,  
Билбестен жаңы заманды,  
Биздеги болуш Каратал  
Кечээ Кара-Үңкүрдөн кармалды.

**Эшмамбет:**

Көкүмбайдын Байгазы,  
Мунун да кетти айласы.  
Кедейге кенен жол ачып,  
Лениндин тийди пайдасы.

**Курман:**

Чыгыштан жаңы күн тийип,  
Чыгарда булбул сайрады.  
Көкөлөп көккө көтөрдү,  
Кедейдин кызыл байрагын.

**Эшмамбет:**

Маскөөдө өтүп жатпайбы,  
Жеңиштүү элдин майрамы.  
Комузунду тырмайсын,  
Койколоктоп ырдайсың,  
Айылдап келген ырчыны  
Аламандап сындайсың.

**Курман:**

Кедейлерге таң атты,  
Кененим Ленин жол ачты.  
Бирдиктүү болуп партия  
Падышаны тактан кулатты.

**Эшмамбет:**

Азыр, адырдын чөбү ыргалды,  
Ааламга берди жыргалды.  
Айылдын баарын куруткан,  
Аламан манап кур калды.

**Курман:**

Азыр күңгөйдүн чөбү ыргалды,  
Калкыма берди жыргалды,  
Кутуруп эзген кедейди,  
Кулактарың кур калды,

**Эшмамбет:**

Ырчы болсоң Алтынай,  
Ырдагын жаңы агымды,  
Күпүлдөп жаткан падышаң  
Партияга багынды.  
Өнөрү өсөт ар күндөп,  
Өлкөбүз эми жаңырды.

## ЭШМАМБЕТ МЕНЕН ЖЕҢИЖОК

Эшмамбет акын айтчу экен: — Жеңижоктун кабарын мурунтадан угуп жүрсөм да учурун таап жолуга алган эмесмин. Эптеп бир аттуу болуп, анан көп узабай Аксыга жол алдым. Жеңижокко барып бир учурашсам деген тилегим бар. Кара-Сууга барсам, Жеңижоктун үйү жолдун боюнда экен. Ырматынын жанына алты канат боз үй тиктирип салган экен. Үйүнө жакындаганда ырдаган үн угулду. Жеңижок ырдап атыптыр. Элдин арасынан карасам, орто бойлуу, ак жүздүү, тегерек кыркма сакалы бар, толмочунан келген, сулуу адам ырын төгүп атат.

### **Жеңижок:**

— Огу жок мылтык атылбайт,  
Ок тийбей жолборс бакырбайт.  
Катының жаман болгон соң  
Үйүнө конок батырбайт.  
Жүрөгү кирсиз азамат,  
Жамандык ишке катылбайт.

Ок жебей каман качырбайт.  
Алкы бузук зыкымдар,  
Үйүнөн даам татырбайт.  
Барып калсаң үйүнө,  
Кабагы кирден ачылбайт.  
Эрге доор келгенде,  
Эки күлүк тең байлайт.  
Набайга доо келгенде,  
Эки самоор тең кайнайт.  
Жерге доор келгенде,

Атыр бүркүп, гүл жайнайт,  
Кушка доор келгенде,  
Булбул, торгой тең сайрайт.  
Чөпкө доор келгенде,  
Эки сабак гүл чайлайт.  
Жайлоосунда мал жайлайт,  
Жакасынан дан тайбайт.

Эр кадырын билбеген  
Эшикте жүрөт жалтактап.  
Ат кадырын билбеген  
Жөө жүрөт салпактап.  
Дубан жарган күлүктүн  
Бийик болот зээри.  
Жаман адам белгиси,  
Сөзүндө болот кээри.  
(Басмайылын бош тартып)  
Жол-жолдо калат ээри.

Бейперзентте бешик жок,  
Бейнысапта кешик жок.  
Ууру байыбайт, сук тойбойт,  
Кара өзгөйдүн иши оңбойт,  
Казаны толо кайнабайт,  
Кайнаса да жайнабайт.  
Жылан сойлойт буту жок,  
Жаңжалдуу үйдүн куту жок.  
Бейкайрат эрдин күчү жок,  
Көтөрүм уйдун сүтү жок.  
Туура бийде тууган жок,  
Ашыкпагын иш кылсаң,

Артыңдан эч ким кууган жок.  
Туура сүйлөп түз жүргүн,  
Жолуңду бирөө бууган жок.

Колуңдан келип турганда  
Тууганыңа каралаш.  
Кыйынчылык түшкөндө  
Карабай кетсең жарабас.  
Сүйлөшпөсөң чер жазып.  
Ичтеги бугуң тарабас.

Баатыр болмок мандайдан,  
Чечен болмок таңдайдан.  
Улук болмок жарлыктан,  
Намыс алмак байлыктан.  
Жакшы болмок өзүңдөн —  
Акыл менен сезимден.  
Жаман иштен алыс жүр  
Жакшынакай кезиңден.

Ырчынын көркү эл болот,  
Кайберен жүргөн бел болот.  
Жааса жамгыр сел болот,  
Жаман адам чырылдап,  
Ырыскысы кем болот.  
Ооматың келип турганда  
Ар кандай айтсаң эм болот.  
Күлүктү күндө чуркаткан,  
Саяпкер менен жем болот.  
Ынтымактуу бир тууган  
Бир бирине дем болот.

Абийири бар жигитке  
Ажалдуу кийик жолугат.  
Кошоматчы ургандар  
Бөйпөктөп чоңго жагынат.  
Турмуштун жолу ушундай,  
Өргө жүрөт арылап:  
Учу-кыйры билинбей  
Убакыт тынбай агылат.  
Жашоону билбес жаш башың  
Кыйындык көрүп кагылат.  
Напсинди өзүң тыйбасаң,  
«Келе» дей берет дагылап.  
Билинбей жүрүп алтын баш  
Кайрадан чымды жамынат.

Ошентип Жеңижок ырын токтотту.

Жанымдагы кишилер комузумду көргөндөн кийин: «Бу, сен бала, жөн эле келген жоксуң» – деп аты-жөнүмдү билип алышты. Ошондо Жеңижок менен кол алышып, катарынан жай алып олтурган соң, элдин суроосу боюнча учурашып турганым:

**Эшмамбет:**

Жеңижок ырчы чыкты деп,  
Желкелешкен ырчыны  
Желдирбестен жыкты деп,  
Жергемден уктум кабарды.  
Жетип салам берсем деп,  
Жетелешип жүрсөм деп,  
Ашып келдим дабанды.

Ашыккандан аптыгып,  
Айтып турам саламды.

Айтышканы маң, болгон,  
Атагы журтка даң болгон  
Акын агам аманбы?  
Манаптан тилин тартпаган  
Баатыр агам аманбы?  
Түбүбүз болот бир жерден,  
Элибиз болот бир элден,  
Туугандык жайым дагы бар  
Жакын агам аманбы?

Алтымыш түрдүү мөмө өскөн,  
Айкалышкан душманын  
Айдап алыс жөнөткөн.  
«Сары алтын Аксы» аталган  
Жериңе салам айтамын.  
Саруу, багыш аралаш,  
Элиңе салам айтамын.  
Кыйла акын өткөн кыргыздан,  
А бирок сиздей ким болгон?  
Кыргыз менен казакка  
Атагың, даңкың дүң болгон,  
Таасын чыккан күлүксүң  
Токтогул менен бир болгон.  
Ордолуу элдин ичинде  
Олтурган жериң гүл болгон.

Санаттарың сандан көп,  
Дастандарың мындан көп,

Казгандарың андан көп.  
Саламдашып турамын  
Самаганым болуп төп.

Атка-тонго жарыбай  
Бара албастан жүргөмүн.  
Акындык нуска жолунду  
Алалбастан жүргөмүн.  
Кедейликтин айынан  
Жол-жоргомду элиме,  
Сала албастан жүргөмүн.  
Акындардын булбулун  
Көрөрүмдү билгемин.  
Аман кылса башыңды,  
Ардактайм сиздей асылды.  
Кайда барсаң биргемин!

Кедейлик жаман өксүттү  
Айта турган ырымдан,  
Чалкыган ой-сырымдан.  
Эс-көөнүмдөн кеткисиз  
Кабар берем мунундан.  
Акындардын акыны,  
Өтөр бекем сыныңдан?  
Кызмат кылсам элиме  
Чыкканча денден чымын жан.  
Көр оокаттын айынан  
Калкымдан келдим сүрүлүп,

Эсил жандан түңүлүп!  
Кайтарганым кой болду,



Кайран курчум жой болду.  
Кийгеним жыртык жамачы,  
Кейпимди байкап карачы!  
Асман жердей баркы бар  
Бай менен кедей баласы.  
Таластан келдим куюгуп,  
Туз-насип мындан буюруп.  
Токтогул кетти айдалып,  
Таңшыган үнү буулуп.  
Токтолбой ырдаар бекемин  
Толкуган топко жулунуп.

Колунда комуз жарашкан,  
Козголуп ырдап олтурсаң  
Каалашып элиң самашкан,  
Күкүк үндүү жез таңдан,  
Кер жоргодой таң ашкан.  
Орошон чыккан булбулсуң  
Оозуңа элдер карашкан,  
«Биздикине конгун» деп,  
«Бүгүн мейман болгун» деп  
Канча адам жүрөт талашкан.

Топ аралап ырдаган  
Токтогулдун жолдошу,  
Кези келди, иниңе  
Жардам берип, колдоочу.  
Толкуган элдин ичинде  
Мен — Эшмамбет инициз  
Тооп кылып турамын,  
Топ акындын жолборсу.

Аксы, Талас, Арканы  
Араладың канчаны.  
Азыр көрдүм өңүндү,  
Ардактап айтам саламды.  
Саламымды алик ал,  
Акындардын арстаны!  
Кызып-кызып төккөнүң,  
Кара нөшөр жамгырдай.  
Ырчы күүң бир сонун  
Кулак моокун кандырбай.  
Төрт аягы тең жорго  
Ташка салсаң тайгылбай.  
Жолуна түшөр бекемин  
Айтар ойдон жаңылбай.

Анык бактым бар экен,  
Аман көрдүм өзүндү.  
Унутпаймын эч убак,  
Ушул учурашкан кезимди.  
Аз да болсо көптөй көр  
Амандашкан сөзүмдү.

**Жеңижок:**

Эл-журттан угуп кабарды,  
Эшмамбет иним келипсиң.  
Эзелтен калган салт ушу,  
Эңкейип салам берипсиң.  
Эки эли тилиң сайратсаң  
Эл-журтуң кайдан зериксин!  
Эчен бир дубан аралап  
Ээрчишип жүрсөң, шериксиң.

Атагын угуп жүрчү элем  
Акын Током өзүнөн.  
Айдоого кеткен Токтогул  
Агызып жашын көзүнөн.  
Алып калган чыгарсың.  
Алтындай болгон сөзүнөн.

Айтып бердиң, чырагым,  
Ала-Тоо салкын жериңдин  
Алтын, күмүш, жезинен.  
Ат жалын тартып минипсиң  
Абалтан өткөн акындар,  
Ат-атын айта кетейин,  
Адашпасын эсиңден.

Аман-эсен келипсиң  
Ага-ини, тууган элинден.  
Ардактап салам сен айттың  
Айтылуу Аксы жеримден.  
Ашыгып балам, жутупсуң  
Абасы таза желинен.  
Алтындай өмүр сенде жаш,  
Аман болсун алтын баш,  
Адашпа, иним деминден.  
Эшмамбет ырчы болду деп  
Эшиттим эле жөнүңдөн.  
Эми көрүп турамын  
Элирген балам, өңүңдөн.  
Дубанды жарган күлүктөй,  
Арышыңды мен көрдүм.

Арыбаган, талбаган,  
Дабышыңды мен көрдүм.  
Өнөрлүүдөн болупсуң,  
Өзүмө өлчөп тең көрдүм.  
Безилдеген тилиңден  
Бешенеңди кең көрдүм.

Мен көргөндөн көп ырчы,  
Мезгилдерин өткөрүп.  
Сай күлүктөй тең чуркап,  
Санат ырдан өзгөрдүм.  
Жаным менен жан эле,  
Каным менен кан эле,  
Жайдарысы акындын  
Жанып турган шам эле,  
Сатылгандын Токтогул  
Сарттар, саяк шаңы эле,  
Алты чапса сынбаган  
Ак болоттой сабы эле.  
Арчанын жалын табындай  
Ак жалыңдын табы эле!  
Ак падыша залымге  
Ал эмнеден жазды эле?  
Кетирип Шыбыр айдатып,  
Кербендей көзүн жайнатып  
Керимбай көрүн казды эле,  
Кедей дыйкан кембагал  
Кейип ыйлап калды эле,  
Ак жерден Шыбыр айдатып,  
Азапка башын малды эле.  
Алты жашар Топчубай

Атакелеп калды эле,  
Апасы Бурма буркурап,  
Артында эли чуркурап,  
Армандын оту жанды эле.  
Асылган манап, болуштун  
Абыдан мооку канды эле.

Анда мен кетип Алайга  
Арманын айтып далайга.  
Ашуулуу Талдык жер көрдүм,  
Ак калпак кыргыз эл көрдүм,  
Сопу-Коргон жер көрдүм.  
Сонун кыргыз эл көрдүм.  
Дарөөт-Коргон жер көрдүм,  
Абасы таза бел көрдүм.  
Кара-Киндик, Ак-Киндик,  
Каадалуу жерди бат билдик,  
Кадырын сурап кыргыздын  
Кашкарды көздөй кат чийдик.  
Эр Төштүк баскан кең Алай  
Келбетин көрүп биз жүрдүк.  
Курманжан датка аш берип,  
Кыргыздын эли бүт келди.  
Ошондо акын Бөлөкбай  
Өтөгө мында тап берди.  
Өнөрдүн агып дайрасы,  
Өтөгө эми чак берди.  
Бөлөк эл деп айтканда  
Бөлөкбай менен кармаштым.  
Жаандан чыккан жорго экен,  
«Үч сүпөттү» бир айткан,

Үрүмчүлүк молдо экен.  
Үзүрү качып башынан  
Үшкүрө турган жолдо экен.  
Шариятты жат айткан  
Куран китеп колдо экен.  
Кузгундардай үшкүрүп,  
Куурап калган молдо экен.  
Жетимиш ашкан куракта,  
Жер таянчу молдо экен.  
Уят кылбай колдодум.  
Урушун күтпөй молдонун.  
Теспелерин молдонун  
Мойнуна тагып койгомун.  
Жеңижок ырчы атыгып  
Жез таңдай тилден ойнодум.  
Ак жайдын толук күнүндө  
Алайды кенен жойлодум.  
Алайдын элин сен көрсөң,  
Ат бастырып тең көрсөң,  
Адил кыргыз элдери,  
Абыдан таза дендери,  
Кымызы дары мүрөктөй,  
Кыздары сулуу чүрөктөй.  
Сарттар, Бөрү, Жоош болот,  
Барсаң сага дос болот,  
Байкасаң ушул жөн-жөнү.  
Башайы кийип буралып,  
Бастырбайт сени мөлмөлү.

Акын абаң Өтөгө  
Айтышкан ырчы көп болгон.

Алган ырчы жок болгон,  
Акындык мага токтолгон.  
Жеңижок ырчы абаң  
Чегишкен ырчы көп болгон.  
Чечендик мага токтолгон.  
Эшмамбет иним, сен уксаң.  
Эрикпей айтсам бир дастан.  
Жер көтөрүп ыр ырдап,  
Жеңижок абаң жан баккан.  
Жети уруу кыргыз элибиз,  
Жер көтөрүп мал баккан.  
Жергеси, конуш келишсе,  
Жети өлчөп дан баккан.

Алайдан бардык бел ашып,  
Абыдан чарчап, өң азып,  
Ат-Башы, Нарын калаага  
Акындык менен жанашып.  
Чоң Чөкөнүн ашына,  
Чогулган элдин кашына.  
Кара тилди сайраттым  
Кары менен жашына.  
Ошондо көрдүм Найманды  
Калтырак кирген башына.  
Бет алышып сапташтым.  
Бел кармашып тапташтым.  
Ошондо жеңдим Найманды —  
Бакырган төөдөй айбанды.  
Атак менен даңк менен,  
Ак калпак кыргыз калк менен,  
Алдырбастан намысты

Абалтан калган нарк менен.  
Абабыз Кошой жердеген  
Аскасы бийик Ат-Башы  
Ак мөңгүлүү бел деген.  
Алтайдан Манас келгенче  
Алдырып намыс бербеген.  
Чоң Кошойдун чалдыбар,  
Чоң айтышка салты бар,  
Меймандар келсе сыйлаган,  
Моңолдор, черик калкы бар.  
Саяк менен сарбагыш,  
Сары алтындай баркы бар.  
Кыз алышып, кыз берген,  
Күлүгүнө туз берген.  
Мүнүшкөргө куш берген  
Сылык тилде сөз айтып,  
Сынчылары сыр берген.  
Ырдай турган пендеге,  
Ылаачындай ыр берген.  
Бул элге барган мен элем  
Акын Током, Нурмолдо,  
Ат салыштык бир жолдо.  
Көкүрөктөн чыгардың  
Көңүлдү ачып сен менен.  
Көк буудан көркү жем менен.  
Сары-Тектирде гүлгө окшоп,  
Санаттын көркү ыр менен.  
Жаман адам чырылдап,  
Жакын болот чыр менен.  
Жайылып малы оттосо,  
Жайлоонун көркү кыр менен.



Алтын баштын ачкычы,  
Акылдын көркү сыр менен.  
Эшмамбет иним, угуп тур  
Эшилген кумду баскандай  
Эргип ырдап баратам.  
Эки күнү эргисем  
Эл кумарын таратам.  
Ала-Тоо жерим, айланам,  
Акылдан ырды жаратам.  
Аягы Талас, башы Чүй,  
Алыска көздү каратам.  
Ар жагы Көлдү бойлосоң  
Арбый берет тамашаң.  
Көл бойлосоң, ыр чыгат,  
Көлдөй терең сыр чыгат.  
Ак куулар сүзүп ойногон.  
Айчүрөктөр бойлогон,  
Тайбуурул минип Семетей  
Арасын толук жойлогон.  
Алыша келген душманын  
Абалтан бери койбогон.  
Ысык-Көл жердин сулуусу,  
Кыргыздар үчүн керемет,  
Кышында тоңбой турушу.  
Жайкысын бассаң салкындап,  
Жазылат жандын курушу.

Чечен болуш оңойбу  
Чегелеп сөздү таппасаң.  
Эзилишип боорлошуп,  
Эл кумарын жазбасаң.

Акын болуш оңойбу,  
Алты айлык ырды айтпасаң.  
Анда акын болгонун, —  
Айтканыңдан кайтпасаң.

Ааламдын сырын ачпасаң,  
Акындык сенде жөн болбойт.  
Ырысы жок ырчынын  
Ырларында төл болбойт.  
Толкуган суулар кошулса,  
Тоосу болбой, көл болбойт.  
Туштугу аптап кайнаган,  
Ысыгы болбой чөл болбойт.  
Бул дүйнө жарык ааламда,  
Булуту болбой, жел болбойт.  
Жети дүйнө укмушта,  
Жер жаралбай эл болбойт.  
Кара жамгыр нөшөрлөп,  
Каптабай тозоң-сел болбойт,  
Төгөрөктүн төрт бурчун,  
Төрт айланган кем болбойт.  
Тууган элди чогулткан,  
Душманына жем болбойт.

Санат жетпей санасаң,  
Сан жылдыздар ааламда.  
Жымындашып алыстан,  
Жарык берет ааламга.  
Керемет тоодон шыкаалайт,  
Келген өңдүү саламга.  
Ушу кандуу заманда

Кай акын өтпөйт арманда.  
Элдин ырда мүдөөсүн  
Асты, кекиртектен кармалба.  
Кимдер түркүк болуптур  
Бул дүнүйө жалганда?  
Анык акын болосуң,  
Айтар ойдон тайманба.  
Жеңижокту көрдүм деп  
Апта жүргүн барганда.  
Өнөрүм калса дечү элем  
Өзүңө окшош балдарга.  
Катташып жүрүп алып кал,  
Калбагын кийин арманда.  
Жарытпайсың ыр ырдап,  
Жетимиш ашып калганда.  
Кутулбапсың качса да,  
Куу өлүм чалма салганда.

Таза жүрсөң озорсуң,  
Таасын ырчы болорсуң.  
Кара курттан толорсуң.  
Айтканыма көнбөсөң.  
Акылымды илбесең,  
Акыры барып осолсуң.  
«Кедеймин» деп наалыба,  
Алтындай жаш чагыңда.  
Арбын дүйнө табылат,  
Аргымактай арылда!  
Манастан бери карата,  
Арбагын козгоп кыргыздын  
Карт Нарындай шарылда.

Кызыкпагын аракка,  
Кудай урган тамакка.  
Берилбегин бозого,  
Периште урган ошого.  
Иним, ырдаба ырды билбесең,  
Кадырына жетпесең.  
Сүйлөбө сөздү билбеске,  
Сынына сөздүн жетпеске.  
Калкыңдын көөнүн калтырба,  
Кадырлап, ырдап бер дешсе.  
Урматы ошол акындын,  
Улуу-кичүү кел дешсе.  
Күчүң барда ырдап көн,  
Кадырлуу жашты өткөспө.

Бул дүйнөдө ким калат?  
Жарык берген күн калат,  
Жылдызы бар түн калат.  
Падыша бол, башка бол,  
Баары бир күн куланат.  
Бизге окшогон акындан,  
Кийинкиге сөз калат.  
Акылмандан эс калат,  
Чийдирип жүр ырларың,  
Кийинкиге биздерден,  
Ошол болот аманат.  
Аралап элдин арасын,  
Алтынын сөздүн табасың.  
Санжыра кепке кулак сал,  
Калтырбастан чаласың.

Акын болуш оңойбу,  
Ардактап ойду багасың,  
Ак калпак кыргыз элине,  
Акындык менен жагасың.  
Амандык сурап келип жүр,  
Ага-ини болуп каласың.

Өчкөн оттой жалп этип  
Биз да бир күн өчөбүз.  
Ошондуктан жакшы жүр,  
Не муратка жетебиз.  
Сен экөөбүз кошулсак,  
Түйүнүн ырдын чечебиз.

## **БЕКНАЗАР, БАРПЫ ЖАНА НИШАН**

### **Бекназар:**

Топтолуп ырчы толуптур,  
Топондон арзан болуптур.  
Аламан ырчы толуптур,  
Арпадан арзан болуптур.  
Келгин ырчы толуптур,  
Кебектен арзан болуптур.  
Аламан балдар көбөйүп,  
Алымыбыз азайды.  
Жемишибиз азайды.  
Чоорчу турат чочоюп,  
Кыякчы турат кыйшаңдап,  
Тайган иттей шыйпаңдап.  
Комузчу турат койкондоп,

Жаман кыздай ойсоңдоп.  
Ителги тийген таандай,  
Илбитемин баарыңды,  
Аламын бүгүн шайыңды.  
Акынсынган, Барпы көр,  
Кесемин сенин пайыңды  
Ким билет түпкү жайыңды?  
Созоктогу сарттардын,  
Жашыңда бактың бадасын.  
Жалгыз көздүү Барпынын  
Бергени турам жазасын

Нишан ырчы Барпыны жактап, ажыратып алуу үчүн  
ырдайт:

Бекназар, сендей ким болот?  
Кой аксагы менен миң болот.  
Ачыдан Барпы чыкканы,  
Менин колум узарды.  
Менден кийин Бекназар,  
Сенин колуң узарды,  
Кем эмес Барпы чырагым  
Мен жардамдык кылган убагым.  
Ченебей аке чекчейбе,  
Капкандай белиң мекчейбе!  
Балага катуу кеп урба,  
Этегиде таарынба,  
Ажыратып койбойт деп,  
Нишанга келип жалынба.

**Бекназар:**

Жан төрөнүн атындай,  
Кылаңдаба, Нишаным.

Балага катуу тийдин деп,  
Тыраңдаба, Нишаным.  
Боорсок кулак эчкидей,  
Чунаңдаба, Нишаным.  
Билемин сенин жөнүңдү,  
Түгөтөм Барпы көрүңдү.

**Нишан:**

Көгөрүп өсөт майда тал.  
Көркү адамдын кара мал.  
Бириң болсо үкамсың,  
Бекназар менин акамсың,  
Бириң өлүп, бириң кал!

**Барпы:**

Сыйласам, аке билбейсиң,  
Сыйырмага сүйлөйсүң.  
Өз атыңды билбейсиң,  
Имересиң сүйлөйсүң.  
Ишенбе жолборс казыңа,  
Келбейби бирөө алдыңа.  
Кебектен арзан дебегин,  
Келишимдүү акынды.

Көрбөдүм сендей бакылды.  
Топондон арзан дебегин,  
Топтоп келген акынды,  
Көңүлүң тайын жалганга  
Казыдан бир тон алганга.  
Калк акыны жыйылса,  
Адамды теңеп тайганга.

Илими бар молдосуң,  
Ылаачын болуш ойдосуң.  
Кетиремин бурдунду,  
Кетиндетпе мурдунду.  
Азил кебиң өткөрөм,  
Бычырайган мурдуңа,  
Пышаң салып көтөрөм.

**Бекназар:**

Өрдөк учат көлдөрдөн,  
Кутулбадым ар жерде,  
Сага окшогон көрлөрдөн.  
Жылкы сулайт башаттан,  
Кутулбадым ар жерде,  
Сага окшогон кашактан.  
Эртеги күндү кечки дейт,  
Уругунду сурайын,  
Себеби эмне эчки дейт.  
Билейин сенин баркыңды,  
Ак эчки дейт калкыңды,  
Бекназар айтпай коёбу,  
Асти адамдан бер жака,  
Адамдан эчки болобу?

**Барпы:**

Өрдөк учат көлдөрдөн,  
Кутулбасаң, Бекназар,  
Мага окшогон көрлөрдөн.  
Жылкы сулайт башаттан,  
Кутулбасаң, Бекназар,



Мага окшогон кашактан.  
Билдим бикир кокустан,  
Кутулбасаң, Бекназар,  
Мага окшогон сокурдан.  
Найманбай менен ырдашып,  
Абийриң кеткен Аркадан.  
Ким кутулуп калыптыр  
Сага окшогон маңкадан.  
Билесиң менин баркымды,  
Сүрүштүрсөң наркымды.  
Ак эчки десе калкымды,  
Ак эчкинин ордуна,  
«Соём» деп ханың чочуткан,  
Түп бабамды коркуткан,  
Ошол хан сенин уругуң  
Оолукпа маңка тырыгым.  
Ачууланып буулуккан,  
Канга барып каккан деп,  
Ак эчки наамы муңдуктан.  
Сенин атаң Маадалы,  
Кан алдында атыккан  
Не себептен Жангазы  
Жоор атка чомурган.  
Токсондо бутун томурган.  
Алымкул кан акем деп,  
Таштакта бутун омурган.  
Ошентип атаң оңолгон.  
Качырып Барпы ырдаса,  
Маңкалар качып жоголгон.

**Бекназар:**

Пириң элем ак кылдың,  
Айыпты коём мойнуңа.  
Эми казыкты кагам бооруңа.  
Дары берем өзүңө  
Далпаран коём көзүңө.  
Камчы берем өзүңө  
Калемпир себем көзүңө.  
Оң көзүңдү оёмун,  
Сол көзүңдү соёмун.  
Сакайса, сакайбаса да,  
Далпаран баса коёмун.

**Барпы:**

Неченди жолдон чыгарган,  
Динди кудай урдубу?  
Сага окшогон беймаза,  
Пирди кудай урдубу?  
Алты ооз ырды тапкансып,  
Чечендикке жетесиң.  
Арбак урган бир маңка,  
Эшендикке жетесиң.  
Эшен болбой жерге кир,  
Эстүүлүктү билбейсиң.  
Эшенмин деп чоочутуп,  
Элге жалган сүйлөйсүң.  
Оң көзүмдү оёсуң,  
Сол көзүмдү соёсуң.  
Сакайбаса көзүмө  
Далпаран басып коёсуң.  
Дайым ырың бул элге

Маани болот, Бекназар.  
Далпаран сабил маңкага,  
Дары болот, Бекназар.  
Какшаганың бул элге  
Маани болот, Бекназар.  
Калемпир сабил маңкага  
Дары болот, Бекназар.  
Ыштаганга түлкү өлөт,  
Далпаран сепсе курт өлөт.  
Ак дары сепсең сап болот,  
Аман мурдуң сак болот.  
Танооң таза пак болот.  
Барпы менен ырдашып,  
Бүгүн Бекназар маңка сап болот.

**Бекназар:**

Өйдө төмөн ыр кылып,  
Энтелесең капамын.  
Асасы жок көргө окшоп,  
Темселесең капамын.  
Таанып келген жолуңа,  
Таяк берем колуңа.  
Кадырлап келсең жолума  
Калтек берем колуңа.  
Азыр кирсең жолума,  
Аса берем колуңа.

**Барпы:**

Алдыңа туура барамын,  
Аса берсең аламын.  
Абалкылар кармаган,

Асадан кантип танамын.  
Таамай басып барамын,  
Таяк берсең аламын.  
Чолпон ата кармаган.  
Таяктан эмне танамын.  
Кай жерде болсоң барамын.  
Калтек берсең аламын.  
Заңги баба кармаган,  
Калтектен эмне танамын.  
Илгеркиңдей ырдайсың  
Илияс аса кармаган.  
Мурункудай ырдайсың  
Сенин Мустапаң аса кармаган.  
Бардаш кылбай ырдайсың,  
Сенин Мухамбетиң аса кармаган.  
Улук эмес, ар жерде  
Кичике аса тийбеген.  
Сага окшогон шерменде,  
Бучука аса тийбеген.  
Мындан кийин, Бекназар,  
Канчага аса тийбеген?  
Сага окшогон шерменде,  
Маңкага аса тийбеген.  
Кетиремин күчүңдү  
Аламын сенин икиңди.

**Бекназар:**

Чокчондобо, Барпы көр,  
Жолборстой казы чоңум бар.  
Чоголдук кылып катылсаң,  
Маңдайыңда шоруң бар,

Күрпөңдөбө, Барпы көр,  
Кушубак болуш Анаке.  
Акырет кылдың атаңды  
Жейсиң го калтек мынаке.  
Башыңды жарат төрт жерден  
Мавлан болуш Анаке.  
Адеби жок акмак көр  
Асылып жатсаң мынаке.  
Бекназарды жеңем деп,  
Безет көр бекер урунду.  
Акмак көргө кор кылбай,  
Ажыратып алып кал,  
Карындашың Бурулду.  
Катыласың пириңе,  
Ойлобогун акмак көр,  
Мундузга келип турумун.

**Барпы:**

Күнөө кылган ишим жок,  
Казыңдан не деп коркомун.  
Бозуп келген эмесмин,  
Болуштан не деп коркомун.  
Башымды жара чаптырып,  
Мавландан не деп коркомун.  
Күйөөсү Барпы уялган,  
Никелеп бата кыркам деп,  
Казың отуз сом акча пул алган.  
Урушту казың оңолбойт,  
Урам десе казыга,  
Карындашы жолобойт.  
Кете берем кет десе,

Барпынын алты пулу корбойт.  
Караңгыда көрүнсө,  
Карындашы казынын  
Барпынын көөнүн чак кылат.  
Аркамдан ээрчип тек койбой  
Казыңды мында дак кылат, —

деп Барпы ырдагандан кийин Базаркул деген кишинин ачуусу келип, «Аялды ортого салып ырдайсың» — деп, Бекназарды жемелеген. Ошондо эл ортого түшүп биз ажырап кеттик. Экөөбүзгө эки чапан кийгизип айтыштырбай койгон.

## **ҮМӨТАЛЫ МЕНЕН АЛЫМКУЛДУН ЖОЛУГУШУП ЫРДАШУУЛАРЫ**

### **Алымкулдун учурашуусу:**

Бала Чычкан, Чоң Чычкан,  
Баш жагы баткак суу чыккан.  
Аркы бети Ала-Бел,  
Үч-Чат жайлаган,  
Аргымак кулун байлаган.  
Короолоп кой айдаган,  
Берки бети Үч-Кошой,  
Бакай атам жайлаган.  
Ыштыгына Бакайдын,  
Сабаа-чанач байланган.  
Оң тарабы чоң Талас,  
Каракол менен Четинди,  
Катарлап желе байлаган.

Андан бери келгенде,  
Дүрбү салып көргөндө,  
Кара чоку, Талдуулак,  
Карасаң өскөн мал дуулап.  
Андан бери келгенде,  
Кайра карап көргөндө,  
Аныгын толук билбеймин,  
Алтын бар дешет Чөнөрдө (*Чоң-Өр*).  
Аягы Кең-Кол, Чырканак,  
Эл орногон кыркалап.  
Долононун жанында,  
Манаска күмбөз курган жер.  
Көк кашка тунук булакка,  
Каныкей бетин жууган жер.  
Сур эчкини Кожожаш,  
Тегерете кууган жер.  
Ушундай жерим аман барсыңбы?  
О, көкүрөктүк туугандар,  
Көк арпа жеген ургандар,  
Элим аман барсыңбы? —деп бүтүрөт.

**Ошондо жооп катары Үмөталынын учурашкан жери:**

Кең-Колдун бою белеске,  
Кызылбаш берген кеңешке,  
Саруу-кушчу топтолдук,  
Санжырга айтып козголдук.  
Адегенде Алымкул,  
Амандашып алалы.  
Алды-жайды сурашып,  
Саламдашып алалы.

Аша чаппай түз сүйлөп,  
Туура жолго баралы.  
Акын болсоң айтышкын,  
Топ элге жорго салалы.  
Ак таңдай үн чыгарып,  
Бөлүнүп турсун карааны.

Алда кайдан көрүнөт,  
Аргымактын барааны.  
Жатык болот эмеспи,  
Жакшы адамдын саламы.  
Жалпы эл чогулуп кубансын,  
Кытыгы сөздөн табалы.  
Алакчын, саруу калың эл,  
Жакшыбы балам абалы?  
Аягы Талас кенен жер,  
Кытай, багыш калың эл,  
Бардыгы аман жүрөбү,  
Кош-Кайыңды, Кара-Арча,  
Бактылуу элдин түнөгү.  
Калың элди көргөндө,  
Ырчынын толкуйт жүрөгү.  
Ошол эле жер болгон,  
Жайлоосуна төр болгон,  
Жерим аман барсыңбы?  
О, мейманга келип Алымкул,  
Биринчи алдың кесекти,  
Адегенде баштадың,  
Жакшылап санап эсепти.  
«Көк Арпа» деген бир сөзүң,  
Өрттөп кетти өзөктү.



Башын баштап жакшы айттың,  
Аягын бузуп башка айттың.  
«Арпа» деген дан болот,  
Дандан чыккан нан болот.  
Күрпө-күрпө чайнаган,  
Кызыл тору жан болот.  
Ачарчылык болгондо,  
Аны жеген эл болот.  
Анын чыккан жери тоо болот,  
Жайгашкан жери зоо болот.  
Ошондо сенин агаң Кондубай,  
Алгыдан аксак болдубу ай.  
Тогуз үйлүү Тогунай,  
Тобу менен кондубу ай.  
Тогунайдын ичинде,  
Аман-эсен жүрөбү,  
Баягы буту чолок Кондубай<sup>1</sup>—

деп бүткөндө эл дуу күлүп жиберет. Эл жалпы күлгөндөн кийин Үмөтаалы жеңди — деп айтышат.

Сарыпбек бийди жандаган Алымкул дагы бир ашта:

«Көк арпа жеген көп кушчум,  
Келип калган турбайбы» —  
деп тийиштик кылганда:

**Үмөталы:**

Алты арыш жаткан алакчын,  
Алакчындын ичинде,

---

<sup>1</sup> Фолду. Инв. 575.

Алты жүз үйлүү Агынай.  
Агынайдын ичинде,  
Тогуз үйлүү Тогунай.  
Тогунайдын ичинде,  
Топ жакшың болду Кондубай —

деп Алымкулдун агасынын тоодон учуп өлгөнүн айтып  
жаагын жап кылат.

Аш башкарган Чоң тил абышка Үмөтаалы ырчыга ак  
чапан кийгизип, жакшы ат мингизип жарчылыкка дайындайт.

Уруулар арасында акындар намыс талашып ырдаган  
учурлар көп болот. Маселен Чейне менен Сакалдылар  
Кызылбаш Кудайбергендин жаатына толук моюн сунбайт.  
Ошондой мезгилдердин биринде Чейнеден бир жамакчы  
чыгып Үмөтаалыга тийишип ырдайт. Аны Кызылбаштын  
атасын тааныт — деп тукурушат. Чейненин ырчысы:

Үмөтаалы акынсың,  
Кызылбашка жакынсың.  
Эшигинин алдында,  
Кошоматчы каапырсың.  
Сакалды менен Чейнеден,  
Кайсы атаңан жакынсың? —

деп өзүнүн аталарын Кызылбашка жакын деген маанини  
айтат. Ошондо:

**Үмөталы:**

Эки түтүн, бир эчки,  
Сааны бар Чейненин,  
Түндүгүнө кондурган,  
Тааны бар Чейненин.  
Банги, Данги баш болгон,  
Калмагы бар Чейненин.

Он бешинде бир аттык  
Салмагы бар Чейненин.  
Ал аты да соо эмес,  
Мандамы бар Чейненин.  
Үй ичинен жүгүрткөн,  
Арыгы бар Чейненин.  
Таманы жок, сырты жок,  
Чарыгы бар Чейненин.  
Курсактары казандай,  
Арыгынан баса албай,  
Жүргөнү бар Чейненин.  
Жыл маалында бир жолу,  
Күлгөнү бар Чейненин.  
Саан уюн ат кылып,  
Мингени бар Чейненин,  
Калмактан чыккан Байгара,  
Жолдошу бар Чейненин.  
Кыргыз эмес калмактан,  
Жолдошу бар Чейненин.  
Эшигинин алдында,  
Өрмөгү бар Чейненин.  
Сый кийимине таардан,  
Көйнөгү бар Чейненин.  
Эми сакалыңа келейин,  
Санап-санап берейин.  
Кара жанын саткылап,  
Кан болгон дейт Сакалды.  
Сакалды чөпкө какалды,  
Он түтүнү бирикпей,  
Алкымга бычак такалды.  
Карагыла калайык,

Же мен калп айтып жатамбы?  
Кызылбашка тил албай,  
Таанымак болдуң атаңды.  
Чилдей тарап ар жерде,  
Он түтүн барбы бир жерде.  
Күз ал десе жаз алган,  
Катын издеп базардан,  
Карындашын өзү алган.  
Төрт түтүнү батышпайт,  
Дан эгип оро казышпайт.  
Алты түтүн болгондо,  
Алды-алдынан тарашат.  
Арак ичпей, бозо ичпей,  
Аталарын сабашат.  
Уулун урат бычактап.  
Катыны ыйлай бышактап.  
Кекилик-чил жегени,  
Желе тартып тузактап.  
Айлыңа келсе чыр салат,  
Көрүнгөндү ушактап.  
Малы өлгөн жерге өкүрөт  
Атынын башын кучактап.  
Бага албайсың мени деп,  
Катыны качат чычактап,—

дегенде жооруңардын баарын чукутуп алдыңар деп  
жамакчыны жемелейт. Жамакчы качып жоголот.

Талас районундагы «Манас» колхозунун жашоочусу  
Ы.Кожобергеновдун чоң аталары Тагаймат деген болуш болот.  
Алар бир ашка чогуу келгенде Үмөтаалы жарчы болуп жүргөн  
экен. Булардын алдынан тосуп чыгып Үмөтаалы:

Төмөнкү жактан Тагаймат,

Багышбай менен Жумабай,  
Карысы келген турбайбы.  
Мечиттеги молдонун,  
Кутбасы келген турбайбы.  
Асылбек менен Бошкойдой,  
Туткасы келген турбайбы,— деп ырдайт.

## ҮМӨТАЛЫ МЕНЕН СУЛАЙМАНДЫН АЙТЫШЫ

Үмөтаалы менен Сулайман деген ырчы Жайылган деген жерде Бердияр деген бай кызын күйөөгө берип, той кылып жатканда жолугат. Үмөтаалы менен Суйлайман алым сабак айтып, ошол кыз бергенин, той бергенин мактап ырдаган экен.

**Үмөталы:** Кудайым чындап буларга.

Берип турган экен го

**Сулайман:** Курчалышып турганда,

Элим турган экен го.

**Үмөталы:** Алдам чындап буларга

Берип турган экен го

**Сулайман:** Агайын тууган чогулуп

Келип турган экен го

**Үмөталы:** Он эки мүчө денеси

Эрип турган экен го.

**Сулайман:** Олуялар жар болуп

Келип турган экен го.

**Үмөталы:** Сары киши баласы

Булардын салтанатын карачы

- Сулайман:** Жайлообай менен Кыштообай  
Бул экөөбү баласы.
- Үмөталы:** Алыскы жерден ак аркан  
Керип турган экен го.
- Сулайман:** Акыл менен Күмашты  
Берип турган экен го.
- Үмөталы:** Кара жыгач бешикке  
Бөлөп турган экен го.
- Сулайман:** Ковсиласам жар болуп  
Келип турган экен го.
- Үмөталы:** Алты канат ак үйдүн  
Борумун айтсам болбойбу
- Сулайман:** Бордоп койгон немедей  
Үзүгүн айтсам болбойбу.
- Үмөталы:** Муну кылган байбиче  
Түзүгүн айтсам болбойбу.
- Сулайман:** Авалдан кудай жалгасын  
Алдыңкы боосу калбасын
- Үмөталы:** Төрөмдү кудай жалгасын  
Төтөгө боосу калбасын
- Сулайман:** Баарасын кудай жалгасын  
Баш чалгычы калбайсын.
- Үмөталы:** Тегинен кудай жалгасын  
Тегиргич боосу калбасын
- Сулайман:** Башынан кудай жалгасын  
Баш чалгычы калбасын
- Үмөталы:** Айтчы болсоң ушуну айт  
Ала канат чийин айт
- Сулайман:** Алты канат үйүн айт.

Ошондо ырчыларга Карагер башты жетелеп келет. Ошол карагерди кошуп ырдашат.

**Үмөталы:** Карагер келди байлап ал

**Сулайман:** Каңтара тартып кетпесин  
Үмөке жакын жүрүп айдап ал.

**Үмөталы:** Сырт аркасын байкачы.

**Сулайман:** Сырт аркасын байкасам  
Кең Таластын түзүндөй.

**Үмөталы:** Төрт таңканын байкачы

**Сулайман:** Төрт таңканын байкасам  
Кырмачы кырган чардай.

**Үмөталы:** Толорсугун байкачы

**Сулайман:** Толорсугун байкасам  
Токойдон чыккан уйулдай

**Үмөталы:** Жүгүрүшүн байкачы

**Сулайман:** Жүгүрүшүн байкасам  
Төмөндөн келген куюндай

**Үмөталы:** Элик туяк эчки баш

**Сулайман:** Кече Эшенкан менен Шаркула  
Бу да ушундай мал тура.

**Үмөталы:** Ар качандан бир качан  
Эсени бар турбайбы

**Сулайман:** Адамды көрсө жыгылган  
Кесели бар турбайбы

**Үмөталы:** Тизесинин башында  
Алмасы бар туйбайбы

**Сулайман:** Адамды көрсө кармаган  
Кесели бар турбайбы

**Үмөталы:** Карагер алсак куштайбыз

**Сулайман:** Карагерди биз алсак  
Быйыл мында кыштайбыз.

**Үмөталы:** Күркүрөө суусун кечпейбиз  
**Сулайман:** Карагерди биз алсак  
Быйыл үйгө жетпейбиз.

## **ҮМӨТАЛЫНЫН (ЧАЧУУБАЙ) ШАШУУБАЙ МЕНЕН АЙТЫШЫ**

Меркеде казак, кыргыз дубан эл чогулуп, той болордон мурда жарыя салынып, ат жеткен жерге айтылат.

Тойго ар тараптан келген эл балбанын, баатырын, ырчысын, куудулун, күлүгүн, жоргосун, жамбы атчу мергенин алып барууга даярданышат.

Ошол тойго барардын алдында Үмөтаалы түш көрөт. Түш көрөрдөн он чакты күн мурун Чолпонбай деген жолдошу ырчынын өзүнө жараша аты да келишкен, кийими да жакшы болуш керек деп, үстүнө кийим тиктирип кийгизип, Малдыбайдын жорго жүрүмү бар ак боз аргымагын пулун кийин Үмөтаалы тойдон келгенден кийин берет, — деп насыя соодалап алып берет.

Түшүндө Үмөтаалы ак боз атты минип келе жатса, астынан кирген буура көрүнөт. Бууранын качыра турган түрүн көрүп, аттан түшүп камчыланар жаккы үзөнгүсүн чыгарып, буура качырса чабармын деген ой менен бараткан жолунан артка кетпей, утурлап бастыра берет. Буура качыра берген кезде, Үмөтаалы да атынын жүрүшүн ылдамдатып, колундагы үзөнгүсү менен далдап туруп, каракушка бир чабат. Буура оозунан ак көбүгүн бүрккөн бойдон кулап жыгылат. Үмөтаалы жолун улап кете берет.

Эртеси көргөн түшүн жолдошу Чолпонбайга айтат.



Ал: «Буурадай айбаттуу акын менен айтышат экенсин, жениш мөөрөй сеники болот экен», — деп түшүн жооруйт.

Бир нече күндөр өткөндөн кийин эл менен бирге Меркедеги тойго барышат.

Той башталарда тойдун жарчылыгына акындарды тандашат. Келген акындардын ичинен атактуу чыгаандары деп, казактан Чачуубайды (Шашуубайды), кыргыздан Үмөтаалыны бири-бири менен айтыштырып сынамак болушат. Айтыштын кезеги биринчи улулата Чачуубайга тиет. Чачуубай аа-оолоп үнүн көпкө созуп, буйдалып туруп калат. Ошондон пайдаланып Үмөтаалы ырын төгүп кирет.

Эл Үмөтаалыны колдоп кетет. Экинчи Чачуубай элдин толкунуна сүрдөнүп жооп кайтарып ырдай албай калат. Үмөтаалыны бул айтышта жеңди деп эсептеп, тойдун баш жарчылыгына коюшат.

Кийин Таласка элге келген кезде айтчу экен: «Кудай колдоп, эл колдоп женишке жеттим. Жеңчү адам эмес экен. Кара көмөкөй деген акын экен. Оозун ачканда көмөкөйү капкара болуп көрүнүп турду. Тилинин учу эки ача экен, жүрөгүм оозума тыгылды. Эл колдоду, кудай ишти оңдоду болуп жеңдим».

### **Ошондогу Үмөталынын ырдаганы**

Аа-оолобо акыным,  
Анык болсо акылың.  
Акын болсоң, ырыңды айт  
Акын эмес, жөн болсоң,  
Аңырайтып ооз ачып,  
Аа-оо, оо-оо дебестен,  
Алыңы билип, үйүңө кайт.

Кери-Батбай мен элем  
Кемшийген аргын сен элең,  
Казак-кыргыз калың калк  
Күрдөөлдү элим турганда  
Күпшүйгөн аргын ким элең.  
Улуу жүз, орто, кичи жүз  
Кошулбастан арада  
Калып калган неме элең.  
Кери-Батбай, кең кыргыз  
Илгертен бери алышман  
Каада күтүп, салт менен  
Кыз берип, кыз алышкан.  
Айлыбыз бирге тойлошкон,  
Ой болсо бирге ойлошкон.  
Ошонун баарын айтайын  
Орунсуз таштап койбостон.  
Олуя Ата, Алматы,  
Чымкент, Талас, Сары-Арка,  
Ысык-Көл, Нарын, Каркыра,  
Туушкан келдиң чогулуп,  
Айтамын салам жалпыңа.  
Булар илгертен бери өз элим,  
Акынга кубат дем берген.  
Абасы таза, тунук суу  
Берекеси төгүлгөн.  
Дыйканы тыным албаган,  
Малчысы кыштап жайлаган.  
Киндик кан тамган өз жерим  
Берметтей көлү туптунук  
Ичкиң келет шыпшынып.  
Мөлтүр кашка булагы

Эң эле кооз бу дагы.  
Моокумун канып буларга  
Жазылат ичте бүт черим.  
Аа-оолобо акыным,  
Ачык айт, барбы жакының?  
Ырчы болсоң, ырынды айт.  
Ырчы эмес, жөн болсоң,  
Ыйманың жебей кайра кайт.  
Кемпик ооз аргыным,  
Сөз таба албай чарчадың.  
Оозундан көбүк агызып,  
Буурага окшоп бук дедиң.  
Буйдалтпай кармап буйландан  
Булкуп жерге чөк дедим.  
Өнөрүңдү көрсөтпөй,  
Өгүзгө окшоп мөөрөдүн.  
Жок экен сенин көөдөнүң.  
Чү-чүлөп сени айдадым.  
Чү деген жерден тургузбай,  
Чүлүктөн туруп байладым.  
Чулдурап сөз таппаган,  
Чукугандай айтпаган  
Чулу ооз кайраным.  
Жөндүү сөздү айтпадың,  
Жөнөтүп ырды таппадың.  
Жөнгө, сөзгө келбестен,  
Жөргөмүш чаккан өгүздөй  
Жөнөп кете жаздадың.  
Жамгырдай чыгат ырларым  
Жанатан бери жамактап,  
Жамбашка салып жайладым.

Жана айтар сөз табалбай,  
Жалдырап карап турасың.  
Жалбык сөз кайраным,  
Урпагы болом Манастын,  
Кулуну болом Таластын.  
Куюлуп өлөң жибербей,  
Кымтып таап имербей,  
Куруган аргын адаштың.  
Кызылы болот Манаттын.  
Кылда үкү учу канаттын  
Кызий-кызий ырдасам  
Кыйласы чыгат санаттын.  
Түбү бирге кошулат,  
Учу бирге жазылат.  
Өз алын, чаркын билбеген,  
Өлөрүн билбей качырат.  
Өзөн ылдый суу акса,  
Өлчөмсүз өстөн көгөрөт.  
Өмүрсүз ырчы ырдаса,  
Өзгөнүн көөнүн чөгөрөт.  
Буруп-буруп үн салса,  
Булбулдун тили бурулбайт.  
Булдуруктап сен кылдың  
Буулуп үнүң угулбайт.  
Буркурап жыпар жыт келсе,  
Булбул куш бакта үн салат.  
Буйдалбай таасын чуркаган,  
Буйруган күлүк байге алат.  
Мүрөөсүн күчкө толтурап  
Мүнүшкөр таптап куш салат.  
Мүдүрүлбөй чын күлүк

Мүлдө журттан байге алат.  
Астынан утур аң чыкса,  
Арстан керерт арышын.  
Ак олжодон кур калбайт,  
Акындар бербей намысын.  
Бурганак кышкы чилдеде  
Бууралар дагы кагышат.  
Жазгы баар көктөмдө  
Айгырлар дагы алышат.  
Букалар матап бир-бирин,  
Мүйүзү менен челишет.  
Ашыгы жок, кеми жок.  
Ар нерсенин бар ченеми,  
Айбандар антип жатканда  
Адам биз жөнгө келели.  
Агайын-тууган баа берсин,  
Ага биз андай дебейли, —

деп ырдап токтогондо эл дуу этип: Экөөңөр достошка! — деп бата берип жиберешет экен. Ошентип Үмөтаалы менен Чачуубай аттан түшө калышып көкүрөк тийиштирип кучакташып достошот.

Эрди намыс өлтүрөт,  
Коёнду камыш өлтүрөт.  
Ким жеңилип чыкканын,  
Калк айтышар белгилеп.  
Байыртадан эл үчүн  
Балбандар чыгат күрөшкө.  
Бак конуп, бири байге алат,  
Баалап аны сүрөшсө.  
Айтыштык асыл эл үчүн,  
Азамат уул Чачуубай,

Ачууланып кетпегин  
Акыл менен сабыр кыл  
Айтылып жаткан жанатан  
Асилдик а кеп үчүн  
Келе турган конокко  
Той ээси мурда күтүнөт.  
Асемдеп тиккен торко тон  
Аптыкпай кийчү бүчүлөп.  
Эр жигит аттан түшөрдө  
Басмайылы үзүлөт.  
Алдуу, күчтүү болсо да,  
Калат артта мүчүлөп  
А көрөкчө Чачуубай,  
Көңүлгө алып бу кепти  
Айтыштык эле дебейли,  
Урмат кылып тосолу  
Ушул турган калың журт,  
Мейли байбы, кедейби  
Көңүлгө бир албастан,  
Көкүрөк тиреп достошуп,  
Жаңыдан келген коноктун,  
Алдын тосуп жөнөйлү.  
Колунду берчи Чачуубай,  
Мындан ары ак болуп,  
Дос болуп бирге жүрөлү,  
Кайым айтып, ыр ырдап,  
Казак-кыргыз калың эл,  
Агайыңдын ичинде  
Ачылып бирге күлөлү.  
Тамаша тойдон тапканды  
Так экиге бөлөлү.

Бечара менен карыпка  
Теңдештирип берели.  
Тагдыр буйруган насипти,  
Так ушул асыл эл менен  
Чогуу бирге көрөлү – деп ырдайт.

Мындан кийин да казак-кыргыз өткөргөн далай  
тамашаларда бирге ырдап жүргөн дешет.

## **БУРДУШАНЫН АШЫ (ҮМӨТАЛЫ МЕНЕН ТОКТОГУЛДУН АЛЫМ САБАГЫ)**

Таластын кушчу уруусунан чыккан кыргыздын кыйла жерине таанымал Бурдуша өлгөндөн кийин келерки жылы ашсуусу берилет экен. Ашка ат жеткен жерден, уруу башчылары, эл жакшылары чакырылат. Ашты эки Кудайберген (Кызылбаш менен Карабаш) башкарат. Ашка даңкы далайга жеткен журт билерманы, жомокчулар, ырчылар, манасчылар, куудулдар, балбандар, найзакерлер келишет. Каада-салт боюнча аштын жарчысын тандоо жана дайындоо башкы милдет. Өз ырчын болобу, башка элдин ырчысы болобу жарчы койгондо, ырчынын ырчысы тандалмагы шарт. Жарчылыкка дайындоо үчүн ырчыларды айтыштырып көрүп, эки тарап эл кайсы ырчыны кыйын деп тапса, ошол ырчы аштын жарчылыгын алат. Калган ырчылар ага жардамчы болуп, жар салып ырдашат. Жарчыны тандоонун калыстыгы Кызылбаш болушка жүктөлөт. Кызылбаш Кудайберген саяктан келген Сапар болушту, кушчу уруусунан Жолдош молдону, агынай-

алакчындан бала Үсөндү алып, аларга өзүнчө үй тиктирип, жарчы тандоого жиберет. Кетмен-Төбөдөн ашка Токтогул, Эшмамбеттер келген экен, Сулайман, Чор, Үмөталы ырчылар Таластын ар кайсы айылдарынан. Ошондо Жолдош молдо: «Акындар айтышса эле, бири-бирин кордоп ырдайт, силерге бир шарт коёбуз, силер кыргыздын санжырасын таратып ырдагыла. Кимиңер санжыраны мыкты билсеңер, ошонуңар аштын башкы жарчысы, калганыңар ага жардамчы болосуңар. Анан акырында акыйкат үчүн тапкан олжоңорду тең бөлүшүп алгыла. Эч кимиңерде бири-бириңерге болгон таарыныч калбасын» – дейт. Ырчылардын баары макул болушат. Кетмен-Төбөдөн келген ырчылар кезекти биринчи алып, Токтогул менен Эшмамбет алым-сабак айтышып, санжыра айтышат. Алар оголе көп ырдап келип акырында Бурдушанын ата тегинин санжырасын айтканда, угуп турган эл ордуларынан бир туруп, бир олтурушат. Сулайман менен Чор ырдабайт, «биз санжырага жок элек» дешип. Кезек Үмөталыга келет. Үмөталынын үнү бийик жана өтө кооз болгон экен. Ал ырдап атканда, көктө учуп жүргөн торгой эрип кетип, жерге топ этип кулап түшчү дешет. Үмөтаалы шаңшып ырдап, кыргыздын санжырасын ырга кошот. Кошкондо да, Адам ата, Обо энеден баштайт ырын. Анан бири Каңгайга, бири Алтайга, бири Эренге, бири Тереңге кеткен кыргыздын арманга толгон, кайгы менен муңга толгон санжырасын сүрүштүрүп, жүрүп олтурат. Ашка келгендердин жашыктары чыдабай, ыйлап ийет. Көкүрөктөн көк түтүн буркурап чыгып, муңканбаган киши калбайт. Анан кайгырган элге Манастын окуясынан айткан Үмөтаалы элди бир үшкүртүп, эс алдырат. Кыргыз кыргыз болгону жер оодарып, жер которуп, кара башынын, укум-тукумунун амандыгы үчүн ата конушунан качып кутулган кандуу окуяны угуп олтургандардын көз алдынан



ушу азыр болуп жаткандай тартылып өтөт. Ошентип, Үмөталы элди бир күлдүрүп, бир ыйлатып, санжырасын айтып келип, акырында Бурдушага токтойт. Аттин, аталар бул санжыраны уккан да арманда, укпаган да арманда деп айтышчу. Анын баарын эсте болбогон соң, эсте калганын айтабыз деп ырды бузбайлы, кыскасы, Үмөталы Бурдушанын ата тегин айтып токтогондо, Токтогул өзү басып келип: «Чындыкты айтсам, биз туура суу, ал эми Үмөкем агын суу экен. Биз жарчылыкты Үмөталыдан талашпайбыз. Мындан кийин Үмөталы турган жерде, биз ырдабай турган болдук окшойт» — деп, Үмөталыны бекем кучактап, көкүрөк тийиштирет. Ошентип, Үмөталы жарчы болот. Токтогул, Эшмамбеттер конок үйлөрдө ырдап, элдин көңүлүн ачат. Ошондо Үмөталынын ырдаганынан эсте калгандары:

Кан Манас сындуу береним,  
Калкыма тийген керегиң.  
Таанытмак болдуң жалпыга,  
Таланттуулардын өнөрүн.  
Таасын чыккан акынга,  
Талашпай жолду беремин.  
Адашып сөздү эки айтпайт,  
Ак таңдай акын дегениң.

Жакшы чыгып Бурдуша,  
Жалпыга болгон таанымал.  
Балдары ашын той кылган,  
Адам экен багы бар.  
Арбак болуп калса да,  
Айтыла турган чагы бар.

Ушундайларды ырдаган,  
Ырчылардын багы бар.

Кара кылды как жарган,  
Кан Бүргө болот агасы.  
Кадимки Бошкой балдары,  
Кайранымдын тагасы.  
Ушундай чоң аш беришке,  
Ар кимдин келбейт чамасы.  
Төрт тараптан эл келди,  
Дүңгүрөп жатат карачы.

Коңшулаш бизге жашаган,  
Казактан канча эл келди.  
Урматтап элим сүйүшөт,  
Ушундай ашты бергенди.  
Көңүлгө салып өтөйүн,  
Өз көзүм менен көргөндү,  
Кишисин таап ырдайлы,  
Ким жаман көрөт бергенди.

Колунда жоктор келалбай,  
Козголбой үйдө калышты.  
Аты жок болсо ким эңсейт,  
Аш менен тойго барышты.  
Ким жаман көрөт айткыла,  
Мааракеге ат чаап,  
Баш байгени алышты.  
Кокустан чыкса атыңар,  
Коргоп коёт намысты.

Кыргыздын кыйла журтунан,  
Кызыгышып эл келди.  
Көкөтөйдүн ашындай,  
Көңүлүн ачат көргөндү.  
Ырааты менен бергиле,  
Салбастан көр ченгелди.  
Алыстан келген конокко,  
Тааныткан Талас жергеңди.

Бисмилла тилим сүйлөгүн,  
Элимдин берген ашынан.  
Кылымдан кылым карыткан,  
Кыргызымдын салтынан.  
Тойдон ашын чоң берип,  
Толкундаткан наркынан.  
Кабыл ал элим саламын,  
Какшап жаткан жарчыдан.

Торгой ырчы Токтогул,  
Тоо ашып келди жериңе.  
Өз өнөрүн тартуулап,  
Беремин дейт элиңе.  
Абайлап кулак салгыла,  
Акындын айткан кебине.  
Кызыл тил менен жагыптыр,  
Дыйканбай сындуу бегине.

Акынсың Токо белгилүү,  
Айылың Кетмен-Төбөгө.  
Айтканың шекер бал болуп,  
Угушкан журтум көп эле.

Келипсиң Талас жериме,  
Кушчу, саруу элиме.  
Кураныңды багыштап,  
Бурдуша сындуу бегиме.

Кошулуп ырдап жүрөсүң,  
Эшмамбетти ээрчитип.  
Далай жерге ырдаттың,  
Тайлак төөдөй телчитип.  
Жондогу суудан сугардың,  
Жорголугун чыгардың.  
Ээрчиткенге не жетсин,  
Эл-журттан угуп кубандым.  
Бүгүн мен көрүп турамын,  
Анардай болгон жүзүңдү.  
Көрүнөө төгүп журтума,  
Көрсөтчү Токо күчүңдү.  
Укпагам Токо өнөрүн.  
Укмуштай ырдап төгөрүң,  
Бирок элден уккамын.  
Сапар болуш ээрчитип,  
Ашка алып келерин.

Кадыр-баркка ээ болгон,  
Карыларым аманбы?  
Карабаш сындуу беренден,  
Калкыма айтам саламды.  
Ааламда элдер окшошпой,  
Ар кандай пенде жаралды.  
Берилген ашты баяндап,  
Бермекчи болдум кабарды.

Катарлап үйлөр тигилди,  
Калтырбайт сыртка биринди.  
Ар кайсы үйлөр чакырып,  
Акындар угат үнүңдү.  
Жарчы болбой калдым – деп,  
Бузбагыла түрүңдү.  
Алып жүрөм жаныма.  
Алсаңар эгер тилимди.  
Аксакалым Бурдуша,  
Ашын берип жатабыз.  
Кашыктап жыйган дүнүйө,  
Чөмүчтөп элге чачабыз.  
Анткени Талас жергеме,  
Атактуу болчу атабыз.  
Эскердик сизди биз бүгүн,  
Элиңе тийсин батаңыз.

Таанытайын Токтогул,  
Таласымдын бектерин.  
Кыйла журтка даңктанып,  
Кыямат жайга кеткенин.  
Ошко кызмат кылганын,  
Айлымда аман турганын.  
Айтайын бирден аттарын,  
Андан кийин ырдагын.

Аш берилип жаткан соң,  
Өткөндөрдөн баштайын.  
Жарчылык деген милдетти,  
Жан дилим менен актайын.

Кыйын жумуш экен – деп,  
Кыйшалактап качпайын.  
Көргөн менен билгенди,  
Көкүрөккө сактайын.  
Кара кылды как жарган,  
Кан Бүргө болчу шерибиз.  
Кайрылбай өтүп кетсе да,  
Кадырлап барктайт элибиз.  
Канчалык эрдик кылганын,  
Калкымдан сурап көрүңүз.  
Көрүстөн жутуп баатырды,  
Көрө албай калдык эми биз.

Белгилүү чыгар, Токтогул,  
Медетбек баатыр атагы.  
Жайлоодон конуш талашып,  
Дыйканбай салган чатагы.  
Чөп жегенин билесиң,  
Чатактын тийип азабы.  
Чагылган сымал тарады,  
Жамандык жерге жатабы.

Олтурчу эле Медетбек,  
Шилбиден жасап чүлүктү.  
Жакпагандын мурдун көзөчү,  
Чыгарбай колдон бийликти.  
Укмуштай элим сыйлашчу,  
Уругу солто чүйлүктү.

Жакшысы журттун Жангороз,  
Жалпыга маалим атагы.

Урматтап сыйлайт элибиз,  
Журт бийлеген атаны.  
Суусар тебетей башында,  
Көк ноотудан чапаны.  
Түп нускасын козгосом,  
Түгөнбөйт акын казалы.  
Шалтактан чыккан Турду аке,  
Карышкыр ичик береги.  
Кадыр-барктын ээси,  
Калкыма тиет кереги.  
Турдусуз аш-той башталбайт,  
Чүй, Талас аны кастарлайт.  
Калыстык сүйлөп дайыма,  
Кабыландан жазганбайт.  
Көрдүнбү, Токо, тээтиги,  
Курчанып алган сакалын.  
Элимдин барктуу адамы  
Буржу дейт атын атанын.  
Эм болуп сөзү дайыма,  
Эки элдин басат чатагын.  
Алмак-салмак макташып,  
Акындар төгөт казалын.

Ак боз ат минген шамдагай,  
Медетбек баатыр иниси.  
Сурасаң аты Жанузак,  
Теңелет ага кимиси.  
Өндүү-түстүү шыпылдап,  
Өзгөчө укмуш жүрүшү.  
Байкасаң, Токо, бир койлук,  
Барк-барк этип күлүшү.

Кызыл жүзү нурданган,  
Кыржы элинин жакшысы.  
Атасаң аты Бөлөкбай,  
Акыл ойлоп тапкычы.  
Борбойгон адам береги,  
Ботуке баатыр дегени.  
Оодарыш, күрөш болгондо,  
Ошонун тиет кереги.

Катар турган жанаша,  
Капкадан кытай Ыйманбек.  
Жылкысы миңден ашкан бай,  
Меркелик казак Нурмамбет.  
Ырдаса экен мени – деп,  
Үмүттөнүп турган көп.  
Таанышпы сага, Токтогул,  
Кудайберген эки бек.  
Баркылдап жаткан тээтиги,  
Бала Үсөн менен Чоң Үсөн.  
Алакчын жана агынай,  
Азаматтардын уругу.  
Айтымына карасаң,  
Азаматтын тунугу.  
Калтырып кетсең болбойт го,  
Камдай бер айтар ырыңы.

Жолдош молдо калысты айт,  
Жоон-дөбөлүк Табышты айт.  
Айта берсем бектер көп,  
Бир-биринен калышпайт.



**Токтогул:**

Ырас, кызыл тил менен жагалык,  
Кыдырып издеп табалык.  
Берешен неме көрүнөт,  
Бергенин бөлүп алалык.

**Үмөталы:**

Берешендик жагынан,  
Пендеден чыккан азамат.  
Эртерээк издеп таппасак,  
Беш мүнөт сайын жасанат.  
Өң-түсүнө жараша,  
Карабаш деп аталат.

**Токтогул:**

Айлыңды билген эки баш,  
Алмак-салмак ырдасак.  
Бирөөсүн бөлүп таштабай,  
Бирдикте эле сындасак.

**Үмөталы:**

Туура айтасың, Токтогул,  
Кайсынысын баштайлы?  
Эрегишпей жөн эле,  
Экөөн тең мактайлы.  
Жамандап алып кокустан,  
Жалалуу элек качпайлы.

**Токтогул:**

Кадырлап берген ашты ырда,  
Калкым келген жабыла.  
Канчалык көп үй тигилген,  
Карабаштын багы да.

**Үмөталы:**

Багы эмей айтчы эмине,  
Балбандар келди жериме.  
Канчалык атак-даңк болот,  
Карабаш сындуу бегиме.  
Кадырлап баркын күчөтүп,  
Какшайлык бүгүн элиме.  
Айт десе айта саларбыз,  
Айкөлүн издеп табарбыз.  
Бергенин алып Токтогул,  
Үй-бүлөнү багарбыз.

Анда эмесе, Токтогул,  
Экөөбүз алым-сабак айталы.  
Кеп-сөзүн элге төкпөйт – деп,  
Келбесин болуш шайтаны.  
Асылбай мактап чоңдорду,  
Аман-эсен кайталы – деп токтойт.  
Ошондо Токтогулдун айтып турганы:  
Кабыландай чамынган,  
Карагер минген кайсы адам?  
Ирең-башы тааныштай,  
Келер замат байкагам.

**Үмөталы:**

Качырганы жолборстой,  
Карабаш деген шер ошол.  
Ат жеткен жерди чакыртып,  
Аш берип жаткан неме ошол.  
Кулагыңа салайын,  
Кушчудан чыккан бек ошол.

**Токтогул:**

Жанатан бери байкасам,  
Жакшыңдын бири турбайбы.  
Баштан-аяк көз салып,  
Экөөлөп туруп сындайлы.

**Үмөталы:**

Сындасак сындап алалык,  
Сынды ортого салалык.  
Берешен болуп турган кез,  
Пендеден артык жаралып.  
Кымбатым ушул адамга,  
Кызыл тил менен жагалык.

**Токтогул:**

Кылчайып мындай карасам,  
Кызыл тору жаш бала.  
Кызылбаш болуп жүрбөсүн.  
Осол жигит көрүнбөйт,  
Оңдоп жатат күрмөсүн.

**Үмөталы:**

Туура таптың, Токтогул,  
Кыйналбай Кызылбашымды.  
Айта берсек жарашат,  
Айлымдан чыккан асылды.  
Жашаган жери Кең-Колдо,  
Жоктотпой Манас баатырды.

**Токтогул:**

Кадыр-баркы кандайча,  
Карабаш сындуу бегиндин?  
Калтырбай айтчы, Үмөке,  
Канчасы карайт жериңдин?

**Үмөталы:**

Кең Талас болот жерибиз,  
Кушчу-саруу элибиз.  
Калп эмес, чынын айтайын,  
Калбада турат чегибиз.  
Кушчу элин башкарат,  
Кудайберген бегибиз.

**Токтогул:**

Саруудан экен болушу,  
Салабаттуу Кызылбаш.  
Эки бөлөк эл экен,  
Эч качан ыркы бузулбас.

**Үмөталы:**

Ынтымагы эң сонун,  
Ырыстуу Талас жеримдин.  
Эч качан ыркы бузулбайт,  
Кушчу-саруу элимдин.  
Бийлик-суулук талашпайт,  
Айтканын кылат бегимдин.

**Токтогул:**

Бурдушанын ашында,  
Эки бек турса башында.  
Билсин деп ырдап жатабыз,  
Биз экөөбүз кашында.

**Үмөталы:**

Билимдүүлөр билет го,  
Бир айткан кепти илет го.  
Акылы жок байкуштар,  
Айтышты деп күлөт го.  
Бир нече күнү жоготпой,  
Жомок кылып жүрөт го.

**Токтогул:**

Баракелде, Үмөке,  
Бакыра бербей токтойлу.  
Ашта болор тамаша,  
Баштала турган окшойбу.  
Жарчылык бийлик сеники,  
Жардамдашуу меники.

**Үмөталы:**

Аш ээсинин буйругун,  
Абайлап толук угайын.  
Болучу ашта тамаша,  
Жар салып элге чыгайын.  
Жүргүн, Токо, баралы.  
Баш байгесин кармаган,  
Башчыларын табалы.  
Аш башкарган Карабаш,  
Акындар кел деп чакырат.  
Ага чейин Токтогул,  
Сабыр кылалык азыраак.  
Баатырга түшкөн дүнүйө,  
Баарысы бүгүн чачылат.

# АЛЫМКУЛ МЕНЕН ҮМӨТАЛЫНЫН САЛАМДАШУУСУ (II түрү)

**Алымкул:**

Астыңарга келбесем  
Эл кызматын аткарып,  
Ага-ини салам бербесем,  
Кутулам кантип карыздан.  
Ышкылуу жаш баламын,  
Ырчылыкта талабым.  
Кабыл алып койгула,  
Алымкулдун саламын.  
Жанында жүрүп күн-түнү,  
Улуудан таалим аламын.  
Такшалып калган жерим жок  
Быша элек азыр чаламын.  
Чечен тил, чебер комузчу,  
Нечендер өткөн элимден,  
Алардын ээрчип артынан,  
Кубалай чыккан кунан мен.  
Төлө акеми карачы,  
Тынчыбай ой санаасы.  
Ырчы болуп кетсе деп,  
Бар тилеги баласы.  
Акындык деген кишинин  
Келе бербейт баарына.  
Жолуга турган касиет  
Ар кимдин насип багына.  
Жорго болор жылкынын,

Жүрүшү болот жашында,  
Жолу болор балаңдын —  
Жолукту улуу акынга,  
Кунанды багып ат кылган.  
Бул отурган Үмөкөң.  
Тарбия алып үйрөнүп,  
Өз колунан өстүм мен  
Улуулардан жол көрчү,  
Ырчылардын баары тең.  
Коңгуроодой үн салган,  
Алыска чапса байге алган.  
Ата арбагын колдогон,  
Ырчыдан агаң, чоң балбан.  
Атасы акын Эсекем,  
Ырчынын пири дечү экен.  
Эжеси булбул Ырыскүл,  
Анан кай жагынан болот кем.  
Агабыз дайра биз булак,  
Ал киши Арстан, биз улак,  
Түшүнөрсүң сөзүнө,  
Болбосон, дүлөй, кер кулак —

деп барып Алымкул ырын токтоткондо, угуп отурган көпчүлүк эл чурулдап «тилилен балың тамчылайт, жолуң шыдыр болуп, өткөндөгү акын шайырлардын арбагы жар болсун» — дешип баталарын беришет. Ушу маалда алагар көздүү, чап жаак, кыр мурун, нурдуу киши чертмегин күүлөгөнүн көрүшүп, чуу басыла калат.

**Үмөталы:**

Амандашып алайын,  
Агайын тууган көз көрдү

Астыңарга чуркаттым,  
Алымкул бала төкмөмдү,  
Тулпар туулган энеден,  
Жулуна чыккан желеден  
Күнү-түнү чапса буюгуп,  
Чарчадым, талдым дебеген,  
Көрдүңөр элим өнөрүн,  
Жем жеген колдон бөбөгүм.  
Атымды айтып жоготпос,  
Аркамда сүйөнч жөлөгүм.  
Абыкеңди Төлө аке,  
Жаныма кошуп алайын.  
Тарбиялап алымча,  
Жакшы жолго салайын,  
Баккан атын саяпкер,  
Чыкпасын деп ойлойбу.  
Үмтөтпөсө күлүгүн,  
Байгеге кошпой койбойбу.  
Билгенге ырчы саяпкер,  
Ээрчиген балаң талапкер.  
Ыр жосунун үйрөткөн  
Бизге да Төкө нечендер.  
Жашынан баксам уларды,  
Жетилсе тили чыгарбы,  
Байгеге кошсом канакей,  
Баккан күлүк кунанды.  
Ырчынын баккан күлүгү,  
Буздуң десе дубанды.  
Абыкең акын болгонун  
Көз көрүп, кулак угарбы.  
Аман жүрүп саламат,



Артымдан учса сабалап.  
Айта жүрсө атымды,  
Көз жумсам элди аралап.  
Ырчы болгун Балыктай,  
Сайраган күн-түн талыкпай.  
Далай ырчы кыңкылдап,  
Жүрбөйбү балам жарытпай.  
Эсекемдей үн салгын,  
Өз атандай күү чалгын.  
Эрегишкен жерлерде,  
Өрөөлгө чыгып байге алгын.  
Өтөнүн келип өнөрү,  
Боло көр сөздүн чебери.  
Бактың билер чырагым,  
Адамдын болбос дегени.  
Эшмамбет сындуу элирсең,  
Ителги куштай теминсең.  
Ажал жетип көз жумсам,  
Айта жүрсөң мени сен.  
Тоо булбулу Токтогул,  
Ошого балам окшогун.  
Билим алсын жакшы деп,  
Алардын баарын козгодум.  
Көрүп турсуң Алымкул,  
Эл ырчысы төкмөнү.  
Акындын бул тынары,  
Жаса кетпейт тепкени.  
Сулайман жаман ырчы эмес.  
Акыл сурап, ал кеңеш.  
Дубанга чапса чарчабас,  
Тулпар болгун тердебес.

Сартбай, Чонду, Тойкожо,  
Таамай акын болду эле.  
Алардын келип өнөрү,  
Тайындан баштап жорголо.  
Жакшы көрсөң олжону.  
Анда жолуң болбоду.  
Адам болор жигиттин.  
Ачык болот колдору.  
Акыркы айтар кеңешим,  
Акымды менин жебессиң.  
Үйрөтүп жүргөн баласы,  
Нысапсыз болду дебесин.  
Чертип койчу Теле аке.  
Күүлөрүңдү сагындым.  
Жакшы болду издетпей  
Жакын жерден табылдың,  
Балаңыз мага аманат,  
Кылармын Төкө далалат.  
Үйрөтөрмүн билгенче,  
Келбесе ажал жаман ат.  
Эшмамбет, Өтө бир кезде  
Кеткен экен Таластан.  
Амалынын жогунан,  
Конушунан адашкан.  
Аларды ойлоп сагынам,  
Сөздөрү кымбат баарынан.  
Өтөнүн укпай кеңешин,  
Кейиште жүрөм абыдан  
Ал киши аккан дайра деп,  
Айтылып бизге жеткен көп  
Көп киши андан үйрөнгөн,

Ырдын ширин балын жеп.  
Жакшы-жаман нечендер,  
Өткөн экен илгери.  
Астыңарга айтылды,  
Акындын аздап билгени.  
Түшүнүп өткөн кабарга  
Баа берип жакшы-жаманга.  
Баркына жеткен сөзүңдүн,  
Кишилер болот адамда.  
Элге кыл кызмат тартынба  
Бар өнөрүң калтырба  
Мээнетиндин кайтканы,  
Эмгегің калса артыңда.

## ҮМӨТАЛЫ МЕНЕН АЛЫМКУЛДУН АЙТЫШЫ

Чор деген ырчы өзүнүн көргөн-билгендери жөнүндө Байгозунун Кадыркулуна айтып олтуруп, Үмөтаалынын Алымкул менен айтышканын узун сөз кылат. Берен Жангороздун ашы болуп, Алымкул Таластын жогору жагындагы эл келгенче жарчы болуп ырдап турган экен. Биз барганда тийиштик кылып, жогорку элди жамандап ырдап калды.

### **Алымкул:**

Ак мөңгүнүн арасы,  
Айдарга аштык жери жок.  
Соода-сатык билбеген,  
Элинин болот эби жок.  
Урматтап топко айтууга,  
Уулдан чыккан беги жок.

Улама сөздү билбеген,  
Уруусунун теги жок.  
Кыздарын берет күйөөгө,  
Бачайы жууркан себи жок.  
Жогору элдин биз жакка,  
Тендеше турган жери жок.  
Караколдо кушчунун,  
Ак буудайдан наны жок.  
Арпадан башка даны жок.  
Кономун десең кокустан,  
Кондурушка алы жок.  
Жоон төбө алдында,  
Арыгы болот кушчунун,  
Эки кишиге бир эчки,  
Сааны болот кушчунун.  
Үй башына кондурган,  
Тааны болот кушчунун,  
— деп ырын бүтө электе, Чор чоогоол ырчы:

**Алымкул:**

Сен көк зооканын башына,  
Чыга албай жүргөн экенсиң.  
Үмөкемдин катуу сөз,  
Уга албай жүргөн экенсиң,

—деп, Алымкул ырдап жатканда капталдап чыгат.  
Үмөталы баш болгон жогортон келгендер бир катар турушкан  
экен. Үмөтаалы Чорду кабыргага камчы менен нукуп:

—Тим кой, ырдасын, сөзүн бузба, жообун өзүм берем, —  
дейт.

Алымкул: «Көк арпа ичкен», «Ак арпа ичкен ургандар» —  
деп көпкө ырдайт. Кезек жогортон барган ырчыларга тиет. Бул

ашка жогортодон келген айтылуу Чор, Сулайман деген ырчылар катышкан, ошондо Үмөтаалынын жооп иретинде ырдаганы:

Алымкул,  
Суусардан бөрк башыңда,  
Кылгара кемсел кийипсиң.  
Күмүштөн кемер курчанып,  
Сүлүктөй жорго минипсиң.  
Суулуктан такай карматып,  
Далдайган эки жигитке,  
Жетелетип жүрүпсүң.  
Кийсе кийим, минсе ат,  
Ар адамга жарашат.  
Ким болду экен чиркин – деп,  
Тааныбаган карашат.  
Алымкул,  
Ат менен киймиң айбы жок.  
Бирок

Далайды айтып ырдадың.  
Аламандап жекирип,  
Кеп-сөзүң чыкты дайны жок.  
Көктүн дагы көгү бар,  
Чөптүн дагы чөбү бар.  
Бул дүнүйө жалгандын,  
Өйдөсү бар, кеми бар.  
Чечмелеп мен да айтайын,  
Төмөнкү тууган элдерге,  
Жогорку жаккы элдин да.  
Бири кем болсо, бири ашык,

Тең келүүчү жери бар.  
Сөзүмө конок кылар эл,  
Мен айтар кептин эби бар.  
Боруке менен Сырдыбай,  
Порумун билбейт экенсиң.  
Жогорку жаткан кушчунун,  
Сонунун билбейт экенсиң.  
Айта турган кебиндин, Алымкул,  
Орунун билбейт экенсиң.  
Супада сурак жүргүзгөн,  
Султанын билбейт экенсиң.  
Чечкор кылып, дың бузган,  
Дыйканын билбейт экенсиң.  
Үй тигип, септеп кыз берген,  
Үрпүн билбейт экенсиң.  
Санжыргасы сан жеткис,  
Мүлкүн билбейт экенсиң.  
Ак мөңгүлүү, бийик бел,  
Тоосун билбейт экенсиң.  
Ак булут көктү тиреген,  
Зоосун билбейт экенсиң.  
Ат кыялап өтө алгыс,  
Ашуусун билбейт экенсиң.  
Агыны катуу чамынган,  
Шар суусун билбейт экенсиң.  
Такыр өскөн мекээр чөп,  
Мал семирп нык толгон  
Төрүн билбейт экенсиң.  
Ак куулар сүзгөн ажайып,  
Көлүн билбейт экенсиң.  
Арпа, буудай дан өскөн,

Жайыты кенен малга бай,  
Жерин билбейт экенсиң.  
Арча, четин аралаш,  
Черин билбейт экенсиң.  
Берекеси төгүлгөн,  
Пейили кенен меймандос,  
Каратал менен Каранай,  
Элин билбейт экенсиң.  
Адам ата, Обо эне,  
Он, сол менен ичкилик,  
Тегин билбейт экенсиң.  
Казак-кыргыз тууган эл,  
Чегин билбейт экенсиң.  
Айдарым беттен сылаган,  
Желин билбейт экенсиң.  
Жармасынан чайы көп,  
Жардысынан байы көп,  
Дасторконун кең жайган,  
Бегин билбейт экенсиң.  
Короо-короо кою бар,  
Малдуусун билбейт экенсиң.  
Акылын таап элди алтан,  
Алдуусун билбейт экенсиң.  
Уламалап сөз айткан,  
Жаштарга акыл кеп айткан,  
Карысын билбейт экенсиң.  
Бечарага жан тарткан,  
Калысын билбейт экенсиң.  
Кара кыяк жайкалган,  
Караколдой жер барбы?  
Кааласаң баары табылат,

Кушчудай сонун эл барбы?  
Бор-Тартардан өткөндө,  
Чоң Талас суусун кечкенде.  
Ой-Чүлүктүн оюнда,  
Кең Таластын боюнда.  
Кабылан Манас желеси.  
Кулунун байлап, бээ сааган,  
Тараза бойлуу, кымча бел,  
Ак илеке салынган.  
Суйкайып көзгө көрүнөт  
Келиндердин элеси.  
Ошол жерди жердеген,  
Орошон мыкты далай бар.  
Кушчудан чыккан Нанай бар.  
Эшигинин алдында,  
Катарлап салган сарай бар.  
Конгон элди кондурчу,  
Элүү чакты малай бар.  
Бирок  
Нанай деген мыкты адам.  
Өркөнү өскөн кыйладан.  
Боорукер, элге кайрымдуу,  
Малайын байдай сыйлаган.  
Акылы жетик, кыйра адам,  
Бул жер,  
Өрүшү кенен жанга жай,  
Малдары оттойт жылгадан.  
Молдодон чыккан эшен бар,  
Айтылуу Кабай чечен бар.  
Эл баккандан далай бар,  
Кабай деген чечендин,



Анжиян, Ташкен кыдырып,  
Соодасын кылган Жабай бар.  
Чолпонбай менен Акматтай,  
Жанаша өскөн курбу бар.  
Калайыкка кайрымдуу,  
Калыстык сөздөн тайбаган,  
Кадыры артык кыйладан,  
Кадырман аке Турду бар.  
Кабасын көргөн Меккенин,  
Жөнөтпай сындуу ажы бар.  
Чалыкеде Нурак бар,  
Эшигинин алдында,  
Күндүгүнө сурак бар.  
Капкасы элдин таянчы,  
Кагаздыдан Токтоной.  
Мунун  
Кадырын айтсам жомоктой.  
Жайылат малы жон-жонго,  
Турагы Кызыл-Коргондо.  
Кыржынын элин баштаган,  
Кыйноодон калкын сактаган.  
Эл талабын жактаган,  
Өткүр болот жарактай,  
Өлчөөсүз кыйын Бөлөкбай.  
Калп айтканым жарабас,  
Калктын камын ойлогон,  
Казаны майлуу кургабас,  
Кадырман болуш Карабаш.  
Айткан кеби бузулбас,  
Аз көрдүм мындай ушул жаш.  
Азамат экен, эр экен,

Айтылуу адам Кызылбаш.  
Үрүстөмдүн Нусубу,  
Бул дүйнөнүн кызыгы.  
Нары баатыр, нары бек,  
Бул —  
Адамдан туулган кара көк.  
Жети аспапта күү чалган,  
Жеткилең добуш үн салган.  
Тойкожо сурнайчы бар.  
Топ жыйынды жыйчу бар,  
Данбагарда жашачу,  
Токтогазы казалчы.  
Калам алып колуна,  
Каалаганын жаза алчу,  
Чаттан ылдый Ак-Сайда,  
Токтосун аттуу молдо бар.  
Казынасы, ачкычы,  
Улама сөзгө жорго бар.  
Терип жазган санжыра,  
Үмөт молдо тарыхчы.  
Дабасын тапкан илдеттин,  
Укмуштай кыл табыпчы.  
Адамдык асыл сапатын,  
Үлгү кылчу киши ушу,

—деп кушчунун атактуу адамдарынын баарын сүрөттөп  
айтып келип, кыржылардын Караколго кандайча көчүп барып,  
жай алып калганын ырдаган экен<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Булар, айтып берүүчүлөр эстеп, жазып айтып калгандары дептерде бар.

# ҮМӨТАЛЫ МЕНЕН АЛЫМКУЛДУН АЙТЫШЫ

## (II түрү)

**Алымкул:**

Оболу озунуп айтам саламды,  
Амансыңбы, барсыңбы?  
Кең жайык, кенен жери жок,  
Кең көкүрөк эри жок.  
Көк суу ичип, аш жетпей,  
Көк арпа эккен ургандар.  
Көп жол жүрүп жүдөңкү,  
Көөлгүп бошоң тургандар.  
Айдындуу кенен жери жок,  
Айбаттуу мыкты эри жок.  
Акыректик туугандар,  
Аштыгы жок, пулу жок,  
Ак арпа ичкен ургандар.  
Ат арытып чарчаңкы,  
Ашка келип тургандар.  
Эсекемдин эң кичүү,  
Эркеси болуп туулдуң.  
Бирок  
Элинде дурус башчың жок,  
Эч кимге тең боло албай,  
Эч нерсе дурус өспөгөн,  
Эрмен менен шыралжын,  
Эң эле сонун көктөгөн,  
Элсиз жерге куулдуң.  
Топук кылар башчың жок,  
Тоо башына куулдуң.

Толгон-токой иштерди,  
Топтоп айтсам жамактап,  
Топ-топ кылып салмактап,  
Катасы барбы мунумдун.  
Сүтгүү-Булак жериңде,  
Арыгың күндө аңдады.  
Түндөп качып бир түндө,  
Кыржынын бири калбады.  
Санай-санай ырдамас,  
Сөзүмдүн болор салмагы.  
Сабатып неге кор кылды,  
Эсеналы аганды.  
Эсиндеги иштерди,  
Эстетип кетсем жаманбы?  
Качып барган жериңер,  
Өзөнү кууш тар бекен?  
Ошончо адам ичинен,  
Каяша айтып болушка,  
Баш көтөрөр бар бекен?  
Зор менен барган жериңер,  
Зоосунун башы кар бекен?  
Зордукчулга бой бербей,  
Зоболосу тийүүчү,  
Зор адамы бар бекен?  
Жеген даны арпа – дейт,  
Ичкени кара шорпо – дейт.  
Урматтайт дешет арпаны,  
Сокулап, күйшөп, калбырлап,  
Убара кылган канчаны.  
Ант урган ошол арпаны,  
Абайлап, байкап жебесе,

Аябай жука алкымга,  
Сайылат дешет кылканы.  
Сокбилек менен соккулап,  
Жаргылчакка тартканы.  
Жагымсыз, даамы жок окшойт,  
Жасаган жарма талканы.  
Ичсе керек айласыз,  
Тамак таппай башканы.  
Тишке тийип кычырап,  
Ылгоодон калган таштары

—деп ырдап, Үмөталылар тарапты алдынан тосуп чыгат. Алымкул ырдап жатканда, ошол айылдык Үмөталыга жан тарткан бирөө Алымкулдун ата-тегин мүнөздөп айтып берген экен. Үмөталы Алымкулдун ырын атына токулган ээрдин кашын камчысы менен каккылап, шашпай угуп олтурат. Качан Алымкул ырдап токтогондо:

Балам, улуу тоого чыккандар,  
Уламалап сөз айтчу.  
Көкүрөктө так калган,  
Көчкөнүн айттың элимдин.  
Сөзүңө жооп берейин,  
Чындыгы бардыр кебимдин.  
Ата Журттан кеп козгоп,  
Азоо аттай элирдиң.

Эсенаман атабыз,  
Эл менен эле алышман.  
Эл ишин жүргөн аркалап,  
Эң кыйын эле даанышман.  
Эсеналы баласын,  
Окутуп алыс Семейден,

Билимдүү кылып орусча,  
Кат-сабат берип тааныткан.

Кангелди болуш баягы,  
Кыржыга күн көрсөтпөй.  
Эр жүрөк Эсеналынын,  
Эс-учун койбой сабатып,  
Колу-бутун байлаткан.  
Эси жок, акмак Баялы,  
Аштыгын айлап сугартпай,  
Аңдатып салган арыгын,  
Акмактык кылып куураткан,  
Барганды матап арыкка,  
Башынан кетпей таягы.  
Жасоолдорун жиберип,  
Алышты байлап жаптырып.  
Алакандай кыржыга,  
Кастарын байлап тик уруп.  
Кой деген адам болгон жок...  
Кошоктоп байлап арыкка,  
Жыкканы барган адамды,  
Койчу эле уруп кутуруп.  
Жер челген жапай каманча,  
Азуусун кайрап жутунуп.  
Аштыгын койду сугартпай,  
Аңдатып арык кулакты ай.  
Айылдын элин бүлүнтүп,  
Ырысын төгүп муңайтты ай.  
Жок эле тообуз таянар,  
Жоголуп бара жатканда,  
Жан далбас кылып карманар.

Кийгизди кончко кончубуз,  
Чыдай албай кордукка,  
Аттуу-жөөлүү бир түндө,  
Таластын башы Каракол,  
Көчүп кеткен болчубуз.

Кордукка көргөн чыдабай,  
Ыстарчын эле Бөлөкбай.  
Турду аке менен сүйлөшүп,  
Көлүк алып айдатып,  
Караколго көчүрдү.  
Бир түндө гана жөнөттү,  
Башчылык кылып Жөнөтпай.  
Аргасыз көчтүк конуштан,  
Азапты көрдүк болуштан,  
Калтырып көчүп биз кеттик,  
Сүттүү-Булак жеримди.  
Айдаган-эккен эгинди.  
Айта берсем түгөнбөс,  
Ар бир ишти коротпой,  
Ал көргөн элдин кордугу,  
Айтылып жүрдү жомоктой.  
Ал жөнүндө Алымкул,  
Аныктап жөндүү сүйлөйсүң,  
Бирок да арпа ичет – деп,  
Адашканың билбейсиң.

Байсалдуу барган жерибиз,  
Бассак-турсак кең экен.  
Бардыгы бар, малга жай,  
Баалагандай жер экен.

Барктуу адам Турду аке,  
Бардыгы менен тең экен.  
Жашы менен карыга,  
Сүйлөгөн сөзү эм экен.

Эми,  
Эрдигин бир аз айтайын,  
Эр жигит Эсеналыдан.  
Жалтанбай, жазбай урганга,  
Эрдиги менен таанылган.  
Эч нерседен тайманбай,  
Жүрөгүмдүн каны – деп,  
Жүлүнүмдүн тагы – деп,  
Оёзго арза кат жазып,  
Сыя кылып сызылтып,  
Чегип сөөмөй канынан.  
Окуган бала кезинде,  
Орусча жетик абыдан.

Ошондо,  
Оёздон келип сурады.  
Орунсуз кылган иши үчүн,  
Опурулуп баягы,  
Оолукма акмак Баялы.  
Энбаштык иши үчүн,  
Эки колун байлатты.  
Мусапыр кылып заматта,  
Эки көзүн жайнатты.  
Соолуксун деп көпкөндү,  
Солдат менен айдатты.



Эки айча камап абакка,  
Шорподой шорун кайнатты.

Анда биз,  
Сүрүлүп көчсөк конуштан,  
Сүйөнүч таптык орустан.  
Сүйүктүү калыс эл экен,  
Сүйүнтүп бизге болушкан.  
Сүйүнүч менен өч алдык,  
Сүйкүмсүз жексур болуштан.

Тайлак төө мас болсо,  
Буура менен кармашат.  
Азуулууга акылсыз,  
Жөнү жок жерден жармашат.  
Чыгаан чыккан эрендер,  
Чыккан жерден таймашат.

Жана,  
Байкабай айттың бир сөздү.  
Балам,  
Баккан ичет арпаны.  
Бап кууруп тартып элесе,  
Балдай болот талканы.  
Байыртадан ак арпа,  
Баккан экен канчаны.  
Барктап, коштоп айдаса,  
Бастырса эгин, ун болот,  
Базарга сатса пул болот.  
Бакпаса эгин, аштыкты,  
Барк кетип, өмүр кун болот.

Берсең малың семирет,  
Беш күнү катар бергенде,  
Баспаган атың элирет.

Баба дыйкан өстүргөн,  
Бапестеп бизге жеткирген.  
Байлап берсең арпаны,  
Баса албай турган жабыгып,  
Бакайына чалынып.  
Баксаң малың семирет.  
Баралына бат келип,  
Бараандуу күлүк элирет.

Көшөрүлүп сүйлөдүн,  
Көкүрөктө тууган – деп.  
Көк арпа ичкен урган – деп.  
Атырылып ырдадың.  
Акыректе тууган деп,  
Ак арпа ичкен урган – деп.  
Касиеттүү арпаны,  
Пайгамбар ичкен, калк ичкен.  
Катыгүн, балам, кандайсың,  
Катыра жектеп арпаны,  
Келдиң беле бейиштен?  
Көрүнөө айткан бул сөзүң,  
Көпчүлүк элге жаккан жок.  
Көпкөлөң тарткан мүнөзүң,  
Көргөндүн көөнүн кейиткен.

Ак чөбүндөн арылтып,  
Ачтым эле көзүңдү.

Аны унутуп кутуруп,  
Аксак кылдың сөзүмдү.  
Кондуруп таптап туурга,  
Торолттум эле өзүңдү.  
Томогоңду шыпырсам,  
Томсорттуң балам өзүмдү.

Андабаган арстан,  
Асманда айга секирет.  
Айга жетмек каякта,  
Ала салып мертинет.  
Күчөсө күчтүү арстан,  
Күндү карай секирет.  
Күнгө жетмек каякта,  
Күүдөн тайып мертинет.  
Албууттанып дайрадай,  
Агымы алыс кетсин – деп.  
Акын болуп аталып,  
Атагы элге жетсин – деп.  
Абал кайдан чыккан – деп,  
«Аккан сууну» үйрөттүм.  
Адашпай ырдап жүрсүн – деп,  
Аныгын сөздүн үйрөттүм.  
Олжолуу болуп жүрсүн деп,  
«Олжобайды» үйрөттүм.  
Октолуу кепти тапшырып,  
Орундуу сөздү сүйлөттүм.  
Коогалуу жерден чыксын деп,  
«Кожожашты» үйрөттүм.  
Кооздоп сөздү айтсын деп,  
Көгүндү ачып сүйлөштүм.

Бердим эле сабагым,  
Бергенсип ата тамагын.  
Үртүктөп атка мингизип,  
Үйрөткөн эле жамагым.  
Үйрөнчүк кылып өзүмө,  
Үйүмдө бердим сабагым.

Ат арытып жол жүрүп,  
Алыс жерден келдик чын.  
Ак кар баскан чокусун,  
Атабыз Кошой жердеген,  
Кушчу, саруу тегинен.  
Чакырткан ашка бата окуп,  
Келип салам берүүгө.  
Калыс элден келдик чын,  
Көк булутту тиреген,  
Курч мизи күндү жиреген.  
Күүгүмдө да күн тийген.  
Күнөстүү жерден келдик биз.  
Күлүк таптап, салт менен  
Күрдөөлдүү журтка келдик биз.  
Бирок  
Күтүп ызат кылбаган,  
Күмөндөр сөзгө туш келдик.  
Колун бербей, каап алган,  
Кай күчүккө туш келдик.

Аскасы асман тиреген,  
Айлыбыз турат бийикте.  
Аша чаап жатасың.  
Абайла, балам, кейитпе.

Аты-жөнүң мен айтсам,  
Алдын өзүң баштадың,  
Анда сен, балам, терикпе.  
Мен да жайын билемин,  
Айтылуу Акбай, Бабырда.  
Агайын, жээк-жат, аралаш,  
Алты үйлүү конгон айылда.  
Атанды атап мен айтсам,  
Тогуз үйлүү Тогунай,  
Тогунайдын мыктысы,  
Мурду бучук Кондубай.  
Арпа эмес, жетпей аштыкка,  
Алгы терип ашууда,  
Агаң майып болдубу ай.  
Арпага жетсе атакең,  
Ашуудан алгы тереби?  
Армандуу күндү көрөбү?  
Арманын айтып кудайга,  
Ашууда жалгыз өлөбү?  
Акырек тууган элинин,  
Аксакал Бакай жеринин.  
Аштыгы бар, малы бар.  
Айдап оргон даны бар.  
Ашууга жакын турса да,  
Ар нерседен камы бар.  
Карыя Кошой жеринин.  
Көкүрөк тууган элинин,  
Кедейи бар, байы бар.  
Келсең жарма, чайы бар.  
Күзүндө согум байлаган,  
Күрүчтөй арпа даны бар.

Касиеттүү илгертен,  
Күтүрөтүп айдаган,  
Күрс-күрс тоют чайнаган,  
Камбар ата колдогон,  
Күткөн жылкы малы бар.

Опсуз оттоп тойбогон,  
Ой-тоодон тикен койбогон.  
Он чакты үйдү бир жүктөп,  
Он апта талбай жол баскан,  
Опсуз күчтүү ошончо,  
Ойсул ата дагы бар.

Төрөлгөн жери ар кимдин,  
Алтын төшөк өзүнө.  
Аркайган зоонун ар бири,  
Абачыдай апсайып,  
Көрүнсө керек көзүнө.  
Ар бирин талдап айтамын,  
Кулак сал менин сөзүмө.

Жыттанган жыпар сыяктуу,  
Абасы таза жеримдин.  
Кош колдоп тосот коногун,  
Берекеси элимдин.  
Барган адам бир сезет,  
Кучагын жайган деминин.

Төрт-беш кучак арча бар,  
Андайлардан канча бар.

Ырлар, айтыштар  
Көкөлөп чыккан чөбү бар,  
Көк тулаң өскөн төрү бар.  
Көк кашка тунук таптаза,  
Көз мелжиген көлү бар.

Таштан ташка урунуп,  
Бышылып агат суулары.  
Куркулдап ойноп үн салат,  
Көлүндө аппак куулары.  
Өз элине кол салат,  
«Чонунун» кетсе кунары.  
Адамды кайрап тукуруп,  
«Мыктымын» деген «куулары».

Алымкул, балам, абайла,  
Алды элең менин сабагым.  
Ачылып арасы калсын — деп,  
Атайлап каршы ырдаткан  
Амалын байдын карагын.  
Сабалап нөшөр төккөндөй,  
Сабагым сага берейин.  
Катуу сөз айттың капаттап,  
Катылды мага дебейин.  
Үйрөтүп салттуу ырлардан,  
Үрөнүмдү себейин.

Канат байлап учурдум,  
Кара ниет адамдар —  
Кайрап мага ырдатса.  
Кабагым-кашым дебеймин.

Кербендер жүрөр жол менен,  
Канча иттер үрөт аларга  
Кай бирлер ошол итке окшош.

Ырынды жакшы баштадың,  
Учурашып салт менен.  
Анан туруп айныдың,  
Арпаны сага ким айт деген.  
Арпа деген дан болот,  
Дандан чыккан нан болот.  
Нанды жеген ток болот,  
Эч кайгысы жок болот.  
Анан нанды адам жейт,  
Алгыны жеген мал болот,  
Алардын түбү оңолбойт.  
Аттигин, кабыргаң анча ката элек,  
Качантан бала-ата элек.  
Боконо сөөгүң толо элек,  
Борбуйдан кармап булкушуп,  
Болжошор кезиң боло элек.  
Балам, көкүтсө кемдер кечирдим,  
Бышыгыңан чалаң көп,  
Абийириң эми жол берсе,  
Кайрадан мени ээрчигин.  
Болбосо,  
Бурган жакка кетерсиң,  
Бакылдап  
Ырдаган менен бекерсиң –  
дегенде, Алымкул кечирим сурайт.



## БЕКНАЗАР МЕНЕН ЖОЛДОШ

Созоктук Кыргызбай дегендин тоюнда көр Жолдош  
Кыргызбайды мактап ырдаса, Бекназар жамандап ырдаган:

### **Жолдош:**

Төрө пейил Кыргызбай,  
Төө берет ырчыга.  
Ак жолборстой Кыргызбай,  
Ат мингизет ырчыга.  
Бек уулундай Кыргызбай,  
Бээ берет ырчыга.  
Өткүр болчу Кыргызбай,  
Өгүз берет ырчыга.  
Сыпайы болчу азели,  
Сыйыр берет ырчыга.  
Безилдеген Бекназар,  
Сага берет манатты.  
Сабыр ырчы карыптыр,  
Буга берет кара атты.  
Каныбайга тай берет.  
Калмамбеттин тиши жок,  
Буга эки кадак май берет.  
Кудайберди ырчыга,  
Бир тоголок чай берет.  
Ырдачысы Барпыга,  
Эзип берет курутту.  
Быяктагы Нишанды,  
Кыргызбай казы унутту.

**Бекназар:**

Кошуна балам жолдошум,  
Кыргызбайды билбейсиң.  
Сырын билбей казыны,  
Ат берет деп сүйлөйсүң.  
Бада баккан Барпы акең,  
Жетелеген торпогун.  
Эки кадак май берсе,  
Калмамбет жесин боорсогун.  
Сыйыр берсе Сабырын,  
Каймагына тоюнсун.  
Кара майлоо Кыргызбай,  
Бүгүн атка коюлсун.  
Кыргызбайдай казынын  
Аңги эшеги айкырган.  
Түндүгүндө балалуу тоогу чакырган.  
Кыргызбайдай казыңдын,  
Алтымышча тоогу,  
Айыл үстүндө оттогон.  
Түнөгүндө казыңдын,  
Айбаныны боктогон.  
Үйүңө келген мейманга,  
Чубар маки сойдурган.  
Тукуму катуу болот деп,  
Сазибар короз койдурган.  
Сайил болсо казы акең,  
Тукумун уруп көргөн тишине,  
Жашында тегиз киши эле.  
Бергиси келбейт кишиге  
Сарысын жеп тукумдун,  
Сарайда кирген күчүнө.

Байлар көчсө жайлоого,  
Жазда барган Кыргызбай.  
Эң жайлоонун сонуну,  
Сазга барган Кыргызбай.  
Калиттелген куржунун,  
Тиктеп келген Кыргызбай.  
Байлардын сарпай тонуну,  
Бүктөп келген Кыргызбай.  
Конок жесе гөшүнү,  
Жүктөп келген Кыргызбай.  
Куржундан гөшү чыкпаган,  
Куйрук эти курттаган,  
Катыны жууп сызгырган,  
Кыргызбайдын азелден напси бузулган.  
Кыргызбай жакын келеби?  
Сага жалынсаң бир тон береби?  
Салтанаттуу Кыргызбай,  
Жалыга кошкон жанчыгын,  
Шаарда жаман үйрөтүп,  
Жетелеп кеткен канчыгын.  
Катардагы Кыргызбай,  
Өрүккө илген ичигин,  
Өрдөктөй мойнун сунултуп,  
Өбөктөп жаткан күчүгүн.  
Бербесе мейли Кыргызбай,  
Бүгүн тийди гашыма,  
Кыргызбайдай казыга,  
Ит болобу ашына?  
Мааниси жок каш каккан  
Бачага берет Кыргызбай.  
Балапан берип чонойткон,

Бакчага берет Кыргызбай.  
Кыргызбайдын бети жок,  
Жашында парча эси жок.

## БЕКНАЗАР МЕНЕН АБДЫМОМУНДУН АЙТЫШЫ

Абдымомун, Бекназар, Орозаалы сыяктуу ырчылар жөнүндө Сыдык Алайчиевден төмөнкүлөр жазылып алынган. Алар туурасында өз устаты Ботобай да көп окуяларды айтып берген.

Абдымомун-жоокесек уруусунан. Баткен, Хайдаркан тарапта жашаган. Бир жолу Бекназар ырчы Карасуу, Коргонтөбө тараптан Баткен, Хайдарканга барып калат. Ошондо эки ырчы айтышкан экен. Бекназар Абдымомундун элин жамандап ырдайт:

### **Бекназар:**

Бостон деген элиң бар,  
Боз топурак жериң бар.  
Катыраң деген жериң бар,  
Катып калган элиң бар.  
Катыраң деген жеринде  
Карарып чыккан арча бар.  
Абдымомун акыным,  
Көрө жайың<sup>1</sup> канча бар?  
Күлдү деген жериң бар,  
Күйүп калган элиң бар.  
Пайданын жолун тоскон журт,

---

<sup>1</sup> Көрө жай — көмүр өчүргөн жер.

Пайтобо<sup>1</sup> сатат бостон журт.  
Көп пайда жолун тоскон журт,  
Көмүр сатат бостон журт.  
Базарың Кокон, Риштан,  
Өмүрүң ада болгуча  
Көтүндөн түшпөйт бир ыштан.

**Абдымомун:**

Уруум-Бостон, Жоокесек,  
Өз уруум Өмкечек.  
Кыпчактан бир бузук келипсиң,  
Өлүп кетсең кимге эсеп?  
Катыраң деген жерим бар,  
Каназат минген элим бар.  
Катыраңдын башында  
Карайып жаткан арча бар.  
Ой, Бекназар бучугум,  
Сенин энеңдики канча бар?  
Уруум Бостон үч кабат,  
Минген аты көл кагат.  
Атан төө иштетип,  
Азамат эрлер пул табат.  
Күлдү деген жерим бар,  
Күлүк минген элим бар.  
Күлдү деген жеримдин  
Адырында алтын бар,  
Тескейинде теңге бар,  
Күңгөйүндө күмүш бар.  
Дүнүйө тапкан эрлердин

---

<sup>1</sup> Пайтобо — чулгоо.

Күндө үйүндө үлүш бар,  
— деп, ырдап Абдымомун жеңип кеткен экен.

## ӨТӨ АКЫНГА ЖОЛУГУШУУ

1902-жылы күзгө таяп Аксынын Малкалды айылында чоң той болуп калды. Ал той айтылуу акын Токтогулдун арзуусуна арзыган кадимки Алымкан сулуунун атасы Субан байдын тою эле. Ошо кезде Коргол ырчы Кетмен-Төбөдөн Аксыга келип Ныязалыдан комуз үйрөнүп, күү чертип, аш менен тойлордон калбай ыр угуп, өзү да «бала ырчы» аталып калган чагы эле. Бир күнү Ныязалы: «Субан бийдин тоюна барабыз. Аркы Кара-Суудан жез тандай ырчы Жеңижок келет. Ак калпактуу кыргызда аны менен айтышарга ырчы, эрегишерге эки жактуу пенде чыкпаган. Кыябы келсе аны менен учурашып өнөрүңдү сынаталы, ырдашып көр. Жагып калсаң ата-баладай ээрчишип ашта-тойдо бирге ырдап жүрөрсүң, акындык нуска кебин угасың»,— деп Корголду Малкалды айылына тойго ээрчитип келди. Кечинде алты канат ак өргөөнүн ичинде Жеңижок ырдап, Ныязалы чертмек чертип отурду. Бир кезде Ныязалы Жеңижокко карап: «Тиги Кетмен-Төбөлүк Коргол деген ырчы бала. Атасы Досу баш-оту менен мага тапшырган, азыр комуз үйрөнүп жүрөт. Кыялы шок, куудул, мүнөзү шайыр. Мунун биринчи тушоосун Токтогул кескен, көңүлүнө төп келсе ээрчитип жүрүп таптап ал, экинчи тушоосун өзүң кес. Ырдан сен үйрөтсөң, комуздан мен үйрөтөйүн. Акын болор шыгы бар, талпынып турат. Баралына келгенде тепкенин жаза кетирбеген кыраан куштай тапталар, булбулдай сайрап жаңшанар» — деди. Коргол алп акындан

аттап өтүп биринчи ырдап жибере албай, сүрдөгөндөн эки ооз саламга келүүгө чамасы жок, дүйнө бир тең да, өзү бир тең болуп турду. Ортодо өлүмсүк тынчтык. Анда Жеңижок комузун колуна шарт алып, Корголго карап кара нөшөрдөй төгүп турган жери:

— Ылайык көрсөң жаш бала,  
Ырдап берем аз гана.  
Көңүл коюп угуп тур,  
Көөнүндү бурбай башкага.  
Жаңшанып ырдап жүрөбүз,  
Жаман менен жакшыга.  
Кереги тийип Өтөнүн,  
Келипсиң балам Аксыга.  
Өзгөчө сүзөт дайраны,  
Өрдөк менен каз гана.  
Алып жүрөт адамды,  
Алмадай болгон баш гана.  
Керектүү жерде ийменип,  
Келиндей жүргүн жазгана.  
Жетилсең ырчы болорсуң,  
Жеңижоктун ырларын  
Жерге, сууга таштаба.

Макулуктун, айбандын  
Карасы бар, бозу бар.  
Ар бир жандын өзүнчө  
Азоосу бар, жоошу бар.  
Касиетүү адамды  
Катарыңа кошуп ал.  
Урматтап жүргөн кишинди  
Узактан келсе тосуп ал.

Жаратылыш дүйнөнүн  
Ысыгы бар, суугу бар.  
Жер жүзүндө карасаң,  
Жей турган жемиш багы бар.  
Өлбөй жүргөн тирүүгө  
Өлчөмдүү оокат баары бар.  
Калың токой билинбей  
Кармалып колдо жагылар.  
Ааламга берип жарыгын,  
Асманда күйгөн шамы бар.  
Ар пенденин өзүнчө  
Ар бир ишке камы бар.  
Жарашпаган чыры бар,  
Адал менен арамды,  
Ажыратып билип ал.  
Жарашыктуу кийинип,  
Жаш кезде ойноп күлүп ал.  
Агаң менен бир жүрүп,  
Армансыз доор сүрүп ал,  
Ышкылуу бала, Өтөдөн,  
Ырдын жолун көрүп ал.  
Санат менен дастандын  
Санжырасын бөлүп ал.  
Уккан кулакка айып жок,  
Улагасын таштап төрүн ал.

Жер жүзүндө сан жеткис  
Булагы бар, суусу бар.  
Канаттуудан эсепсиз  
Канча түркүн куусу бар.



Ааламда турган пашанын  
Ар кайсы түздө туусу бар.  
Жаман орой ырчынын  
Жайсыз жерде чуусу бар.  
Ныязалы агаңдын  
Миңден ашык күүсү бар.  
Жаман адам сөзүндө  
Жан кейитер уусу бар.  
Жаралган жанга ылайык  
Жайлуу сонун жери бар.  
Түркүгү ушул дүйнөнүн  
Түгөнбөстүк кени бар.  
Түрдүү тилде сүйлөгөн  
Түркүн улут эли бар.  
Адашпа башың маң болуп,  
Ар нерсенин чеги бар.  
Ар бир жанга пайдалуу,  
Адырдай жыттуу жели бар.  
Акылдашып сырдашкан  
Ар адамдын теңи бар.  
Биз көргөн ушул тоолордун  
Бийиги бар, пасы бар.  
Жайы кышы кургабас,  
Жалбыздуу балыр сазы бар.  
Көрүп турсаң дүйнөнүн  
Көбү менен азы бар.  
Өзөндүү тунук дайрада  
Өрдөк менен казы бар.  
Төрт мезгилдин ичинде  
Жарашыктуу жазы бар.  
Акылы бирдей тең эмес,

Ар адамдын башы бар.  
Толуп турган дүйнөнүн  
Токою бар, чери бар.  
Качырганын кайсаган,  
Кара кулак шери бар.  
Тоо башында токтогон  
Тоскоол-Ата көлү бар.  
Убактың болсо карагым,  
Ушул көлдү көрүп ал.  
Адашкан адам кетпеген  
Асылдуу Аксы жери бар.  
Санжыра сан келишкен  
Саруу, багыш эли бар.  
Бул дүйнөнүн өзгөрбөс  
Асманы бар, айы бар.  
Күндөн күчтүү нерсе жок,  
Чыгып, батар жайы бар.  
Кенен чексиз Аксыда  
Жер-жемиштин баары бар.  
Төгүлүп жатат тектирде,  
Жаңгагы менен алмалар.  
Сайда аккан тунук суу  
Сапары бүтпөй агылар.  
Акын менен комузчу  
Ашта-гойдо чабылар.  
Көңүлү жакын адамдар  
Көрүшпөсө сагынар.  
Төөдөн башка адамдын  
Төрт түлүктүү малы бар.  
Адамзатка пайдалуу  
Кызмат кылат жаныбар.

Кыштын күнү асырап,  
Кыйналсаң да багып ал.  
Бактына элдин жаралган,  
Балбаны малдын — төөсү бар.  
Калың токой ичинде  
Кара маймыл, чөөсү бар.  
Акка алы жетпеген,  
Кара таман кедейдин  
Канчалаган жөөсү бар.  
Соодагердин койнунда  
Алтын теңге пулу бар.  
Тандайын жарган чечендин  
Таамай айткан сөзү бар.  
Жер бетине ылайык  
Жаралган экен жаныбар,  
Жер которуп кышында  
Кете турган жайы бар.  
Кулан менен жылкынын  
Кубалашкан тайы бар.  
Кыз-келинге жарашкан  
Кызыл кымкап, шайы бар.  
Бермет таккан сулуунун  
Бетинде назик калы бар.  
Кесирлүү ушул заманда  
Кедейи бар, байы бар.  
Күнүмдүк ичкен тамакта  
Күрүчү бар, чаны бар.  
Айраны бар, сүтү бар,  
Айгыр аттын күчү бар.  
Бардык малың тең эмес,  
Баккан малдын майы бар.

Адашпагын түз жолдон,  
Ар нерсенин жайы бар.  
Тамактын даамын чыгарган  
Шамшыкалдын тузу бар.  
Алгыр бүркүт буудайык  
Асманда учкан кушу бар.  
Жаратылыш кендердин  
Жалтырап түркүн түсү бар.  
Абайлап адам жүрбөсө  
Эки аяктан бузулар.  
Колунда малы жок болсо  
Кор болуп адам кысылар.  
Орундуу болсо айканым,  
Оюндан кетпес ушулар.

Урунбастан билинбей,  
Убакыт өтүп сызылар.  
Жаратылыш дүйнөнүн  
Жалыны бар, чогу бар.  
Ак маралды кайсаган  
Ак бараңдын огу бар.  
Акырын балам сабыр кыл,  
Ач курсактын тогу бар.  
Кор болбойм деп чиренбе  
Колунда бардын жогу бар.  
Ыргып чыгып жулкунган  
Ырчынын өткүр шогу бар.  
Кежирленип тил албай.  
Кээ биринин шору бар.  
Аламандап шашпагын,  
Ар бир иштин оңу бар.

Саятчынын кырааны  
Асмандан кыраан түшүргөн.  
Аккан сууну мен ырдап  
Алты күнү бүтпөгөм,  
Миңдеген далай калың эл  
Милдетин мага жүктөгөн.

Өзөндө өскөн чынардын  
Ничкеси бар, жоону бар.  
Адамга кызмат өтөгөн  
Ак тайлактын кому бар.  
Асманда учкан паренде  
Анын да түркүн чоңу бар.  
Алты ай чээнден чыгалгыс,  
Ачыкта жашап туралгыс,  
Аюу менен сууру бар.  
Айланып алыс кетпеген,  
Ак шумкар куштун тууру бар.  
Адамзаттын шартында  
Улуу менен кичүү бар.  
Ырчы келсе бир элге  
Ызат кылып туруу бар.  
Жергелүү кыргыз элимде  
Жетимиш ата уруу бар.  
Сарсанаа болгон адамдын  
Санаасы бар, ою бар.  
Улуу, кичүү адамдын  
Узун-кыска бою бар.  
Колдо баккан кунандын  
Төгүлгөн куйрук жалы бар.  
Аңы качкан мергенге

Аксак кийик жолугар.  
Талаада жүргөн жетимди,  
Тартип берип колуңа ал,  
Бош кетирбей убакты  
Шарияттан окуп ал.  
Күнөөкөр болгон адамга  
Күүнадыр менен соту бар.

Адамзатка баш ийбей  
Асманды тирейт чокулар.  
Сайраган булбул куштардын  
Сан жеткис канча түрү бар.  
Чекилик бар, чили бар,  
Улары бар, кыргоол бар.  
Кулпунуп жүнү түлөгөн  
Кундузу менен тоту бар.  
Бирине-бирин окшобос,  
Сайраган кызык үнү бар.  
Канча түркүн паренде  
Канаты бар, буту бар.  
Айбанат менен канаттуу  
Айырмасы, түрү бар.  
Жоодон коркпос токойдо  
Жолборсу бар, бөрү бар.  
Тең эмес бири-бириңе  
Териси бар, жүнү бар.  
Акындык нуска жолуңду  
Ажыратып билип ал,  
Айтылган ырдын өзүнчө  
Аягы бар, учу бар.  
Адам келсе байыстуу

Ар бир үйдүн куту бар.  
Кээ бир кооз гүлдөрдүн  
Келишкен сонун жыты бар.  
Адам согуп жасаган  
Атлеси бар, чыты бар.  
Андышкан жаман иштерден  
Акылдуу адам кутулар.  
Эсинде болсун чырагым,  
Эски менен жаңы бар.  
Карап турсаң ааламда  
Баткан күндүн таңы бар.  
Жарык менен караңгы  
Алмашып турар жайы бар.  
Керек болсо кебимди  
Кемитпей угуп кабыл ал.  
Ойлоп турсаң эскинин  
Ордун басат жаңылар.  
Жер алдында чирибес  
Алтыны бар, жези бар.  
Ар эгиндин өзүнчө  
Быша турган кези бар.  
Терме айткан ырчынын  
Теңдеши жок сөзү бар.  
Карап турсаң дүйнөдө  
Жан бүткөндүн баары бар.  
Адамзатка баш ийбей  
Асмандан түшкөн кары бар.  
Пенденин пейли бир эмес,  
Бири кенен, бири тар.  
Кокустан кетсем бөлүнүп

Кайран агам сөзү деп,  
Кайда жүрсөң эсиңе ал.

Асман жердин арасы  
Аалам баткан кең экен.  
Жаралган ырчы, комузчу  
Жалпы журтка тең экен.  
Адал ниет эмгегин  
Ал дагы сенин берекең.  
Артыңда калса балдарың  
Ак чынардай көлөкөң.  
Жер жүзүндө кызыктар  
Биз көрбөгөн көп экен.  
Алтын казык Аксынын  
Алчасы менен мисте бар.  
Кор болбойсуң түбүндө  
Кол жумуш менен иштеп ал.  
Керектүү болгон кишини  
Келип-кетип издеп ал.  
Кармалып жүрөт кышында  
Карышкыр, кийик, бугулар.  
Керектүү байлык табалбай  
Кедейлердин муңу бар.  
Каргашалуу дүйнөнүн  
Капилет баскан чыры бар.  
Акылдуу болсоң жаш бала,  
Ажыратып билип ал.  
Топ жыйында ырдадык,  
Токтогул ырчы экөөбүз.  
Ныязалы, Эшмамбет  
Энчилештей төртөөбүз.



Жыргалы жок заманда  
Жылыбады чекебиз.  
Билинбей жүрүп дүйнөдөн  
Бир күнү биз да өтөбүз.  
Толкуну күчтүү өнөрпоз  
Токтогул жүргөн жанымда,  
Ныязалы комузчу  
Коңшу турат айылда.  
Эшмамбет келип көрүшкөн  
Кайсы бир жылы жайында.  
Кор болбойсуң түбүндө  
Кошулуп жүрсөң шайырга.  
Жаратылыш дүйнөдөн  
Жан бүткөндүн баары өткөн.  
Үч миң жыл жашап кезинде  
Улукмандай кары өткөн.  
Калкына коргон чеп болгон,  
Кан Манастай баатырдын  
Каныкейдей жары өткөн.  
Билимдүүлөр көп өткөн,  
Бирин миңге улаган  
Чечендер кеткен билинбей,  
Чечилбес сөздү кынаган.  
Буудайык менен Кулаалы  
Булар да учат уядан.  
Акылдуулар түз өтөт  
Аскалуу жалтаң кыядан.

Таластан келдим жашымда,  
Ташкара байдан маталып.  
Жеринде өстүм Аксынын

Жеңижок ырчы аталып,  
Санжыра менен дастанды  
Сактадым ойго жат алып.  
Керек болсо ырларым,  
Кем жериңди толтуруп,  
Кетерсиң менден бата алып.  
Жакшы болсо өнөрүң,  
Жанымдан жакшы көрөмүн,  
Ботосуз жүргөн кезимде  
Болорсуң, бала өбөгүм.  
Жолжоргонду салдырчы,  
Өнөрүңдү көрөйүн.

Жеңижок тыным билбей төгүп ырдады. Анда жаңылуу деген байкалбайт. Ак өргөөнү кыдырата курчап отурган калың журт моокуму кана угушту. Эми кеп кезеги Корголда. Ал айланасын караса, элдин баары аны күткөн түрдө тымтырс. Ошондо Коргол тобокелге салып ырдап турган учуру:

— Нызалы ээрчитип,  
Тоюна келдим Субандын.  
Көңүлүм толкуп жүргөндө,  
Көргөндө жүзүң кубандым.

Төрөлүп өсүп чоңойдум,  
Токтобектин сайында.  
Жанымдай көргөн Токомо  
Жаңыдан барып көрүштүм,  
Жабагы күлүк тайымда.  
Буруксуп турган кези эле,  
Буралган кырчын талдардын  
Булбулу сайрап шагында.

Токтогул, Калык, Эшмамбет,  
Тойго баруу камында.  
Ныязалы, Курман, Жаңыбай  
Жүргөн экен жанында.  
Салкын жерде той өтмөк,  
Саратан ысык жайында.  
Ошондо мен да жөнөгөм,  
Кошулуп бирге барууга.  
Кадимкидей, Өтө аба,  
Кирелекмин карууга,  
Кунаныңа жардам бер,  
Жол-жоргосун салууга.  
Атайы келдим айылдап,  
Өзүңдөн нуска алууга.  
Кошулсам деген тилек бар,  
Комузчу, ырчы, шайырга.  
Канга малып тумшугун  
Карчыга учат асманда.  
Тырмагы өткүр, көзү курч,  
Айланып жүрүп чабыттайт  
Ак-Суудан аркар качканда.  
Артынан жөнөйт тайганы,  
Аркарды бүктөп басканда.  
Кайберен качып кутулар,  
Кара тоону ашканда.  
Кара ниет карышкыр  
Капилет түшөт капканга.  
Өзгөчө эргип кубандым,  
Өзүңдү бүгүн тапканда.  
Көрөйүн деп жүрчү элем,  
Көбү мактап айтканда.

Кубулжуган ырларың  
Кубат болор жаш жанга.  
Кубанарсың, Өтө аба,  
Куру кыйкырык, сүрөөсүз  
Кунаныңды чапканда.  
Абалым начар кедеймин,  
Алым жетпей жүрөмүн  
Асыл жанды бакканга.  
Акын аба кечиргин,  
Ар жерин чала ырдадым,  
Аптыгып сүрдөп шашканда.  
Ак барчын шаңшып отурат,  
Ак зоонун бийик ташында,  
Аркар, кулжа мекендейт  
Ак карлуу тоонун башында.  
Буралган гүлгө көрк берет,  
Булбулдар сайрап жазында.  
Өзөндө аккан сууда ойнойт,  
Өрдөк менен казы да.  
Кымча белдүү чолпон көз  
Кыздын көркү назында.  
Айырмасы жашоо, өмүрдүн  
Көбү менен азында,  
Үлгүндү алсам деп келдим  
Үйрөнүп алып жашымда.  
Саруу, багыш элдерин  
Сайрасаң турат кашында.

Жерине келип ыр уктум,  
Жеңижок сиздей аганын.  
Ысмымды койгон ырымдап,

Коргол деген баламын.  
Кысталган жерде токтобой,  
Кыйналбай сөздү табамын.  
Өзүң берсең батаңды,  
Өксүтпөй тилди чабамын.  
Каныктырсаң үйрөтүп,  
Кармашып калган ырчыны  
Казыктай жерге кагамын.  
Эңишке түшсөм алдырбас  
Эки эли тилим — жарагым.  
Ылайык көрсөң, Өтө аба,  
Ырымды сынап байкагын,  
Жарабаса сөздөрүм  
Жактырбай башың чайкагын.  
Саруу, багыш аралаш  
Элиңе салам айтамын.  
Жемишиң көп кең Аксы  
Жериңе салам айтамын.  
Көкбөрү тарткан калың эл,  
Көбүңө салам айтамын.  
Тоо бооруна токтогон,  
Көк кашка тунук мүрөктөй  
Көлүңө салам айтамын...

## КОРГОЛДУН ТОКТОГУЛГА ТОПЧУБАЙДЫН ӨЛГӨНҮН УГУЗГАНДА

Токтогул Сибирден келгенче анын Топчубай деген жалгыз уулу өлүп калган. Коргол ырчы ошол Топчубайды угузуп, Токтогулга карата ырдаганы.

### **Коргол:**

Айталы сизге саламды,  
Эшендер кылган жаңжалды,  
Ак жеринен кармалып,  
Айдоого кетти дечү эле,  
Булбул үндүү, куш тилдүү,  
Айнегим, Током, аманбы?

Түрмөдө турдуң зар болуп,  
Сар оору кесел дал болуп.  
Кайрылып элге келгенче,  
Кайран жан кайгы, кар болуп.

Жапасы күчтүү замана,  
Жабыркатты адамды,  
Сен алыстан келгенче,  
Амандашып көргөнчө,  
Ноктолуу башка бир өлүм,  
Токо,  
Аткардык жалгыз балаңды...

Калпалар кылган жаңжалда,  
Караланып кармалып,

Калкынан кетти дечү эле,  
Калганың кайгы жечү эле,  
Кара жаак, кайчы тил,  
Канатым, Током, аманбы?  
Калайлуу туур башынан,  
Кайгылуу өлүм касынан  
Токо,  
Качырдык жалгыз балаңды!

Токо, араладың гүл менен,  
Адамга жактың тил менен,  
Сен алыскы соттон келгиче,  
Өзүңдөн ашык болду эле,  
Арканда жалгыз Топчудай  
Аткардык жалган дүйнөдөн!..

Пендени пенде билбеген,  
Белгилүү жүрөк зилдеген.  
Бербейт экен кара жер,  
Перзентин жалгыз Топчубай  
Бегене<sup>1</sup> болгон дүйнөдөн.

Учук өтпөс ийнеден,  
Уулуң жалгыз Топчубай,  
Убайым болбо, кейибе,  
Учурдук жалган дүйнөдөн.  
Жибек өтпөс ийнеден,  
Жибердик жалган дүйнөдөн...

---

<sup>1</sup> Бегене — жат деген мааниде.

Түздөгү конур салкынча,  
Жаркыра күмүш, алтынча,

Муунунду бошотуп,  
Жалпы агайын эл турса,  
Жашыба жаман адамча.

Буурулду минип тердеткен,  
Буулумду кийип кирдеткен.  
Муңайба жашык адамча,  
Булбулуң жалгыз Топчубай  
Мусапыр сапар жол кеткен.

Күлгүндү кийип кирдеткен,  
Күлүктү минип тердеткен.  
Күкүгүң жалгыз Топчубай  
Күн тийбес сапар жол чеккен.

Карадан жорго тердеткен,  
Кара киш<sup>1</sup> кийип кирдеткен,

Кайрылар күнү барбы деп,  
Калың элин дегдеткен,  
Кайгырба калың эл турса,  
Канатың жалгыз Топчубай  
Караңгы сапар жол кеткен...

**Токтогул:**

Алтындан саат бурама,  
Азапты менден сураба.

---

<sup>1</sup> Кара киш — кымбат баалуу аң терилеринен тигилген кийим.



Айнегиң кетти дегенге,  
Алсырап бошоп турам а.

Күмүштөн саат бурама,  
Күйүтгү менден сураба.  
Күкүгүң кетти дегенге,  
Күчүмдөн тайып турам а.

Кайнап, күйүп чок болдум  
Кайгылуу күнгө токтолдум.  
Калайлуу туур башынан,  
«Карчыгаң жалгыз учту» деп  
Кайгырта турган окшодун.  
Кызылдуу жүзүм бозорду,  
Калтырап муунум бошоду.  
Каруу-күчүм кетирип,  
Кантип бир айттың ошону.

Айтамын ар кыл санатты,  
Мени армандуу күнгө жаратты.  
Кабарын айтып турупсун,  
Канатым Топчу саадакты.  
Жамгыр тийбей көчкүдөй,  
Ак топурак жар беле,  
Атасы келсе Сибирден,  
Амандашып көрүшпөс,  
Топчубай,  
Азапка туулган жан беле?

Тамырына суу тийбес,  
Боорго тиккен тал беле?

Өтүп кеткен дүйнөдөн,  
Топчубай,  
Өлүмгө бүткөн жан беле?  
Жабырга мынча салгыдай,  
Менде кудайдын өчү бар беле?  
Туура-туура басканда,  
Турумтай сыны бар эле,  
Туурга эсен жеткирсе,  
Дубанга чуркар тай эле.  
Кайра-кайра басканда,  
Карчыга сыны бар эле,  
Каруу-күчкө толгондо  
Калк үчүн чуркар жан эле.  
Каркылдап каздар көл сактайт,  
Кара ылаачын чөл сактайт.  
Карып калган атакең  
Кай жакка барып жан сактайт?!  
Курулдап куулар көл сактайт,  
Куу ылаачын чөл сактайт.  
Куурап калган атакең  
Куюгуп кайда жан сактайт?!  
Түндө жарык панарым,  
Туурумда калган карааным,  
Түрмөдөн жаңы келгенде,  
Күйүтүн тарттым баланын.

Түн уйкумду үч бөлсөм,  
Түйшөлүп чыкпайт кабарың...

Кармаган жарык панарым,  
Кайрылар жалгыз карааным,

Камоодон кайтып келгенде,  
Кайгысын тарттым баланын.  
Кайгырып ыйлап турсам да,  
Кайрылып чыкпайт кабарың...

Булбулум учуп бурулду,  
Чыгарбай ичтен мунумду.  
Кантейин тирүү көрбөдүм  
Каргадай жалгыз уулумду,  
Кайгысын тартып күн-түнү  
Картайып шорум куруду...

Күкүгүм учту элимден,  
Күлпөтүм кетти жеримден,  
Көзүмдөн аккан кара жаш  
Жамгырдай жерге төгүлгөн.  
Көрбөдүм көзүн баланын,  
Көңүлүм калды өлүмдөн!..  
Жамгыр тийбей кулаган  
Ак топурак жар белең?  
Аксы, Анжиян, Таласта,  
Акындыгым бар белең,  
Аркамда жалгыз Топчубай,  
Ажалга туулган жан белең?  
Бүчүрү түшүп куураган,  
Тамыры кырккан тал белең?  
Кубанчым, сени көрбөдүм,  
Кууратар мени жан белең?  
Алтын айдай нур жүзүң,  
Көрөр бекем дегемин,  
Абактан колум бошонуп,

Келер бекем дегемин.  
Айнегим чыкса алдымдан,  
Өбөр бекем дегемин.  
Арман кылбай дүйнөгө  
Өлөр бекем дегемин...  
Күлдү кыргыз журтумду,  
Көрөр бекем дегемин.  
Күкүгүм чуркап алдымдан,  
Келер бекем дегемин.  
Күйүттүн муңун чыгарып,  
Өлөр бекем дегемин.  
Алтындан чидер өрбөдүм,  
Абактан колум бошонуп,  
Агайын-журтка келбедим,  
Амандашып көрүшүп,  
Жалгызым анан өлбөдүң...

Мууну болот жалбыздын,  
Муңу болот жалгыздын,  
Гүлү болот жалбыздын,  
Күйүтү күчтүү жалгыздын.  
Ат арытып жол келсе,  
Сыйлары болбойт жалгыздын.  
Ажал жетип күн бүтсө,  
Ыйлары болбойт жалгыздын.  
Карайган дарак чарбагым,  
Караанын көрбөй зарладым.  
«Калкыман кетип калды эле,  
Кайраным атам экен» деп,  
Учурашып алууга,  
Топчубай,

Келээр бекен дарманың?..  
Айнегим, Топчу эрмегим,  
Аманым атаң көрбөдүң,  
Арманын ичтен чыгарып,  
Анан кийин өлбөдүң!  
Караны миндим жел үчүн,  
Кайрылып келдим эл үчүн.  
Калкымды көрдүм, каниет,  
Колдон келер иш эмес,  
Топчубай,  
Козголбос эми мен үчүн!..

## КОРГОЛ МЕНЕН КАЛБОТО

Калбото ырчы бир тойдо байгеден аты чыккан Сулайман деген кишини мактап калды:

Жотолору жонгондой,  
Жонуна жору конгондой,  
Азуулары сайгандай,  
Ар мүчөсү тайгандай,  
Ыргыганы бүргөдөй.  
Адыр-адыр жүгүрүп,  
Аркар сындуу түйүлүп,  
Бали ыракмат тору ала!  
Байгеңди алып карк болду  
Ага-ини, тууган сүйүнүп.

### **Коргол:**

Калбото акем азамат,  
Кара байыр казанат.

Аты чыккан кишини  
Мактап калдың жакалап.  
Кешик артпайт булардан  
Кеткин деп сага таш алат.

**Калбото:**

Каралды болгон кишиң жок  
Калботодон келтек жеп.  
Качарсың Коргол соксондоп.  
Каякта жүргөн кыйшык деп,  
Катындар урар токмоктоп.  
Байлыгым менен даңкым бар,  
Коргол, сенден баркым бар.  
Санап-санап берейин  
Сандыгым толо алтын бар.

**Коргол:**

Сандыгың толо алтының  
Манаптан мактап алганың.  
Чакчандаба Калбото,  
Чачыңдан көп жалганың.  
Аш берген жерге, Калбото,  
Алты күн жатып ырдайсың.  
Алкымыңды кызартып,  
Алмайынча тынбайсың.  
Букара кедей тобуна  
Коорго конгон жорудай  
Жакшылыкты кылбайсың.  
Койколоктоп токтобой  
Комузунду тырмайсың.  
Бул пейлинди койбосоң,  
Биртике женил ырынды  
Бир балеге чырмайсың.

## ЖОЛУГУШУУ

### **Коргол:**

Жаман болбой жакшы бол,  
Ачуу болбой таттуу бол.  
Гүлгүн өмүр бир келген  
Булбулкөй акын, мен Коргол.  
Карыдым чачым ак болуп  
Кайбар элем жашымда.  
Казына мүлкүм — ыр кетер  
Карып келди башыма.

Карчыга элем айланган  
Кара жаак, жез тандай  
Кайыптай сыным жаралган.  
Камыш кулак, жез канат  
Кашканы минип жасанган.  
Канча ырчы бет келбей,  
Кашыма келип эришпей  
Кадырым ашып турганда  
Кайтчы эле мендей авандан.

Калтардан бермет жүн кетти  
Канча күн айтса талыбас  
Калыбы тайып тил кетти.  
Карып калган чалсың деп  
Куруп калган карылык  
Катыныма тилдетти.

Жез аякка бал куйса  
Жигит кез экен, иччи элем.

Жети күнү ырдасам  
Жер түйүнүн чеччи элем.  
Жерге кирген карылык  
Жети муунум бүт алды  
Байыштан дагы күчтүү элем.  
Бармактарым оюлуп,  
Басуудан калды комузду.  
Балдарым кыргыз гүлдөткөн  
Баштайын баатыр орусту.  
Бабан Коргол жашында,  
Баарын айтып берейин,  
Ырчыдан жыккам отузду.

Конок болуп бир көзүм  
Ооруганда келдиң сен.  
Карылык жетип башыма  
Тооруганда келдиң сен.  
Жан шеригим Токтогул —  
Булбулум өткөн дүйнөдөн.  
Жаңыбай, Курман, Эшмамбет  
Булбул эле үндөгөн.  
Булар да өттү бу күндөн.  
Баарысын жоктоп берейин  
Жалгыз ыйлап бүгүн мен.  
Саруудан чыккан Эшмамбет  
Токтогулга тең эле.  
Торуну минип гүдөгөн  
Тоо булбулдун бири эле.  
Токсонго чыгып жашабай,  
Тогуз катар ак үйгө  
Тотудай конуп сайрабай,



Толгонуп дүйнө өттү эле.  
Санат ырын баштаса  
Санжырга кыргыз укчу эле.  
Саяктан келип кыз алып  
Сары алтындай турчу эле.  
Кертме сакал, узун бой  
Келбети эрден сулуу эле.  
Ат чабым жерден добушу  
Азыркы радиодой чыкчы эле.  
Алты күнү ырдаган  
Акын Током өзү эле.  
Арбагыңдан айланам  
Алтын таңдай Эшмамбет  
Айтып кеткен сөзү эле.  
Алтымыш балам, угуп тур  
Мүрзөсүн басты чым алып.  
Топурагы тургандыр  
Тозоктой болуп кызарып.  
Күмүш жаак ал абаң  
Күн тийбес ошол сапардан  
Күнгүрөп добуш чыгарып  
Арманы толуп ичине  
Жатпайбы эрен суналып.  
Боорум бирге Эшмамбет  
Куруган Коргол айтты деп  
Арбагың калсын кубанып.

Токтогул жаакта жок эле  
Жаштык ырын ырдаса  
Күйүп турган чок эле.  
Кенен акыл, кең пейил

Ырчыларга тоо эле.  
Кедейге нуска жол ачып,  
Бай, болушка жоо эле.  
Булбул эле муңканган  
Буудан эле чуркаган.  
Күйүттүү эле пендеден  
Мүрөктүн суусун ууртаган.  
Айыл элге ыр ырдап  
Аянбай тилден чуркаган.  
Ал кезекте Дыйканбай  
Айылымды сураган.  
Эки болуш эл элек  
Ашка жетпей куураган.  
Көбүндү сурап жеди эле  
Көкүмбай чыгып туурадан.  
Таштан бүткөн боз тайлак  
Элиң тартып жабырды  
Ээн ичпей аш-тамак  
Ээн жолдо турчу эле  
Ээлүү мазар Бууракан.  
Көйкапка колу байланып  
Керимбайдан кеткенде  
Көк такыя көп салдат  
Көк желкеге тепкенде,  
Көөнүнө албай көп салдат  
Көргөн эмес Токомду  
Көз жашы  
Көкүрөккө жеткенде,  
Таманы жооруп баса албай  
Сибирге кеткен сандалып.  
Токоңо кошуп токсонду

Тойбогон болуш айдаган.  
Ошолордун баарысын.  
Зынданга салган болучу.  
Эки көзүн жайнатып,  
Кара боор залимдер  
Куштун боосун койбогон.  
Купуң суудан Токомду  
Курутам деп ойлогон.  
Карышкырдай тиш салып  
Кары мискин карыпты  
Калдайын кармап ойногон.  
Каарын салып партия  
Кара мээнет кедейге  
Кайрылып колун бергенде  
Караталы баш болуп  
Керимбай менен Көкүмбай  
Булар да кошо сойлогон.  
Иши акталып булбулум  
Түрмөдөн кайтып келгенде,  
Күйүткө муунуп алдырды,  
Топчусу жаңгыз өлгөндө.  
Багынат экен аргасыз  
Багы жок кетсе өлүмгө.  
Сайрасын коргол абышкаң  
Саяпкер эле бууданга.  
Эми буудан мен болдум  
Жорток болуп басалбай  
Жоругум жеткен дубанга.

Көз шаштысы келди эле  
Көр топурак тартканда.

Көкүрөктө санатым  
Көбү калар дубалда.  
Көп чортоңдоп кыялым  
Көргөзүп ишти жатпайбы  
Карылык баскан туманга.  
Жем жебаткан кулундай  
Окуранып турамын.  
Күзгү даалим жоюлуп  
Күн тийбес сапар жолумда  
Окуп алып турамын.  
Кең тактайдан басалбай  
Чочуп алып турамын.  
Мен өңдөнгөн Корголдун  
Түгөнбөгөн сапатын  
Үйрөнсөң боло, карагым.  
Атаңдын көрү карылык  
Калкым калат окшодуң.  
Эки балам, бир кызым  
Эми гүлдөп келаткан  
Артым калат окшодуң.  
Алтын баскан аяк кап  
Сайым калат окшодуң.  
Алты катар Фрунзе  
Жайым калат окшодуң.  
Кайнап турган самоордо  
Чайым калат окшодуң.  
Сыр аякта куюлган  
Балым калат окшодуң.

Оой, балам Алтымыш,  
Жал, куйругуң чыга элек.

Суроо салып өтөйүн  
Жооп берчи көрөйүн.  
Ай айланып жыл болот  
Бул эмине болуучу?  
Кыш айланып жаз болот  
Бул эмине болуучу?  
Жай мезгили болгондо  
Гүлдү эмине соруучу?  
Кыш мезгили болгондо  
Гүл эмине болуучу?

Көпөлөктүн күзүндө  
Кай жер болот конушу?  
Булбул куштун жайында  
Мукам болот добушу.  
Күзгө маал болгондо  
Ак чөп бышып соолгондо  
Булбул куштан тил кетип,  
Чыкпай калат добушу.  
Бул эмине болуучу?  
Кара жамгыр нөшөрлөп  
Жаздын күнү жааганы  
Бул кай мезгил болуучу?

Какшып өзөн кургабай  
Кирген сууга толушу.  
Күкүк сайрап тоолордо  
Бутактарда конушу,  
Ак мөңгү эрип жылтылдайт  
Бул кай мезгил болуучу?

### **Алтымыш:**

Мунуңа жооп берейин  
Ай айланып жыл болсо  
Он эки айың бир болсо  
Жай мезгили тирчилик.  
Алты ай жайы болбосо  
Кайдан болот кеңчилик.  
Он эки айың бир болсо  
Жай мезгили тирчилик.  
Алты ай жайы болбосо  
Кайдан болот кеңчилик.  
Он эки айы кыш болсо.  
Жерде эгин болбосо  
Кайдан болот тирчилик?  
Жан-жаныбар көбөйгөн  
Жай мезгили тирчилик.  
Кыштын камын камдаган  
Дыйкан иштен талбаган.  
Кампасы толгон кызыл дан  
Камкашеги жыйналган.  
Өрүк бышып кулаган,  
Чөптүн өңү кубарган,  
Сайда суулар азайган,  
Тоодон мөңгү басайган,  
Ак чөп бышып куураган  
Азыраак токто, абышкам,  
Ариет-намыс калышсам.  
Алтын жаак, жез таңдай  
Абалтан акын айтышкан.  
Мунуңа жооп берейин  
Бак-дарактын бүчүрү

Саргарып түшүп жатканын  
Күз болгондо көрөмүн.  
Ай айланып, жыл болсо  
Анын жөнүн бөлөмүн.  
Он эки айың жыл болот,  
Алты ай жайың, алты ай кыш  
Кыш чилдеси суу тоңот.  
Көк жалтырак муз болот.  
Даракка конуп сансыз куш  
Көңүлдөрү суз болот.  
Кылычы бар жанында  
Аяз ата суук болот.  
Арык-торук илинсе  
Алып кетер кез болот.  
Адамата баласы  
Үй ичинде меш болот.  
Кышка койгон оокатын  
Үзүр көрүп жеш болот.  
Кырк күн чилде катыраң  
Суу агышы басылган.  
Отуз күн чилде катыраң  
Оргуган суу басылган.  
Капкакталып жер бети  
Дармек чөптү жашырган.  
Суу кузгундап, буу жүрүп  
Муздун бети жарылган.  
Бак-дарак аппак мөмөлөр  
Кыш чилде бекем асылган.  
Кумурска жандар бекинип  
Уясында жашынган.  
Эмгексиз жаздын жарчысы

Борошолуу кара суук  
Чегирткени катырган.  
Нечен түрлүү жандарды  
Жер койнуна батырган.  
Ойду-тоону кар басып,  
Ак парданы тартынган.  
Тоголок куурай башына  
Токту жесе тойбогон.  
Ак куурайдын башына  
Аргымак жесе тойбогон.  
Жай чилдеден кыш чилде  
Каары катуу ойногон.  
Кабыргада майы жок  
Кара мал келсе койбогон.  
Күнү кыска, түнү узун  
Кышкы чилде курусун.  
Кургата албай суу болсо  
Кара аяктын курбусун.  
Январдын биринде  
Баш коёсуң чилдеге.  
Жете албайсың кол сунсаң  
Алтын менен дилдеге.  
Туман басып Нарынды  
Бувак кылат баарынды.  
Ылгайт экен бул чилде  
Жашың менен карынды.  
Алтымышта чалдардын  
Мурутуна муз турган,  
Алы жокту чарчатып,  
Аңтарылтып бир урган.  
Жетимиште чалдардын



Жеңдерине муз турган.  
Жетилген суук чилде айы  
Жебей, ичпей кустурган.  
Жылаңачты жалмаган,  
Тондууларга барбаган.  
Арык малды алдаган,  
Жерде чөптү тондуруп  
Жабыштыра кармаган.  
Таранчыга жут түшүп,  
Эшик алдын аңдыткан.  
Тоо кийигин тойгузбай  
Баш айлантып маңгыткан.  
Тузак коюп кышында  
Таранчынын баарысын  
Балдар кармап алышкан.  
Өрдөк алып кыныгып,  
Суурга капкан салышкан.  
Мүнүшкөрлөр бүркүтүн  
Тоого алып барышкан.  
Түлкү, коён кармашып  
Түнөп үйгө кайтышкан.  
Кыштын сыры кызык деп  
Каныккандар айтышкан.  
Жоро ичип жаш балдар  
Эки-экиден мушташкан.  
Жаңгыз атты ээ кылбай  
Эки-экиден учкашкан.  
Ынтымактуу бул балдар  
Бир казандан туз таткан.

## ЭСТЕБЕС ТУРСУНАЛИЕВДИН КОРГОЛГО ЖОЛУГУУСУ

1952-жылы Токтогул районуна концерт коюп барып калдык. Ошондо Кокемди биринчи көрдүм. Ал киши Абдырашит Бердибаевге минтип ырдап жатыптыр:

Оо, карыган Коргол кеп уккам,  
Калайыктан мен уккам.  
Калк ырчысы Осмонкул,  
Калкыма келди деп уккам.  
Ар кишиден мен уккам,  
Ак тандай ырчы Осмонкул,  
Айлыма келди деп уккам.  
Балам, сен да ырчынын бирисиң,  
Ырчылыкта үмүтүн.  
Эгер ырчы болбосоң,  
Токтогулдун жеринде,  
Эмине басып жүрүсүң?!

Муну элдин баары угуп чогулуп калышты. Абдырашит «Ракмат, Коке», деп колун алып көрүштү. Андан кийин Осокем ары жакта өтүгүн майлатып жатат эле, Коргол ошо жерге барып, Осокемин жанына туруп мындай деп ырдады:

Осмонкул, кайда жүрүсүң көрүнбөй,  
Калык, Алымкул үчөбүң,  
Катар жүрдүң бөлүнбөй.  
Ар киминдин ырыңар,  
Атактуу Ысык-Көлүмдөй.

Осмонкул, сенин ырларың,  
Ала-Тоонун желиндей.  
Ар бир сөздүн кыйкымы,  
Манаттын калган өөнүндөй.

Аңгыча Эгинчиев Бектемир ары жактан келе жаткан.  
Коргол аксакал Бектемирди мурдатан тааныйт экен, ага  
минтип коё берди:

Бектемир,  
Мурутун болсо бургудай,  
Сайрап ырдап олтурсаң,  
Саяга конгон булбулдай.  
Сагындың бекен, Бектемир,  
Мендей сакалы аппак кургурду ай!

Аңгыча Адамкалый аксакал келди. Корголго колун  
берди. Ошондо Адакеме Коргол мындай деп ырдады:

Оо, Адамкалый, кайраным,  
Ар өнөргө балбаным.  
Кыякты тартып жаш кезде.

Кыз-келинди жандадың.  
Темир комуз какканда,  
Таң калат жашың-карганың.  
Куурчакты ойноткон,  
Кыйын талант ал жагың.  
Өнөрдүн баарын тандадың.

Ушинтип ырдап жатканда Шайлоо Мукашова келди.  
Коргол: — Бул кызым да артистпи? — деди. Ооба артист,— дедик.

— Кызым, сага бир ооз соболум бар, угуп тур — деп Шайлоого ырдап калды.

Оо, балам, бала экенсиң,  
Башатка чыккан жекенсиң.  
Бара-бара оолугуп,  
Мобу, балдардын баркына жетпес бекенсиң.  
Абайласам мүнөзүң,  
Ачылган кызыл гүлдөйсүң.  
Бешенең жайык, пейлиң ак,  
Асмандан тийген күндөйсүң.  
Азыр гүлдөй жаш чагың,  
Кийин карылык башка түшкөндө,  
Мендей как жүрөктөн зилдейсиң.

Бир убакта мен Осокемдин жанында турат элем. — Бул томолок балам ким,— деп Коргол Осокемен сурап калды. Осокем айтты: — Бул бала — аты Эстебес, өзү Алымкул төкмөнүн жээни болот,— деди. — Аа, баягы Токтогулдун Алымкул баласынын баласы турбайбы,— деп мени карап ырдап калды:

Оо, балам, өзөнгө чыккан соносун,  
Өлбөсөң өкмөткө ырчы болосун.  
Кыраңга чыккан соносун,  
Кудай алып кетпесе,  
Кубанткан ырчы болосун.  
Чыбырга чыккан соносун.

Чычым алып кетпесе,  
Чынчыл ырчы болосуң,  
Каарланган кишиңе,  
Калыкча кармап тишиңе.  
Каяша кылып коёрсуң.  
Алымкул менен Осмонкул,  
Алып кал айткан жобосун.  
Ушулардын ордуна,  
Уулум, бир күнү жетип конорсуң.

Менин жүрөгүмө атактуу Коргол акын чоң таасир этти.  
Азыр да ал кишинин үнү кулагымда жаңырып тургансыйт.

## Эскертүүлөр

### **1. Токтогул менен Эшмамбеттин учурашканы (II түрү)**

– Бул ыр Токтогул Сибирден келгенден кийин Эшмамбет учурашып ырдаган ырынын 2-варианты. 1940-жылы чыккан жыйнагына киргизилген. Андан бери “Айтыштар” жыйнагына, (Фрунзе, I, II том, Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1972-жыл.), Токтогулдун ырлар жыйнактарына (1989, 1976, 1998) кирген.

**2. Токтогул менен Эшмамбеттин Кең-Колго келиши, Токтогул менен Эшмамбет, Токтогул менен Эшмамбеттин жердин көркүн ырдаганы** - “Айтыштар” жыйнагынан алынды. Түзг өн А.Токомбаева. Фрунзе, I том, Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1972-жыл.

**3. Актуяк, Эшмамбет менен Токтогулдун эшенге ырдаганы, Токтогул менен Эшмамбеттин Кара Курман ырчыга жолугушканы (I-түрү), Токтогул, Эшмамбет, Кара Курман ырчыга жолугушканы (II-түрү)** - “Айтыштар” жыйнагынан алынды. Түзг өн А.Токомбаева. Фрунзе, I том, Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1972-жыл.

**4. Токтогул менен Коргол** – Токтогул. Ырлар, термелер, айтыштар. (Түзг өн: М.Ондошева – Бишкек, “Турар”, 2014) деген жыйнактан алынды.

**5. Токтогул менен Тоголок Молдо** – Бул ыр алгач “Токтогул ж өнүнд ө аңгеме” деген ат менен Тоголок Молдонун ырлар жыйнагына жарык к өр өт. Тоголок Молдонун эскермеси боюнча “Токтогул менен Тоголок Молдо” деген ат менен Токтогул. Чыгармаларынын 2 томдук жыйнагына (Фрунзе, 1989), Кезинде ТАИ тарабынан даярдалып чыгарылган. («Айтыштар», 1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) жарыяланган.

**6. Токтогул менен Жумагүл** - Токтогул. Чыгармаларынын 2 томдук жыйнагына (Фрунзе, 1989), Токтогул. (“Учкун”

басмасы, 1964), Кезинде ТАИ тарабынан даярдалып чыгарылган «Айтыштар» (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомуна жарыяланган. Текст “Айтыштар” жыйнагынан алынды.

**7. Токтогул менен Калыктын учурашканы - “Айтыштар”** жыйнагынан алынды. Түзгөн А.Токомбаева. Фрунзе, I том, Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1972-жыл.

**8. Анжиян тарабында** – 1939-жылы К.Акыев тапшырган. 1940-жылы чыккан “Токтогулдун ырлары жана Калыктын эстеликтери” деген китепке басылган. Кийин фондудагы материалдар менен толукталып Токтогул. Чыгармаларынын 2 томдук жыйнагына (Фрунзе, 1989) киргизилген. Андан бери акындын жыйнактарына ошол калыбында кирип келе жатат. Текст “Айтыштар” жыйнагынан алынды.

**9. Токтогул менен Калык (Элге тааныштыруу)** – Калыктын 1939-жылы тапшырган материалы боюнча 1940-жылы “Карымшак дегендикинде”, “Элге тааныштыруу” деген ат менен жарыкка чыккан. Кийин 1989-жылы жарыкка чыккан 2 томдук жыйнакка “Карымшактыкында жана Калыкты элге тааныштыруу” деген ат менен жарыкка чыккан. Бул эмгекке “Айтыштар» (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомунан алынды.

**10. Токтогул менен Калык (Ата-бала болуп калыптырбыз), Токтогул менен Калык (Кебекчинин коону), Токтогул менен Калык (Жөө калдым), Токтогул менен Калык (Жумгалга көчүү), Токтогул менен Калык (Баракбай сүткор), Токтогул, Шадыкан жана Бекназар - “Айтыштар»** (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомунан алынды.

**11. Токтогул менен Барпы** – Жыйнакка Барпынын чыгармаларынын бир томдук жыйнагынан (Ф.: “Кыргызстан”, 1970) алынды.

**12. Токтогул менен Алымкул (Алгачкы жолугушуу)** – Бул ыр Алымкулдун айтуусу боюнча алынып, 1940-1950-1956-1989-жылдардагы жыйнактарда жарыкка чыккан. Жыйнакка Токтогул. Чыгармаларынын 2 томдук жыйнагынан (Фрунзе, 1989) киргизилди.

**13. Токтогул менен Алымкул (II түрү)** - “Айтыштар” (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомунан алынды.

**14. Токтогул менен Алымкул (Кырк-Серке жайлоосунда)** - Бул жыйнакка Залкар акындар (Алымкул, Токтоналы, Ысмайыл) китебинен алынды. (7-том, -Бишкек: “Шам”, 2006.)

**15. Токтогул менен Алымкул (Акбаары)** – Бул ыр А.Үсөнбаев тапшырган материал боюнча 1940-жылы Токтогулдын ырлар жыйнагына биринчи жолу жарыкка чыккан. Кийинки топтомдордо да берилет. Жыйнакка Токтогул. Чыгармаларынын 2 томдук жыйнагынан (Фрунзе, 1989) киргизилди.

**16. Токтогул менен Шаршен** – ыр биринчи жолу 1936-жылы Ш.Термечиковдун жыйнагына жарыяланган. Андан бери Токтогулдун чыгармаларынын топтомдорунда (1964, 1989, 2014) жарыяланып келет. Жыйнакка Токтогул. Чыгармаларынын 2 томдук жыйнагынан (Фрунзе, 1989) киргизилди.

**17. Ботобай менен Сыдыктын терме айтышы, Ботобайдын ак тайы: алым сабак айтыш** – Алгач Сыдык Алайчиевдин (Бала ырчы) өздүк архивинен алынып, Сыдык Алайчиев (Бала ырчы) деген чыгармалар жыйнагына жарыяланган. Жыйнакты түзгөн Г.Орозова. – Бишкек, 2013.

**18. Ботобай менен Сыдыктын айтышы** – Инв.№653(5291). 1975-жылы 11-октябрда Ж.Таштемиров акындын өз оозунан жазып алган; Ошондой эле балдары жазып алган магниттик лентадагы варианттарын салыштырып Г.Орозова Сыдык Алайчиев (Бала ырчы) деген чыгармалар



жыйнагына (Бишкек, 2013) жарыялаган. Жыйнактагы ыр толуту менен киргизилди.

**19. Калмырза менен Эшмамбеттин айтышы** –Эки акындын айтышы тууралуу 2 түрдүү маалымат бар. Бири Жолоев Турганалы тапшырган борбордун кору( инв. 646), экинчиси Абдырасул Алымкулов Б.Кебековага айтып берген вариант. Адабиятчы 2 вариантты салыштыра келип негиздүү дегенин “Залкар акындар” (Калмырза, Чонду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, -Бишкек: “Шам”, 1998.) китебине жарыялаган. Текст ошол эмгектен алынды.

**20. Калмырза менен Барпынын беттешүүсү, Калмырза менен Барпынын айтышы (II түрү)”** - Разык Алтыбаев Кара-Суу аймагынан 1940-жылы Барпынын өз оозунан катталган нуска катарында Борбордун коруна жазып жиберген (инв. № 599). 1995-жылы Б. Апилов тарабынан басмага даярдалган Барпынын жыйнагынын биринчи томунда жарык көргөн. Калмырзанын берген соболу, аны Барпынын жандырган. жандырмагы так жана толук болбогондуктан, аяккы ыр саптары кыскартылып алынган “Залкар акындар” (Калмырза, Чонду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, -Бишкек: “Шам”, 1998-ж.) деген китептен алынды.

**21. Кыргыз акыны Калмырза менен Сарбас** - Кыргыз акыны Калмырза менен Сарбас—бул айтышты 1928-жылы Кенен Азербайев тапшырган. Казак республикасынын Илимдер Академиясынын ортолук илимий китепканасынын корунда сакталууда (инв. № 1293, 22—256. б.) Көчүрмөсү Борбордун корунда, Ж. Таштемиров тарабынан алынып келинген.

Түп нускасы казак тилинде. Маалымдоочулардын: «Калмырза казак агаиндеринин арасында көп жүрүп, казак тилин жакшы билүүчү экен» дегендерине караганда, казакча ырдалышы да ыктымал. Басмага даярдоодо айтыштын тексти кыргызчага

түзүүчү тарабынан которулуп берилди. Айтыш биринчи жолу “Залкар акындар” (Калмырза, Чонду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, -Бишкек: “Шам”, 1998.) китебине жарыялаган. Текст ошол китептен алынды.

**22. Калык менен Калмырзанын ырдашканы** - Калмырза менен Калыктын ырдашканы — Абдырасул Алымкулов берген материал боюнча басмага даярдалып, “Залкар акындар” (Калмырза, Чонду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, -Бишкек: “Шам”, 1998.) китебине жарыялаган. Текст ошол китептен алынды.

**23. Эшмамбет менен Калыктын айтышы** - “Айтыштар” (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомунан алынды.

**24. Эшмамбеттин Үмөтаалыга учурашып ырдаганы, Эшмамбет менен Үмөтаалынын айтышы** – Бул ырлар “Үм өталы. Ырлар, айтыштар, адабий иликт ө өл өр” деген жыйнактан (Б.: “Турар”, 2014) алынды. Түзг өн Б.Таштаналиев.

**25. Бекназар, Барпы жана Нишан** - “Айтыштар” (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомунан алынды.

**26. Үмөтаалы менен Алымкулдун жолугушуп ырдашуулары, Бурдушанын ашы (Үмөталы менен Токтогулдун алым сабагы), Үмөталы менен Алымкулдун айтышы, Үмөталы менен Алымкулдун айтышы (II түрү)** – бул айтыштар “Үм өталы. Ырлар, айтыштар, адабий иликт ө өл өр” деген жыйнактан (Б.: “Турар”, 2014) алынды. Түзг өн Б.Таштаналиев.

**27. Алымкул менен Үмөтаалынын саламдашуусу** - Кадыркул Алиманов. «Кыргыз маданияты» газетасы. 1991-жыл, 10-январь, № 2. жарыяланган. Кийин “Залкар акындар” (Калмырза, Чонду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, -Бишкек: “Шам”, 1998.) китебине жарыяланган.

**28. Үмөтаалынын (Чачуубай) Шашуубай менен айтышы** - Бул материал Т. Орокчиевден алынып, “Залкар акындар” (Калмырза, Чоңду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, - Бишкек: “Шам”, 1998.) китебине жарыялаган. Текст ошол китептен алынды.

**29. Үмөталы менен Сулаймандын айтышы.** 1969-Кадыркул Алырманов. Кыргыз маданияты газетасы. 1991-жыл, 10-дептер. Кийин “Залкар акындар” (Калмырза, Чоңду, Эсенаман, Үм өталы) (1-том, -Бишкек: “Шам”, 1998.) китебине жарыяланган. Текст ушул китептен алынды.

**30. Бекназар менен Жолдош** - “Айтыштар” (1-том, Фрунзе, «Кыргызстан», 1972) топтомунан алынды.

**31. Өтө акынга жолугушуу** - Коргоол: Ырлар, термелер, айтыштар (Түзг өн: Ондошова М., Батыркулова С. – Бишкек: “Турар” – 2013) китебинен алынды.

**32. Корголдун Токтогулга Топчубайдын өлгөнүн угузганда** – Бул ыр алгач ирет 1940-жылы жарык к өрг өн. Ошондон бери Токтогулдун чыгармаларынын жыйнактарында, Корголдун жыйнактарында жарык к өрүп келе жатат. Жыйнакка Токтогул. Ырлар, термелер, айтыштар (Бишкек: “Турар”, 2014) жыйнагынан алынды.

**33. Коргол менен Калбото** - Коргоол: Ырлар, термелер, айтыштар (Түзг өн: Ондошова М., Батыркулова С. – Бишкек: “Турар” – 2013) китебинен алынды.

**34. Жолугушуу, Эстебес Турсуналиевдин Корголго жолугуусу** - “Залкар акындар” (Музооке, Айтыке, Коргол, Эшмамбет) (4-том, -Бишкек: “Шам”, 2006.) китебинен алынды.

## МАЗМУН

|                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------|-----|
| Айтыштар тууралуу.....                                                     | 3   |
| Токтогул менен Эшмамбеттин учурашканы (II түрү).....                       | 15  |
| Токтогул менен Эшмамбеттин Кең-Колго келиши.....                           | 31  |
| Токтогул менен Эшмамбет.....                                               | 42  |
| Токтогул менен Эшмамбеттин жердин көркүн ырдаганы.....                     | 53  |
| Актуяк .....                                                               | 55  |
| Эшмамбет менен Токтогулдун Эшенге ырдаганы.....                            | 58  |
| Токтогул менен Эшмамбеттин Кара Курман ырчыга<br>жолугушканы (I-түрү)..... | 64  |
| Токтогул, Эшмамбет, Кара Курман ырчыга жолугушканы<br>(II-түрү).....       | 74  |
| Токтогул менен Коргол.....                                                 | 94  |
| Токтогул менен Тоголок Молдо.....                                          | 98  |
| Токтогул менен Жумагул.....                                                | 101 |
| Токтогул менен Калыктын учурашканы.....                                    | 102 |
| Токтогул менен Калык Анжиян тарабында.....                                 | 110 |
| Токтогул менен Калык (Элге тааныштыруу).....                               | 119 |
| Токтогул менен Калык (Ата-бала болуп калыптырбыз).....                     | 124 |
| Токтогул менен Калык (Кебекчинин коону).....                               | 127 |
| Токтогул менен Калык (Жөө калдым).....                                     | 135 |
| Токтогул менен Калык (Жумгалга көчүү).....                                 | 144 |
| Токтогул менен Калык (Баракбай сүткор).....                                | 152 |
| Токтогул, Шадыкан жана Бекназар.....                                       | 154 |
| Токтогул менен Барпы.....                                                  | 159 |
| Токтогул менен Алымкул (Алгачкы жолугушуу).....                            | 182 |
| Токтогул менен Алымкул (II түрү).....                                      | 198 |
| Токтогул менен Алымкул (Кырк-Серке жайлоосунда).....                       | 203 |
| Токтогул менен Алымкул (Акбаары).....                                      | 211 |
| Токтогул менен Шаршен.....                                                 | 227 |

|                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------|-----|
| Ботобай менен Сыдыктын терме айтышы.....                       | 232 |
| Ботобайдын ак тайы: алым сабак айтыш.....                      | 236 |
| Ботобай менен Сыдыктын айтышы.....                             | 238 |
| Калмырза менен Эшмамбеттин айтышы.....                         | 243 |
| Калмырза менен Барпынын беттешүүсү (I түрү).....               | 254 |
| Калмырза менен Барпынын айтышы (II түрү).....                  | 274 |
| Кыргыз акыны Калмырза менен Сарбас.....                        | 285 |
| Калык менен Калмырзанын ырдашканы.....                         | 288 |
| Эшмамбет менен Калыктын айтышы.....                            | 307 |
| Эшмамбеттин Үмөталыга учурашып ырдаганы.....                   | 315 |
| Эшмамбет менен Үмөтаалынын айтышы.....                         | 320 |
| Эшмамбет, Курман, Бекназар менен Алтынайдын айтышы.....        | 330 |
| Эшмамбет менен Жеңижок.....                                    | 341 |
| Бекназар, Барпы жана Нишан.....                                | 359 |
| Үмөталы менен Алымкулдун жолугушуп ырдашуулары.....            | 368 |
| Үмөталы менен Сулаймандын айтышы.....                          | 375 |
| Үмөталынын (Чачуубай) Шашуубай менен айтышы.....               | 378 |
| Бурдушанын ашы (Үмөталы менен Токтогулдун<br>алым сабагы)..... | 385 |
| Алымкул менен Үмөталынын саламдашуусу (II түрү).....           | 400 |
| Үмөталы менен Алымкулдун айтышы.....                           | 405 |
| Үмөталы менен Алымкулдун айтышы (II түрү).....                 | 413 |
| Бекназар менен Жолдош.....                                     | 427 |
| Бекназар менен Абдымомундун айтышы.....                        | 430 |
| Өтө акынга жолугушуу.....                                      | 432 |
| Корголдун Токтогулга Топчубайдын өлгөнүн угузганда.....        | 448 |
| Коргол менен Калбото.....                                      | 455 |
| Жолугушуу.....                                                 | 457 |
| Эстебес Турсуналиевдин Корголго жолугуусу.....                 | 468 |

Адабий-к өрк өм басылма

“АЙТЫШ” СЕРИЯСЫ

## **АЙТЫШ II ТОМ**

Токтогул, Ботобай,  
Калмырза, Эшмамбет,  
Үмөталы, Бекназар,  
Коргол

Түзгөн: А.Акматалиев, М.Көлбаева

Техникалык редактор: Тойчубек кызы Жазгүл

Терген: М.Көлбаева,

Калыпка салган У.Мурзабеков

1-коректура М.Мукасов

2-коректура Тойчубек кызы Жазгүл

Басууга кол коюлду 10.12.2015-ж. Офсет басмасы.

Офсет кагазы 80 гр. Көлөмү 15 басма табак.

Ченеми 60x84 <sub>1/32</sub>. Нускасы 575 даана.

Имак Офсет басмаканасында басылды.